Huedin Memorial Book

Bisṭrits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Klepner, Eliezer Laci.
TITLE	Zikhronotai mi-Banfi-Hunyad : sefer zikaron li-Yehude Banfi-Hunyad.
IMPRINT	880-03 Yerushalayim : Sifre Ramot, [1990]
DESCRIPT	38, 19, [12], 100 p. : ill. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Huedin -- History.
	Huedin (Romania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Huedin.
ADD'L TITLE	Igy emlékszem Huedin Bánffy Hunyadra

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

זכרונותי

מבאנפי־הוניאד

ספר זכרון ליהודי באנפי־הוניאד

קלפנר אליעזר לאצי

חזיתי איש מהיר במלאכתו, שרחש לבו דבר טוב משך בעט סופר והדפיס ספרו, הי"ה ידידנו נכבד אליעזר שמו נ"י ה' יהיה בעזרו.

פלגי מים תרד עיני על שבר בני עירי
עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות.
עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי עד ישקיף וירא ה' משמים.

בהקדמה זו ברצוני לציין ולהדגיש איך איש מהשורה קם והחליט ואמר: אם אין איש השתדל להיות איש! ניגש לכתוב ולתאר עד כמה שאפשר ולהעלות על מכבש הדפוס תולדות וקורות עירנו, קהילה קטנה נאה וחסודה ה"ה באנפי-הוניאד (הועדין) מאז הווסדה ועד היום המר והנמהר בו גורשו כולם למחנה המוות אושוויץ, ממנו חזרו שנים מעיר ואחד ממשפחה, כנאמר בגמרא, והגדיל לעשות כאשר אזר כוחות על אנושיים, אסף וריכז כל הכתובות של שארית הפליטה מהוניאד, התרים וגייס כספים ורכש קרקע מהחברה-קדישא, להקמת המצבה הגדולה והמפוארת בו הונצחו שמות הנספים והנרצחים ע"י הצוררים הנאצים ימ"ש, ה' ינקום דמם.

כמו-כן עלי לציין את חברי ר' גבריאל מנדל נ"י בן ר' יוסף מנדל, סופר, דקהלתו הי"ד, שעבר על הספר, וסגנן ותקן הטעון תיקון למען יצא מתחת ידיהם דבר מתוקן יפה כהלכה.

לסיום, הנני בזה להביע תודה ויישר-כח לאליעזר שלנו שעבד במסירות נפש, להוציא דבר יפה ומתוקן, שיהי לזכרון עולם. שה' יתן לו בריאות גופא ונהורא מעליא ושיבה טובה הוא וביתו.

ותודה ויישר-כח לחברי גבריאל נ"י על שעזר וליווה את אליעזר בכל דרכו בהצלחה, מהתחלה עד גמירא.

ונסיים בפסוקים הבאים:
ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה.
והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

הי"ה **שמואל** בן מנחם מנדל **רובין**
שו"ב דק"ק הוניאד
חונה פה בני-ברק תובב"א

"ספרי רמות"
טל' 02-381369 - ירושלים

תכן הענינים

בתקופה שביקרתי בחֵדר ולמדנו אלף־בית יחד עם אחי התאום, זולי, גם בקיץ וגם בחורף השכמנו והלכנו לתפילת שחרית, ורק לאחר שחזרנו הביתה וקיבלנו ארוחת בוקר, יצאנו שוב לבית הספר הממשלתי.

בחורף האירה את דרכנו מנורה, בה דלק נר שעווה יחיד, או פתילה ספוגת שמן, עד הגיענו לחדר, שם למדנו לא רק בבוקר, אלא גם אחרי בית הספר, עד הערב. למעשה כל ילד יהודי למד בחדר מגיל 4־5, במסגרת חיים אורתודוכסית מחמירה.

בסביבות 1920 מנתה הקהילה היהודית בבאנפי־הוניאד כ־950־1050 נפשות, בקבוצות נפרדות ולפי מנהגים ומסורות שונים.

בית המדרש של ר' ישראל

בית כנסת ובית מדרש משלהם היה "למשפחת הרב הזקן". באותן שנים שימש כרבם הרב הקדוש רב ישראל, וסביבו חסידים ותלמידי חכמים אשר חיו חייהם באוירה קדושה. קישריהם עם העולם החיצון קויימו רק על ידי מאמיניהם הקרובים.

לבושם: קפוטה שחורה ארוכה, שטריימל ו־ביברהיט (כובע־קטיפה רחב שוליים).

עבורי, כילד, חוויה גדולה היתה לראותם חוגגים את החגים, או שמחים בחתונה חסידית.

ניתן לומר, שיהדות באנפי־הוניאד כולה התייחסה אליהם בכבוד גדול. עד היום מגיעים לשם ממדינות תבל רחוקות, לבקר את קבריהם של הרב הקדוש והצדיקים, הקבורים שם.

בית המדרש החסידי - מתפללי נוסח ספרד היוו קבוצה נפרדת, חסידיהם אף הם חיו במסגרת דתית מחמירה. בתוכם תלמידי חכמים ומלמדים (מורים). רובם עסקו במסחר, אך היו ביניהם גם מתמחים בענפי תעשיה.

בשנת 1924 נתקיימה שם ישיבה, שמנתה כ־150־160 בחורים לומדי גמרא, ומלבד זה "תלמוד תורה" עם מלמדים רבים. לישיבה זו הגיעו ממקומות רחוקים, והתלמידים, לפי המקובל אז, "אכלו ימים", דהיינו חולקו לאכול ארוחותיהם אצל משפחות שונות.

כילדים שמחנו לבואם, אך במיוחד שמחנו עם האורח לשבת, מפני שאלה סיפרו על מקומות ומנהגים אחרים. שמענו את דבריהם בענין רב, והם הרחיבו את אופקינו.

הרב יעקב גרינוואלד (הידוע כרב מפָּאפֶּא) פעל כרבה של באנפי־הוניאד, כראש הישיבה זכה לכבוד רב, היה מבקר לעתים קרובות בתלמוד תורה, כדי לפקח על מהלך הלימודים. בהופעתו החיצונית הנאה ייצג את הקהילה. ב־1931 עזב את הוניאד ובמקומו לא נתקבל רב אחר. לאחר עזיבתו נטשו מרבית התלמידים את הישיבה.

רב צעיר, פופולרי מאד, היה אשר פולק, שמאוחר יותר היה לרבה הראשי של בלייניש.

אחרי המלחמה הגיע לארצנו הקדומה־חדשה כרבה הראשי של הקהילה האורתודוכסית ב־נאדיווארד.

האורתודוכסים מנו מספר נפשות ניכר, להם היה שייך בית הכנסת הגדול. חברים רבים משורותיהם פעלו בהנהגת הקהילה והכוונתה. בקבוצה זו זכו לייצוג כל השכבות, בעלי אמצעים כעניים, אדוקים כפחות אדוקים.

החזקת הקהילה הצריכה עשייה מתמדת ואמצעים חומריים;

ולמרות העובדה שכולם תרמו לכך כפי יכולתם ורצונם - נאבקו בבעיות חומריות כל הזמן.

מאזן ההוצאות כמעט בכל מיקרה עלה על מאזן ההכנסות. תוך ויכוחים ארוכים פתרו את הבעיות הללו באסיפות שנערכו בימי ראשון.

איש ציבור מכובד היה ר' מנדל רובין, אשר מילא את תפקיד החזן, המוהל והשוחט כאחד. בניו המחוננים בקולות נעימים, עזרו לאביהם בשעת התפילה.

מסורת קבועה הפכה עבור ילדי בית הכנסת הגדול, זריקת האגוזים בחג שמחת תורה. הילדים התכוננו נירגשים לתחרות: מי מהם יצליח לצבור כמות יותר גדולה של אגוזים, שלא נרטבו במים, המותזים על פי נוהג ישן על הילדים בידי מאטיאש רוט, שעה שהם אוספים את השלל. כך נוצרה אפשרות גם למשחקים אחרים עם אגוזים אלה.

משה לאזר היה בעל התפקיד להזמין את המתפללים להקפות ולכבדם בספר תורה.

ראשי הקהילה היו: נשיא - שאני קליין וחברי ההנהגה לאיוש זיכרמן, הלל ליכטנשטיין, זולטן פיליפ ואחרים.

בכל המישורים היתה הדת גורם דומיננטי.

חיים שעיה קליין בעל הנימוסים, השקט, לאורך שנים ארוכות כיהן כגבאי והיה דמות אהובה על כל ציבור הקהילה.

פועלי צדק - בית התפילה של בעלי מלאכה ושל סוחרים קטנים, אבי ז"ל הלך לשם בבוקר ובערב להתפלל עם המניין. בקרב עולמם הקטן, הנפרד, חיו את חייהם השיגרתיים ברוח היהדות הדתית.

תוך כדי מיפגשם נדונו גם המאורעות שקרו בעולם הגדול. רבם היה, בימי שבת וחגים, רב משה אריה, בנו של הרב ישראל פרוינד

ז"ל, אשר נשאר בחיים וזכה לחיות את ימי זיקנתו בארץ הקודש. משמש כעת כרב ואב"ד העדה החרדית בירושלים.

שלמה מאליק היה הקורא בתורה על פי רוב, ולפי ראות עיניו העניק לאחדים את התואר "מורה מרב".

הדוד ווייס היה דואג לכל, כגון לעששית הנפט, לנרות, ולהדלקתם, וכמו כן לכוסיות הי"ש הקטנות עבור המתפללים, כ־30 בערך. תמורת פועלו קיבל חדר קטן, ובו כל הציוד הנחוץ, תנור בישול, לידו שולחן קטן (בנקלי), עליו תיקן את הנעליים, ועוד נותר מקום לארון ולכיסאות.

לעיתים קרובות נתקיימה חלוקת יי"ש ל"תיקון", בשעת שמחה או יגון, והברכה שלפני השתיה נאמרה הברות־הברות, בקול רם. בחלקו של אבי ז"ל נפל הכבוד למזוג ולחלק משקה למתפללים, ולפיכך לו לעצמו,לעתים קרובות,לא נשאר כלום.

בעיות הפרט נפתרו במשותף כמו במשפחה גדולה. מדי פעם נשמעו רמזים, ובעקבותיהם דבורים מפורשים בקשר לעתיד הנוער. מה יותר טוב לבנינו? התנועה הציונית, שם יכולים ללמוד גם דברים מועילים, או השוטטות בערבים ומשחק הקלפים וכו'. האם זה יותר טוב?... ומיד רעש בית התפילה כולו. תסלח לי, אבל הבן שלי לא הולך עם אלה! מה פתאום עולה בדעתך! דוקא הבן שלך מארגן את הנערים! תראו תראו, מי מדבר! אינני רוצה לשמוע זאת בכלל! לאחר מילים וצעקות כנ"ל נרגשים ומרוגזים הלכו לעבודתם היומיומית, כשכל אחד משוכנע בצידקתו. עם מי היה הצדק - לנו ברור כבר, אך רובם לדאבון הלב, לא זכו לראות את הדברים.

לאן נעלמו אותם אנשם יראי שמיים, מסורים לעבודה, ישרים וחרוצים?

חברי "פועלי צדק" ותיקים היו:

יעקב אדלר, מנדל אדלר, ד. גרינבוים, וולף גרוס, שלמה מאליק,

הרמן קלפנר, יושקה יקב, מנדי יעקב הצנוע והשקט ועוד אחדים.

חיינו בעיירה קטנה, הכרנו צרותיו־שמחותיו של זולתנו.

צר לי על שלא נמצא מישהו, שינציח את זכרו של אותו בית תפילה קטן "פועלי צדק" המכוסה רעפי־עץ, ורק מתוך הזיכרון יכולתי לציירו. הוא נבנה על שפת הנחל, בקלות ירדנו ל־"תשליך" בראש השנה. ועם שחר ב־הושענה רבה" גזמנו את ענפי הערבה הרעננים, הטלולים, בעלי העלים הנקיים ללא פגם, ומהם הכינונו את ה־"הוישנעס".

אני מהלך־משוטט ברחובות הוניאד, מהרהר בזכרונותי הישנים מימי הילדות. לאן נעלמו? הכל נשתנה לחלוטין. הבתים, בהם יהודים רבים התגוררו, כבר לא נמצאים, ומה ששרד - אחרים יושבים בו. בתי הכנסת שלנו הרוסים, אך ממילא אין מי שיפתח לנו דלתם.

במקום, בו עמד בית הכנסת הגדול, בנה לו איכר אחד בית עם מחסן גדול, בבנין בית המדרש לשעבר ישנם כעת בתי מלאכה. מאפיית המצות ובנין ה־"חדרים", היו לבתי מגורין.

בית יחיד על אף הכל נשאר על עומדו בעקשנות, גם יושבו היה עקשן, לא נכנע לצורר ונמלט רחוק מהגיטו.

הוא היה לפני ימים רבים הילד, בעל הפאות הארוכות ביותר, מוטי, אשר בימי שישי הניח על שולחנו של כל בית יהודי את ה־"שבעס־צעטל", בו היה רשום לפי סדר כל מה שעלינו לדעת, מתי הזמן המדוייק להפסקת העבודה, להדלקת הנרות, שעת הבאת הצ׳ולנט, זמן צאת השבת, פרשת השבוע, המפטיר, מידע מפורט על הכל.

הבאת הצ׳ולנט הביתה, אף היא היתה חוויה מיוחדת, התרחשה בשעה הקבועה כאשר ניתן היה להיפגש עם הבנות. יכולת לבחור בין האופים: רוזנברג, פיינטוך, גנץ, רייזמן.

בימי שישי השאירו את תנוריהם חמים, כך שלשבת הצ׳ולנט היה מוכן. קרה, שהוא נשרף, או נשאר דליל כמרק, על כך האשימו תמיד את האופה. או העירו, כי הצ׳ולנט כפני האורח. עקרת הבית הוזכרה רק כשהתבשיל היה מוצלח.

בשבת בשעות הצהריים נתמלאו הרחובות במטיילים. כל כמה

שהתלבושות היו צנועות - העדות לא חסרו. לא בכל מקרה הביטו בנו בעין יפה. החנויות ובתי המלאכה היהודיים - פרט לאחד או שנים - היו סגורים, ניתן היה להדגיש את אוירת השבת.

בהזכרנו בימי ילדותינו בגלות, נדאה, כי חיינו נשתנו כליל. בהסתכלנו בראי, מביטים בנו פנים של איש שיבה, אותן למעלה מ־60־70 שנים חרשו קמטים אחדים בפרצופינו. זכרוננו שומר על מעשי העבר, אך מה שראינו־שמענו לפני יום - פורח מראשנו. זוהי מתנת גיל הזהב...

אני זוכר היטב, שכמעט ולכל בית יהודי היה ה־"שבעסגוי" משלו: יאנוש באצ'י, או קטי ניני, אשר ידעו על בוריים את איסור השבת. הסיקו את התנור, הדליקו מנודה, את מנורות ערב שבת הורידו מעל השולחן, וכל זאת עשו בחפץ לב. אומנם גם אנו לא נשארנו חייבים. היחס בין ה־"שיקסה" לבין בני הבית היה שונה מהנהוג כאן בין עוזרת בית לבעלת הדירה. אין להשוותם כלל. אותה שיקסה אצל משפחה מרובת ילדים היתה מפקחת על אמירת התפילת "מודה אני" מידי בוקר ועל ברכת וה־"מוציא" על ידי הקטנים, כאשר האם לא הספיקה להציל מזמנה לעשות זאת, המשרתת ידעה יפה את ה־"מודה אני".

אני ממשיך את טיולי בהוניאד. בהגיעי לבתי הקברות היהודיים, הייתי מופתע בראותי כי את שניהם מקיפות גדרות חדשות.

מצבות אחדות קרסו, ומתגוללות על הארץ, במצב מתפורר. קברי הצדיקים נפגעו קשות במלחמה, ה"אהל" על קבר הצדיק ניזוק, אך ב־1986 הותר לחסידים שבחו"ל לשקמו.

בכניסה, במקום הבנין הישן, בו גרה בעבר אשתו של המשגיח על בית העלמין, מטופלת בהמון ילדיה - משתרע כיום שטח דיק. האלמנה גליק איננה שולחת עוד את ילדיה עם קופסאות "צדקה

תציל ממוות״ אל המשפחות היהודיות, כדי למסור להם מי מת ומתי ההלוויה, הגם שרבים מאד מתו מהם, אך לא נקברו שם.

במרחקים הושמדו, אבל לא נקברו.

את מצבת הזיכרון לקדושינו שנרצחו, בבית העלמין שבחולון, מנגבת בעיניים דומעות לאה, בתה הזקנה והחולה של דודה גליק ז״ל, מסירה אבק מרשימת השמות הארוכה, בפוקדה כל נשמה, שעבורם לא ניתן לה להביא את קופסת ״צדקה תציל ממוות״, לפי הנוהג בהוניאד.

היכולנו להעלות על הדעת, שעלול להישמד קהל עצום כזה של יהודים, אשר יצרו לעצמם את התנאים כדי לחיות חייהם, דבוקים באמונתם: בתי כנסת, מיקווה, בתי מדרש וכו׳?

ב־״תלמוד תורה״, שם למדו דרדקים ובחורי ישיבה כאחד, בכל יום שישי היה ״פַּרְהֶערען״ (מבחן ביקורת) בנושא שלמדנו במשך השבוע.

אני מונה כאן את המלמדים, ״רבי״ קראנו להם, כנהוג אז בקרב התלמידים.

מי לא יזכור את פעטר חיים שמעון ז״ל, ממנו למדו אינספור ילדי הוניאד אלף־בית בניגון הנאה כל כך. נוּ קינדערלך! קמץ אלף: אוּ. לכל ילד וילד בהוניאד הוא היה ה־״פעטער״, ורק אחריו למדנו אצל רביים אחרים, כגון אצל שרייבר, קינצליכר, מיהאי, מרדכי גולדשטיין, לייב מנדל, גנץ, ווייס, פוגל, מרטון, הופמן. ואלה שהמשיכו לימודיהם: אצל טוקייער, ר. מאייר לייב נחום גולדשטיין, חיים בורך ובנו פייביש ר. גבריל ואחרים, שלימדו, וששמם נשכח.

מחוץ ל־תלמוד תורה, לימדו מלמדים רבים בדירתם הקטנה, כלומר במטבח שלה.

שלושה מקוואות פעלו. האחד במיוחד למשפחת הרב הזקן וחסידיו. היה עוד המיקווה הישן, אותו ניהלה האלמנה דודה קליין (דודה ביילה), שבצעירותה נותרה אלמנה עם שבעה ילדים.

תפקיד לא קל היה להסיק את המקווה בעצי הסקה, לדאוג למים חמים, ולתחזק את בית הכנסת הגדול.

המקווה החדש, שהיה שייך לבית המרחץ, התנהל תחת השגחתה של משפחת ברודי. בבית המרחץ ביקרו גם אנשים מהציבור הנוצרי, פעמיים־שלוש בשבוע. וללא הפרעה כלשהי לא היתה כל בעיה בקשר לכך.

השתמשנו בשירותי בית המרחץ כדבר המובן מאליו. בימות החורף היה כמעט בלתי אפשרי בלעדיו. נשים בגיל מתקדם תמיד מצאו נושא קרוב ללבן לדבר עליו תוך כדי רחיצה, דנו בהשפעתה המבורכת, המרפאה שיגדון, והפרעות בזרימת הדם.

הציוד היה מודרני ביותר לאותה תקופה: בריכת־טבילה, מרחצי־זיעה, אולם אדים, שענו לדרישות ההגינה המחמירות ביותר. על פי הוראת העיריה ב־1941 הפסיקו את פעולת המקוה, וסגרו ללא כל נימוק את בית המרחץ. עד היום לא קם אחר במקומו.

בתקופת השלטון ההונגרי לא נסבל שדווקא אנו היהודים נדאג להיגיינה של האוכלוסיה.

רוט שרן נפל קורבן להריסת המרחץ, בשעת פירוק דוד־הקיטור, נקבר תחת הדוד, שנפל עליו. ארבעה ילדיו נותרו יתומים, במות האיש החרוץ הזה.

בשנים 1920 - 1925 שימש המקוה כחֶדֶר, מאוחר יותר, כשנוסף לו בנין המקווה החדש, הוחלף יעודו והיה למרחץ קיטור.

בהיעדר מפעלים גדולים, או בתי חרושת, מצאה מרבית האוכלוסיה היהודית בבאנפי־הוניאד מצאה את פרנסתה במסחר ובמלאכה.

יום שלישי היה יום היריד השבועי. היה עלינו להזדרז לערוך את קניותינו, לדאוג למצרכים לכל השבוע, ולשבת המתקרבת. מלבד השגת המזון הדרוש, היה הכרחי לקנות עצי הסקה. הקלה גדולה הרגיש מי שהספיק להוביל הביתה עגלה או מזחלת מלאה עצים. בקושי ניתן להתחמם ליד אישו של העץ הקפוא, ועוד יותר קשה היה לבשל עליה.

היה זה יום, בו כמעט כל בני המשפחה, שמסוגלים היו לעמוד על רגלם, הסתובבו ועסקו בשוק, מי בחנותו מי באוהלו, החל באוהלים הגדולים של סחורות טכסטיל ועד למוכרי סידקית, דוכנאים קטנים, שיכלו למכור רק בימי שלישי, או ביום היריד הגדול. ניתן היה למצוא אצלם כל מיני סחורות: סרטים צבעוניים, סבון ריחני, מאפה צבוע ובמרכזו מראה, אולר מתקפל וכו׳.

מבין מוכרי הטכסטיל היו בעלי בתי מסחר מסודרים בטוב טעם: מרטון פהר, קלמן יודוביץ, לאיוש נוסבכר, מאנו האבש ואחרים. בין הסוחרים החסידים היו בעלי אוהלים גדולים: אהרן דוד כהן, סנדר אדלמן, מרדכי פרידמן ועוד אחדים, שנשותיהם היו פעילות בהשגת הסחורה ומכירתה, כך שבעליהם יוכלו לעסוק בלמוד תורה ללא הפרעה.

בעלי בתי מסחר מצליחים היו: משפחת נאש, להם חנות גדולה, רבת שנים, אלברט, פאנט, איגנץ, רייז, משה הירש, בילא לייב ועוד אחדים. בתי ממכר ליינות ואלכוהול היו למשפחת ברגר, שאני קליין, פיליפ, גרוסמן, גולדמן, האלמנה דויטש, מנדל פרקש.

בית חרושת לגבס, וטחנת קמח היו בבעלותו של מאנו האבש.

רובם היו סוחרים קטנים, בעלי מלאכה, שזכו לפרנסה צנועה, אחרים היו מעוטי יכולת, והיו גם שחיו על תקן של חוסר ביטחון כלכלי.

בשטח המסחר והמלאכה היתה התחרות עזה, שגרמה לוויסות המחירים.

בתקופה ההיא זמן העבודה לא היה 8 שעות, לעתים עבדו גם כפליים מזה, בייחוד במלאכה הזעירה, שסיפקה לשוק מוצרים בשפע. הפחחים שבימים ההם הכינו כלי מטבח שונים אך ורק מפח, חומר הפלסטיק היה בלתי מוכר עדיין. הם קיבלו על עצמם בצוע עבודות מסוגים שונים. כגון כיסוי כנסיות הנוצרים, הכנת גג של פח, מראה מפליא היה, לראות אומנים יהודים שהרכיבו את הצלב או את התרנגול על מגדל הכנסיה. ואם נדרשו, הכינו גם "יש"ו" של פח.

אלמנות מלחמה, כגון הגב' מטילד דויטש, ברתה מרקוביץ', היו בעלות רישיון לממכר י"ש וטבק, מהן קנינו את היין הכשר לחגים, חייהם של החנונים הקטנים לא היו קלים כלל. החנות והדירה היוו יחידה אחת והדלת היתה פתוחה כבר עם שחר, ולא ננעלה עד מאוחר בערב. על דלפקם מכרו סוכר, לחם, נפט, והשתדלו לשמור על לקוחותיהם.

רק בעבודה מאומצת ניתן היה להבטיח את הקיום הצנוע. משפחת מנדלוביץ' על 8 ילדיה התגוררה כך, ועבדה קשות כדי שתוכל לספק את צרכי בני הבית. יהודים אחדים השיגו את מחייתם בענף הידיד, הרצוף מתח רב, טורח הדרך, במיוחד בימות הגשמים, ברפש, ובכפור, להיטלטל על עגלת סוסים עד אֶגרש, הידאָלמַש, צ'וצ'ה, פֶקֶטֶה-טו, ולמקומות מרוחקים מאלה. קרה גם, שההוצאות עלו על ההכנסות, במקרים כאלה היתה נכונות לעזור. במקרים של סכסוך

בין סוחרים וכדו׳, היה דין תורה הפורום המכריע. רק לעתים נדירות ביותר פנו לבית משפט אזרחי.

לעולם לא אשכח את המאורע המסוכן שארע בשנת 1923, כאשר מי הדאמוש והקידיש עלו על גדותיהם והציפו את הרחובות הנמוכים, על חצרותיהם ובתי המגורים.

השיטפון גרם לנזקים עצומים לבודסקאים היהודים, מתוך החביות שמתחת לקרקע נשטפו העורות המושרים ונסחפו במים הסוערים נזקים גדולים סבלו משפחת צויבל, האחים אדלר, האחים היילפרין, חלק מחצרו של שעיה מיהאי ניסחף כליל, על חביותיו ועורותיו. היו בתים, שאת יושביהם נאלצו להוציא. למשפחות נגרמו נזקים כבדים. ביטוח למקרים כאלה לא היה בימים ההם, אפילו המושג של ביטוח לא היה מוכר.

לי זכור האסון ההוא היטב מפני שהלימודים בחדר שבתו, ועמדנו להסתכל כיצד מובילים את האנשים המסכנים דרך המים. הבנים של משפחת דוט, העלו אותם על עגלותיהם הגדולות וסוסי שטייר משכו אותם. כמו כן עזר במעשי ההצלה מאייר פיין. שברשותו רכב להובלת אנשים (פיאקר).

היתה זו סצינה נדירה, חסיד בעל זקן ישוב על מושבו בצד עגלונו היהודי אברם אברם, ובידו הרצועה.

מקרה היה, ובשעת "יוזנט" (הפסקה בחדר) כמה מהילדים קפצנו על עגלת סוסים שנעזבה שם, ע"י בעליה מאייר פיין. לא ידענו, שהסוס עיור. דיו סוסה! היא דהרה לכיוון הנחל. עוד נשאר לנו זמן לקפוץ מהעגלה, אך את הסוסה והעגלה אפשר היה להוציא רק לאחר שניסרו חלק מן הגשר. על פי הוראת דין תורה הוטל על הורי הילדים לשלם את הנזק.

יצחק גרוסמן ומשה לייב היו עוסקים בהובלה, קודם בעגלת

סוסים, ואחר במכונית, עיסוק הכרוך במתח עצבים רב, להיות בדרכים ביום ובלילה. בניהם אף הם עזרו לאביהם בעבודה הזאת.

איסוף סמרטוטים, גרוטאות ברזל, עור גולמי וכו' היה עיסוקם של שמילה גולדשטיין, פישר הזקן ולאיוש איז'אק, זה האחרון היה שותף למשפחת פרנקוביץ' המוכס, מחסן אחד היה להם. באתר היריד בהוניאד הרמן הרש היה המוכס ובעל בית המרזח. לאיוש גידלי היה אוסף עורות גולמיים ומסרם למעבדים.

לבעלי המלאכה הזעירה - שהיוו חלק ניכר מהקהילה - היו עונות בוערות, כגון חג המולד וימי הפסח, בהם עבדו מבוקר עד לילה בחריצות רבה, במיוחד הסנדלרים והחייטים.

מחדרי המלאכה שלהם הסתנן אור של מנורת נפט או רעש העבודה, בעוד אחרים היו בדרכם הביתה מהקולנוע, או מבתי הקפה "קזפונטי" ו־"טיגריש", ואולי ממקום בידור אחר.

המחוג הקטן בשעון הקיר קרב כבר ל־12, אך המייסטר המשיך לדפוק בפטישו, נימנם פה ושם, לדקה עצם את עיניו, ולפתע התאושש: נו, להיום היה מספיק, והלך לישון. והיה גם כזה, שבשעה כזאת לא זו בלבד שהכה בפטישו, או תפר - אבא ביקסנשפאן אף למד תוך כדי עמלו.

מקצוע הקונפקציה לגברים הועלה לרמה גבוהה בידי אדן גולדברגר, שהעסיק אנשי מלאכה ומכירה רבים.

משה שטרן, חייט גברים, בעודו צעיר לימים, הותיר את 9 ילדיו ביתמותם, אחריו בנו שמעון נהיה אחראי לקיום המשפחה.

שאמו כץ היה מתגאה בבניו, שלושתם נגרי רהיטים, עימם עבד יחד. מור שטיינר ומשה לאזר גם הם היו נגרים מומחים. רווח צדדי הפיקו מהכנת האוהלים, ומהחומר שנשאר בסיום היריד, אותו יכלו לעבד.

חנות ספרים וניירות, כריכייה, ובית דפוס מסודרים במקצוענות היו לנאנדור דיאמנשטיין ולמשפחת אברהם.

כעת אציין מספר בעלי מקצועות אינטלקטואליים: ד"ר בורשאי, שפעל במשך שנים רבות כרופא מחוזי, ועם זאת היה דופא הבית המכובד כמעט לכל משפחה. אחריו בנו אימרה בורשאי המשיך לכהן בתפקידו.

ד"ר אימרה פרקש היה רופא בית החולים וקיים גם מרפאה פרטית. ד"ר כוהנהאוזר ניהל מרפאה משלו. ד"ר יוז'ף ווייס, אשר בדמי ימיו נפל קורבן למחלת הטיפוס, בה נדבק מאישה שטיפל בה, - עבד יחד עם אחיו הצעיר ארני ברפואת שיניים. ד"ר ברוך היה הנוטריון של הוניאד.

ראויה להיזכר דודה הירש, המיילדת, שבעזרתה באו לעולם ילדים רבים.

דודה קארפף היתה זו אשר נפרדה מהפורשים לעולם הבא, אמרה איתם את התפילה שלפני המוות ("ווידוי"). הכל ליוו אותה במבט סקרני: לאן היא הולכת, עטופה בסודרה הרחב ובידה סידור התפילה.

תפקידים ממשלתיים או עירוניים מילאו שאלי כהן, אלדד כהן, סנש, זולטן לייב, צייגר ועוד אחדים.

דוד פוגל, פקיד ראשי בבית המשפט, עזר לרבים מבני עמנו, בשעה שהוטל עלינו להמציא תעודת אזרחות בשנת 1938. השיכבה האמורה לעיל התקיימה בתנאים כלכליים טובים יחסית.

עד היום טרם נמחקו עיקבות אותו כנס של סטודנטים רומניים, שהתקיים ב־נאדיווארד בדצמבר 1927. כתוצאה ממנו החלו התקפות פראיות, בלתי צפויות נגד התושבים היהודיים.

היות שאיש לא הפריע להם במעשי ההרס הברבריים, המשיכו את דרכם למקומות אחרים, בהם ישבו יהודים. לבאנפי־הוניאד הגיעו גלים אחדים.

הסטודנטים הרומניים עזבו את האוניברסיטה כשהם מצויידים במקלות ובמוטות ברזל, הרסו, שברו, וריסקו כל רכוש יהודי. בתופסם יהודי כל שהוא, הכוהו, אבל לא לפני שמרטו את זקנו ותלשו את פאותיו.

אותנו, כילדים, מצאו בחדר, בבית־קורח, ליד הגשר. פרצו לחצר. קרעו לגזרים את ספרי הקדש ושרפום יחד עם הטליתות שמצאו.

לא הבנו מה קורה, אך תפסנו את הסכנה שבמתרחש. הרבי שלנו, גנץ, נמלט, וכך נשארנו לבדנו.

הסטודנטים הגיעו גל אחר גל. הגל החדש, של הסטודנטים השתולל במרץ מטורף, האדמה רעדה מצעקותיהם: **"אפארה קו ז'ידאני אן פלשתינה!"** (יהודים החוצה לפלשתינה). פחדנו נורא והתחבאנו.

אני, בהיות לי פיאות קצרות, העזתי לצאת לרחוב. מראה מחריד ציפה לי. הרס וחורבן בכל. חלונות בית הכנסת הגדול ובית המדרש היו מנופצים, ספרי תורה פזורים, ספרי קודש קרועים מתגוללים על הרצפה, בין שברי הרהיטים.

רוח דצמבר קרה העיפה מתוך דירות רבות שנפרצו, תעודות,

מסמכים, וקרעי ספרים, נוצות כרים וכסתות התעופפו לגובה רב. כלי בית מנופצים נראו בכל עבר. יאוש ובכי תינוקות, שהסתגרו מפחד הפורעים, מלאו את הבתים. לא יכולנו לתפוס מה בעצם קורה, מה היה לרחובותינו השלווים.

בהגיעם מתחנת הרכבת, תוך זעקות אימים המשיכו להרוס מה שנותר מן הקבוצה הקודמת, את דירות צימנט, בילא לייב, קנופף, את חנויות לאיצ׳י פרנקוביץ׳, ארמין לייב, שאמו מרקוביץ׳ פרצו ושדדו.

בהגיעם לרחוב בית הכנסת היהודי, הקיפו את הדוד פיליפ, שהוביל מדי בוקר את החלב הכשר מ־מארוטלאקה, על עגלתו הרתומה לסוס אחד. מרטו את זקנו, גזרו אחת מפיאותיו, הרביצו לו, ושפכו את החלב הכשר ארצה.

בחור צעיר מזוקן בעל פיאות מסולסלות, ששום שפה לא דיבר מלבד יידיש, נחלץ לעזרתו, נרתע, והלום תדהימה צעק לעברם: משיגע זענטעץ? ווס וילטעץ? (השתגעתם? מה אתם רוצים?) הסטודנטים פירשו רק את המילה ״מעשיגענע״ כדילקמן: משיאשול ווסטרו? (המשיח שלכם?). פרצו בצחוק לעגני, והמשיכו לעבר השוק, דהיינו לרחובות הראשיים, שם חזרו והרסו חנויות ברוב גבורה.

מתוך חנות הממתקים של גוטרד הועפו קופסות־שוקולדה יקרות, סוכריות. מחנות הנעליים של אבי מושלכות נעלי חורף משובחות, חנותם של פאנט, אלברט, וולדמן, רייס, נאש, אברהם קליין, מאלק, צובל מנדל, וכמעט כל חנות יהודית היתה פרוצה ושדודה.

ד״ר כוהנהאוזר התייצב נגד הסטודנטים עם מוט ארוך בידו, התכוון לגרש, לעצור אותם. על ידו עמדו מארצי רוט, זולטן לייב,

יושקה מוזש, מרטון היילפרין, ועוד אחדים. השילטונות על פי צו מגבוה, עצמו עין מהמאורע.

רס"ר מארינקש מהז'נדרמים הזהיד את אבי ז"ל, שלא ישאל הרבה, ולא יכנה אותם "אולה"־ים, ושזה לא מתפקידם להתערב.

אנשים מכפרי הסביבה הגיחו עד מהירה ועל גבי עגלות עמוסות שקים מלאים לקחו הביתה את הסחורות שהיו להפקר. מי הודיע להם על הפוגרום? מי יודע. על כל פנים להם היה המידע על כך.

לאחר זמן קצר הופיעו ז'נדרמים עם רוביהם המכודנים. לא התערבו במעשי ההרס של הסטודנטים, לא העניקו לנו הגנה.

משסיימו להשתולל עלו על רכבת שהמתינה להם במיוחד, ופנו לעבר קלוז' בהותירם את השטח לקבוצות החדשות העומדות להגיע.

במשך ימים ולילות לא ישנו דיירי הבתים היהודיים, ערים ולבושים חיכינו, מבלי יכולת לצפות מה יוליד המחר, מה עוד מצפה לנו. לאחר הרס, השפלה ופגיעות גופניות, מה אנו היהודים יכולנו לעשות? חכינו עד שנרגעו הפורעים והסתלקו. כעבור זמן מה, שבורים ומופחדים התחלנו לחבוש את פצעינו ולסלק את ההריסות.

בעת השתוללות הסטודנטים נשאר העם הרומני פסיבי, לא פגעו בנו.

עברו ימים אחדים ויצאה הוראה מהשילטונות, להכין רשימה על הנזקים שנגרמו. הבטיחו פיצויים בעקבות הדי התגובה הבינלאומית, ומאוחר יותר בלחץ גורמי חוץ נאלצו לפצות את הקהילה על הנזקים שהסטודנטים גרמו.

ימים ארוכים ומדוכאים עברו, עד שחזרנו למסלולם השיגרתי של חיינו. במשך שנים אחדות היה שקט יחסי לאחר הסערה.

התארגנותן של התנועות הציוניות יצרו ניגודים, פילגו את שורותינו, בשוללן את צורת חייה של יהדות הגולה השאננה, ועוררו חמתו של מחנה החסידים. הגיעו דברים לידי כך, שקראו להורינו להחרים את בניהם הציוניים, שמשמעות החדם היתה לומר "קדיש" אחרי הילדים החיים. אז פרץ ויכוח חריף ורציני בין אב לבנו בקרב כמה משפחות.

אפשר שהיה בכך שמץ של חוסר התחשבות ברוח הדתית ששלטה בעידה ההיא, אבל לא זאת היתה הדרך להסית הודים נגד בניהם. וקרה גם דבר כזה, אחד מאחינו פִּנה לקצין משטרה בדרגת קפיטן ובהדאותו באצבע על הנערים הצעירים חובשי כובע ברט לובשי חולצה קצרת שרוול: "הבט בהם, אדון הקפיטן הנכבד, בקומוניסטים הללו!"

בשנים 1930־1932 כבר הורגש המשבר, רוחות מנבאי דעות נשבו מעבר גרמניה. סערה מתקרבת.

שוב נשמעו אותן סיסמאות אנטישמיות ישנות: "יהודים לפלשתינה!" - כאילו לא בנו מדובר... ניסינו להתעלם.

לא תיארנו לנו אפשרות כזאת, שכל אירופה תיכנע לשילטון הנאצים הגרמניים, והדבר עלול להביא להשמדת העם היהודי.

אף אחד מהניסים שציפינו להם לא התרחש. ואנו המשכנו להתווכח בינינו כיאה למפלגות הציוניות. אך הניגודים הבלתי ניתנים לגשר, נפערו בין הציונים לבין האנטיציוניים. אכן, חיינו אינם חיים ללא התכתשויות.

בסוקרנו את התנועות הציוניות, נמצא, שלראשונה נוסדה תנועת "השומר" בשנת 1930, ואורגנה בידי יצחק כהן ז"ל.

לאחריו נוסדה תנועת "ביתר". שני האירגונים פעלו בתנופה גדולה, נשאו כובע אחיד, הגיעו למספר רב של חברים, אולם לאחר זמן קצר חדלו שניהם לפעול ולהתקיים.

בסביבות 1932 נוסדה תנועת "פועלי מזרחי" בקרב הנוער הדתי. בצד פעילות ציונית מגוונת, ערכו מופעים תרבותיים בעלי רמה והצגות־חובבים. מבין מנהיגיהם יש לציין את יצחק כהן, שלמה לייב (שאני), שאני הרמן, זולטן פרידמן ונוספים.

השומר הצעיר נרתם למשימות ציוניות מרשימות. איסוף תרומות (קופסאות קרן קיימת) הכשרת חלוצים באתרי־הכנה, ולבסוף עלייה כחלוצים. כך עלו לאצי פוגל (טטה), אֶלָה פיליפ ובעלה פליקוביטש, אירן פישר, ז'יגה רייזמן, משה איז'אק, מוקי רייזמן, וגם אייזיק פרנקוביטש, שהיה בקי בתלמוד וגרם אכזבה מרה להוריו, שקיוו לראות את בנם המלומד, כרב גדול בעתיד. בהצטרפו לשומר הצעיר, הסעיר את רוחם של החסידים.

אין בידי נתונים מהימנים על החברים שחזרו מפלשתינה להוניאד בין השנים 1925־1929, אך ידוע לי על יוסף מנדל מנדל, סופר סת"ם, מוטי לאזר, איגנץ לייב, פ.א. דוד כהן.

בין הראשונים ששבו למולדתנו הקדומה־חדשה, בשנות השלושים, היו: בנו של א. דוד כהן [כיום האדמו"ר הרב אברהם יצחק כהן, המשמש כרבם של חסידי "תולדות אהרן" בירושלים.], משה מיהאי, אצ'י דיאמנשטיין, אלמנת אלק דויטש וילדיה משה, אלזה ואירמה, פרי כהן, אלזה קליין, האלמנה ליכטנשטיין עם בנותיה ואחיה, ואחריהם בנה מעכל, רוז'י צימנט, קלינגר אירן עם בעלה אוסקר צימנט ועוד אחדים.

מלבד האירגונים הציונים, היו מבני הדור המבוגר אחדים, שתמכו בנו תמיכה מועילה ובעלת ערך.

נערכו כנסים ציוניים, בהם השתפו מרצים, שהוזמנו מערים

אחרות. גם שליחים מארץ ישראל נתנו הרצאות פעמים אחדות.

בפעולות אלה השתתף הילל ליכטנשטיין, על אף היותו צאצא למשפחת רבנים. הוא היה אישיות מכובדת בחיינו הציבוריים. ייקלי שטרן, שניהל במשך זמן ממושך קורסים ללשון העברית בערבים, הוא עשה זאת בהתנדבות וללא תמורה, עבור כל אלה בלי יוצאי מהכלל, ששאפו ללמוד את השפה העברית, בלי יוצא מן הכלל.

באנפי הוניאד יכולה להתגאות באחד מבניה, שמו יעקב קליין, שהשתתף בקונגרס הציוני הראשון בבזל, אף הוצא לאור ספר משלו.

אפשר לומר, שהיינו ביחסי הבנה טובים עם העם הרומני וההונגרי. ברובנו הגדול נתחנכנו בתרבות ההונגרית, בהיות ההונגרית שפת אימנו.

בסידורי התפילה של הורינו מבקשים את ברכת האל על העם ההונגרי ומנהיגו. ברוח זו נאמרו הדברים, כך שמענום מפי הורינו!

משחר ילדותנו נתחנכנו והתידדנו עם בניהם. איתם השתכשכנו ושחינו במי הדאמוש והקירישפאטק. יחד ניסינו להתגנב ללא כרטיס להצגות השחקנים הנודדים, "להתפלח" לקולנוע. ולכשגדלנו, יחד השתתפנו בהצגות חובבנים. היינו מנויי הסיפרייה ההונגרית ואוהדיה־תומכיה. יחד הלכנו להכנה הצבאית המוקדמת (פרימיליטאר) יחד שירתנו בין שורות החיילים הרומניים. אין להאשימינו בתמימות יתר, חיינו תוך אימון הדדי, בידידות, בטחנו זה בזה. האמנו בכבוד האנושי, בגילוי הלב, בערכי האדם.

אלא שעוד בהיותנו טירוני בית ספר, נתנו לנו להרגיש, כי אנו שונים, אחרים. נמדדנו באמת-מידה אחרת.

לעתים ביצבצו ועלו האשמות זדון, טענות כזב, מילות-הסתה. כאילו האוירה כל הזמן משתנית כלפינו. בהתאם לגורל היהודי. כאילו אנו כל הזמן על ספסל הנאשמים. מגמה חוזרת ונשנית בתולדותינו, תוך הפסקות קצרות או ארוכות. עלילות שליוו אותנו לאורך אלפיים שנה, לא נפסקו. רק שינו צורה. הסטוריונים יכולים לספר על כך.

עלינו היה להתפשר עם העובדות, או לקחת את מקל הנדודים בידינו ולחפש עולם אחר עבורנו. אכן, עולם אחר כזה לא היה

בנמצא. הורינו, סבינו נתנחמו ואמרו: בזמננו היה גם אחרת, בקוותם שעוד ישובו אותם זמנים טובים, עולם "הצדק".

צדקתו של השליט פרנץ יוזף, של המלך מאתיאש, לא חזרו לעולם. שנים רבות למדי עברו עד שגילינו מאוכזבים את רוע מצבנו.

לא ניתן להבין, מדוע לא הקדשנו יותר תשומת לב לקטסטרופה המתקרבת, לסימנים הרי אסון. עובדה היא, שחסרו כוחות מארגנים, אך גם כח רצון. לא רצינו לדעת. ולפיכך רק מאוחר מאד הגענו להבנת הסכנה האיומה הנשקפת לנו.

ב-1938-1939 הורגשה תנועה ערנית בגבול הרומני-הונגרי, נבנו בונקרים, צווי גיוס הגיעו כל הזמן, עם סימני .S.A שעוררו חלחלה בלבנו, אך התייצבנו.

סרביה, מולדבה ודוברוג'ה נכבשו מידי הרומנים. בעקבות מאורעות אלה, התנקמו הלגיונרים ביהודים, והשליכו אותם מתוך רכבות דוהרות.

בראשית 1940 כבר חשנו בסכנת המלחמה המתקרבת בקצב הולך וגובר. חלק מהחיילים היהודיים שגוייסו, הועברו לביצוע עבודות ציבוריות, מפני שכבר נחשבו לבלתי מהימנים לשאת נשק.

רבים מקרב הגילאים המבוגרים גוייסו לעבודות בגבול, לשם בנית קווי הגנה. ימים קשים באו על המגוייסים הללו. שמו מרקוביץ', יקב אדלר, מנדל אדלר ורבים אחרים עשו ימי עבודה מפרכים, רחוק ממשפחתם, מחנותם, מבית המלאכה, ממקור פרנסתם.

ב-1940, בעקבות החלטת וינה נמסר חלקה הצפוני של טרנסילוואניה להונגרים. את החיילים הרומניים והמגוייסים לעבודה, שיחררו.

כך הגעתי הביתה בראשית ספטמבר 1940 וזכיתי להיות עד לכניסת צבא-הורטי.

תושבי הוניאד וסביבותיה היו שיכורי התלהבות. פעמוני הכנסיה צילצלו; הגברים היו לבושים מחלצות פאר הונגריות, והנשים בכיפות מסורתיות דמויות חצי ירח ובתלבושות קאלוֹטָסֶג ציפו מריעים לנכנסים. ברגע הראשון חשתי, שאיננו שמחים בזה כל כך, אבל חג הוא חג. הנשמה היהודית רטטה בחרדה.

בימים אלה ישבו למעלה מ-1200' יהודים בהוניאד וסביבתה. ברגשות מעורבים המתנו. מי בהתרגשות, אף בדמעות, מי תוך הירהורים על מה שהמחר יביא. אך אדם חי בתקוותיו.

אחדים מאיתנו תפסו עוז ויצאו לחגיגה. שם יעצו להם ללכת הביתה, כיוון שזה אינו חג של יהודים. ואם זהו חג, הנו חג אך ורק להונגרים. לרומני וליהודי אין מה לחפש בין החוגגים. הרגשה מוקדמת מדכא אחזה בלבנו. שררה אוירה של אין-תושייה.

בזמן הזה חי בבאנפי-הוניאד פופה מונטיאן, בעל נטיות דימוקרטיות, איש טוב ושקט.

לפעמים, כשמצא פנאי, היה מבלה שעה בבית הקפה "קזפונטי" בחברת סוחרים, בעלי מלאכה, ביניהם שאמו כץ, זולטן לייב, איגנץ רייס ואחרים.

צעירים, שמצב רוחם פרץ את כל הסכרים, חטפו למחרת החג את פופה מתוך ההמון החוגג, שברו את רגלו וידו, ורצחו אותו

באכזריות בלתי רגילה, הם קברהו בעודנו חי. הם עשו זאת יחד עם שוטר רומני, בקצה רחוב "נאדיאוטצה".

הזדעזענו עד עומק נשמתנו ממעשה זוועה מיפלצתי זה. רבים מאד, צעירים ומבוגרים כאחד, השתתפו בפשע, ואף התגאו בו.

היה נער אחד שיעצתי לו שיתרחק מהאספסוף החוגג, הרי גם בביתו יוכל לחוג. הוא קיבל את עצתי ועם כמה ידידים צעירים החל בהרמת כוסות ובשירה, ובכך המשיכו עד הערב, אז שיכורים השתטחו ודבצו על הריצפה.

אימו גערה בי: "אוי, לאצי מה עשית לבני? מדוע לא נתת לו להצטרף אל החוגגים?!" נדהמתי לשמוע כיצד נשתנה טון דיבורה של הדודה השכנה הטובה. היא כבר האשימה!

בנה האהוב נתעורר רק למחרת מיינו. תקע בי מבט מלגלג: נו ידידי, עצה טובה נתת לי, אמר בקנטרנות. (עוד זה חסר לי). למדתי, "המשכיל בעת ההיא יידום".

כעבור מספר ימים הגיעו ועדות חקירה מחו"ל ומהמחוז, כדי לחקור את שפיכות הדמים המבחילה ברח' נאדיאוטצה. אחרי כן היתה האם אסירת תודה על שמנעתי מבנה להשתתף במעשה הנבלה.

באוירת חג "ורודה" מעין זה, איזה גורל נשקף לנו ליהודים? למה אנו צפויים מידי חיילי הורטי? הם שרו "טרנסילוואניה המתוקה, אנו פה!" היה זה שיר מלהיב, אך אנו לא התלהבנו. בשעת כניסת הצבא ההוא, התמוטטה ידידות שנמשכה עשרות בשנים. זאת דאגו להביא לתודעתנו.

לשוא נשא היהודי על חזיהו את אותות ההצטינות להם זכה במלחמה. מי הביט עליו? אלמנות מלחמה, יתומי מלחמה נחשבו רק אלה ההונגרים. שום הכרה לא העניקו ללוחמינו. ששפכו דמם בחזית.

מה גאה היתה סבתא שלי היקרה, כפי שסיפרה לנו, כאשר בניה שימעון ופרי חזרו מהחזית במדי קצינים הונגריים. וכמה נעצבה כשקיבלה את הידיעה הטרגית על בנה אלק, שנפל בקרב, בהשאירו אחריו אלמנה, שני בנים ושתי בנות.

בלכסיקון, שהופיע בבודפשט ב-1929, מוזכרת קהילת באנפי-הוניאד, ששלחה 47 מבניה לחזית, מתוכם מתו מות גיבורים 8 במלחמת העולם הראשונה. רבים קיבלו אותות הצטיינות על גבורתם.

שמונה בנים ממשפחת היילפרין לחמו בחזית: משה, שמעון, קלמן, מרטון, שנדור, יוז'ף וישראל (שם אחד מהם לא ידוע לי). מתוכם יוז'ף כסגן והשאר בדרגת סגן מישנה.

יש להזכיר עוד מספר גברים שלחמו בחזית: מארצי יקב, הנריק פרנקוביץ' אברהם רוט, מארצי רוט, איגנץ רייס, מנדל יקב, יושקה יקב, ארון מוזש, יושקה מוזש, שעיה מיהאי, איזאק פיינטוך, איגנץ גרוסמן, שאמו מרקוביץ' ורבים אחרים.

לשוא מילאו חובתם ללא דופי, לשוא היו נאמנים למולדתם, לאחר 20 שנה נשכח הכל, טיפלו בהם בגישה עויינת, בחוסר אימון מופגן.

בימים הראשונים לכניסתם נקראנו להתייצב במשטרת הוניאד. דרשו להציג תעודת אזרחות. אמי ז"ל העירה בענוה: הרי כאן נולדתי ומעולם לא עזבתי את מקום הולדתי... והתשובה היתה: עלייך להתייצב תוך 15 יום עם תעודת האזרחות. איפה ובאיזה משרד ניתן להשיג דבר כזה, איש לא ידע, מפני שמשרד כזה לא היה קים... דרשו מאתנו דברים מופרכים ובלתי אפשריים.

זמנים קשים באו עלינו, וזה הורגש הן במסחר והן במלאכה, בגלל העדפת הלא יהודים בחלוקת הסחורה. בתחילה היהודים קיבלו פחות, ומאוחר יותר - לא כלום. קיומנו היה תלוי על בלימה.

הראשון, שמקור פרנסתו נגזל היה קלמן מוזש, נשלל ממנו הרשיון למכירת עתונים, עיסוק שבלאו הכי איפשר להשתכר רק מעט שבמעט, ובסיס אחר למחייתו לא היה. זאת היתה ההתחלה. והמצב הלך והחמיר מיום ליום. ידידים לשעבר חדלו מלהכיר אותנו, ל-"שלום" שלנו לא השיבו, השתדלו להתרחק. נוצר מצב בלתי נעים, לא יכולנו לדעת, מי יקבל ברכתינו ומי יתעלם ממנה באורח משפיל, למרות שהברכה נאמרה תמיד לראשונה על ידנו.

די היה בהלשנה מרושעת, באינפורמציה כוזבת, במסירת שמו של יהודי, שרצו להתנקם בו, כדי שמיד כבר יאסרהו ויקחו אותו למחנה ה-"מסוכנים" כביכול לבטחון המדינה.

ב-1941 הוחל בגירושם של אחדים. בין הראשונים היו: לאיי אברהם, אמיל אברהם, טויזי לייב, בילה זיכרמן, ארני נאש, ורבים אחרים. על אודותם לעולם לא קיבלנו עוד כל סימן חיים. גורל דומה פקד את הנערים המתגייסים: הרמוש צובל, הסקל מיהאי, הרשו הירש, טיבי פרקש, ביקסנשפן יונה דוד ואחיו יחזקאל, שאני היילפרין, אברם ברקוביץ' ואחרים בערך באותו גיל.

השנאה כלפינו הלכה וגברה. הם הטיחו דברים זה בזה, שאלו מדוע הוא מוכר ליהודי ובעיקר, מדוע הוא קונה מהם.

את משפחת מנדלוביץ' הטרידו באיומים, במכות, גרמו להם צרות צרורות.

בלתי אפשרי היה להשיג תעודת לידה או תעודת אזרחות עבור יהודים, ובשל כך נלקחו למחנה פרל זינגר וילדיה שיינדל וחיים. את משפחת מנדל ברודי לקחו למחנה ב-1941, הם הוחזרו להוניאד בתחילת 1944 ומשם גורשו עם הדפורטציה הכללית. ליצחק פוגל

ולמשפחתו הענפה לא היתה ברירה אלא להסתתר ולנדוד ממקום למקום, מפני שנאסר עליהם להמצא בדירתם. לבסוף נתפסו וגורשו.

לא יכולנו לנחש מי בתור, מתי, ובשל מה. ניחמנו זה את זה, בנסותנו להונות עצמנו באשליות.

צו התייצבות כללי הגיע בספטמבר 1942, ל-3 תאריכים:

10 באוקטובר

15 בנובמבר

15 בדצמבר.

יש להתכונן ולהצטייד כעובדי פלוגות עזר יהודים לצבא הסדיר. היעד: שדות השלג האינסופיים שבאוקראינה.

מודעים היינו לאן פנינו מועדות, אך לא היה מה לעשות. השגנו את המצרכים הדרושים, כל אחד נשא עמו ככל שיכול היה לשאת. ציוד חורפי ומזון בכמות מוגבלת.

התכונן, ארוז, צא לדרך! אני מנסה לזכור, מה היתה משמעות הדבר עבורנו. לאן הולכים, ולשם איזו תכלית? יש להשיג תרמיל גב, בגדים חמים, שמיכה ועוד דברים שונים.

ידענו, ניחשנו, כי לא עלינו יגנו בגדים חמים אלה מפני הכפור, אך השגת אותם דברים גרמה להרגעה מסויימת במשפחתנו.

גורל יהודי עגום. למי שנשאר רק 100 פֶּנְגוֹ כמה ייקח עימו, כמה ימסור למשפחתו? הרבה משפחות, בעלות מספר גדול של נפשות ומאידך מעט כסף, גרמו להתלבטות קשה, אך צייתנו לפקודה והתייצבנו.

פגישתנו הראשונה עם החיילים אירעה ב-15 בדצמבר 1942 בנאדיבאניה. כקבוצה שלמה הגענו לחצר בית הספר, שם קיבלו אותנו בפקודה: "שכב! גילגולו!". מיד עם הגילגול הראשון התפזר כל תוכנו של תרמילנו, חפצינו, שנארזו בבית בדאגה כה רבה, התגוללו שבורים בשלולית.

כל דמיון שבעולם לא יתאר את אותה קבלת פנים ברברית.

נחרדנו בראותנו את החיות הטורפות הלובשות מדי חיילים מגינים.

-שמעת? - צווחו - שאגו בקולות - אימים. הוא קרב, לדרוך עליך! אתה זז הצידה, רוקד על גופך! העיוור הוא? או מטורף? אינך תופס. כיצד ניתן לו אוניפורם ? אין תשובה על כך. הייתכן שבנים כאלה נולדו למאדייר?

לא ייאמן כדבר הזה, אך קיבלנו אותו כעובדה: רדופים נהיינו, נטולי מגן, שנידונו לכלייה. חרדתנו על גורל משפחתנו שנשארה בבית, היתה מרה ביותר.

בקצב מזרוז חולקנו לפלוגות-עבודה, במרחק כ-20 ק"מ מנאדיבאניה, במקום בשם מיסטוטפאלו מצאנו את עצמנו יחד עם כמה בחורים מהוניאד.

ב-24 בדצמבדר 1942 נסתמנה אוירה של חג המולד. אחר הצהריים ירד שלג, שקט ושלווה בכל. נשלחנו לחטוב עצים ולבקעם, ולסדר את עצי ההסקה. ארבעתנו, פרי הלמן עורך דין ונגן, לאלו דויטש, לסלו כץ, ולאצי קלפנר, נבחרו לביצוע העבודה הנ"ל.

רצוצים, כשכפות ידינו בקועות, הגענו מאוחר בערב למקום חנייתנו באפיסת כוחות. העבודה בוצעה על פי הוראה שניתנה מאת מפקד המחנה סאבו, שהוזמן לנשף חג המולד שנערך בידי מורת בית הספר.

סאבו זה היה ידוע בהתעללויותיו האכזריות בדיבורו שכולו הסתה, הרעיל את האוירה, ושיסה בנו את מלווינו החיילים. "חבל על הכדורים, נתלה אתכם בחוטי-תייל חלודים." זה היה סיגנון נאומו, שבהשפעתו פרצו מלווינו למחנה ומצויידים במקלות ובחגורות, תוך מכות נאמנות גירשו אותנו לחצר המלאה רפש ושלוליות קפואות למחצה."שכב! גילגולו!" זעקו כמטורפים, הרביצו בנו עד זוב דם עד

שטיפת כוח לא נותרה בנו. חברינו בראון, מנאדיוואַרד נפל קורבן למכות האלה.

בהישמע ה-"פנימה נבלות" תפסו אותי הגיבורים. במבט רצחני, כשפיהם מעלה קצף תאוות נקם, גערו בי: "מה פתאום אתה במגפיים?!" - אני מודיע בהכנעה...- שלא תודיע כלום יהודי מנוול שכמותך! - ושוב היכוני בפניי, הם לא ציפו לתשובה, התליינים הללו, רק המשיכו להכותני. "מה, אינך עונה, הה...?"

התעייפו מלהרביץ, והסתלקו מרוצים, כדי לשוב ולחגוג את חג המולד, חג "האהבה", בברוטליות האופיינית להם, אצל קבוצות יהודיות אחרות.

הייתי כנראה במצב נורא, חבריי לפורענות הקיפו אותי וניסו לנחמני.

למחרת בבוקר חג המולד, כאילו כלום לא קרא אמש: "נו איך ישנתם, יהודים?" - היתה שאלתם הראשונה. - טוב! - מי היה מעז לענות אחרת בזמן ההוא?

כל זה קרה לא על אדמת אוקראינה!

שמענו אמנם על התנהגותו האנושית של האלוף ריביצקי, על נכונותו לעזור, אך לא נמצאה כל אפשרות להגיע אליו עם תלונותינו.

בתנאים דומים הגענו ביום ה-30 בינואר 1943 למרכז מחלק ומכוון בנאדיבניה, שם הורכבו פלוגות העבודה, שנשלחו לפנים הארץ או לחזית הרוסית.

כך הגעתי למקום חדש, בשם בוסינפה (מחוז שומודי) במסגרת פלוגה 110/16, בחברת חברים אחדים מבאנפיהוניאד: יושקה כץ, לאצי כץ, חיים שעיה קליין, ואלי רוזנברג, לאלו דויטש, שמילקו צובל, משה מייזלס, ברנט אפריים, ננדי רוזנפלד, ננדי איז'אק, ווילי גרינפלד.

בפלוגת עבודה זו הוכח מעל לכל ספק, כי גורלנו תלוי אך ורק בגישתם של המפקדים. פלוגתנו היתה מבין הפלוגות שמצבם היה נסבל. פלוגתינו היתה תחת פיקודו של ויטיז קלמן גאלפי, רב סרן בדימוס, אשר טיפל בנו בצורה אנושית. עלינו לציין, כי הוא דאג לנו כאב לבניו והגן עלינו מפני כל סכנה מבפנים או מבחוץ. הוא היה איש בעל מנטליות אצילית.

מכך מתברר, שלא היתה חובה הרמטית לבצע את ההוראות החמורות, ובודאי שלא באורח מחמיר יותר מהפקודה המקורית, ורק אותם יצרים שפלים וחייתיים המלוים־חילים הכתיבו את התעללויותיהם בעובדי הכפייה חסרי הנשק.

ולכן רובנו הגדול הושמד.

מהבית הגיעו ידיעות מדאיגות ביותר. הם חיו בפחד מתמיד, מנושלים מכל אפשרות להתפרנס. הורגש בוודאות האסון המתקרב.

ב-1943 כוונו פלוגות העבודה היהודיות בקצב עוד יותר מזורז, לחזית הרוסית, או לתופת מיכרות הנחושת ביוגוסלוויה, שם חיסלו כמעט את כולם התליינים ה-"מלווים". מהחדשות שהצלחנו לקבל, שכונו "ה.ג.ז.", דהיינו: האב איך געהערט זאגען - יכולנו לקוות לסיומה הקרוב של המלחמה. מובן שבחרדה השקפנו לקראת הבאות, כיצד נעבור את מבחן ההשרדות. חרדתנו כפי שהתברר, לא היתה משוללת יסוד.

נחתם גורלה של יהדות הונגריה. נכנסו הגרמנים, שהיו כבר בעלי ניסיון בפשעים מסוג זה. ההונגרים סייעו בדייקנות נמרצת ובזריזות עד שהגרמנים עצמם הופתעו מהם.

גזרו עלינו לשאת את הכוכב הצהוב, והותר ליהודים להשיג מזון או מצרכים חיוניים אחרים רק בשעות מסויימות. בכך החלו בהכנות המוקדמות לקראת הקמת הגיטאות.

כמעט בכל קטע בחזית, ניהלו הרוסים התקפות נגד, והכריחו אותם לברוח ולשגת, אך זה לא הפריע להונגרים בחיסולם המהיר והאכזרי של יהודי ארצם.

השילטונות, במשולב עם יחידים מסויימים, נתנו מספר הוראות מרושעות ומשפילות, כדי לבזות את משפחותינו.

בימי שבת הוכרחו יהודים זקנים, לובשי קפוטות לטאטא את הרחוב.

את משרדי המיפקדה חייבות היו לנקות נערות צעירות. שכנו הטוב של יהודי בעל זקן, יעץ לו לגלח את זקנו. אבל מדוע? הרי הדת שלי אוסרת עלי לעשות זאת.. אחר כך נמלך בדעתו וביקש מבנו לקחת מספרים ולגזוז לו את זקנו. בנו החל למלא אחר בקשתו, ותוך כדי כך שניהם פרצו בבכי, והשחתת הזקן נפסקה. מעשה זה קרה ליוסף מנדל מנדל ספר סת"ם ולבנו.

בלשו אחרי יהודים, חיכו להם במארב, שאם ירהיבו עוז בנפשם ויצאו לרחוב - יוכלו להתנכל להם.

לייקלי שטרן סטרו על פניו וירקו בו. איזה חטא מצאו אצלו, מלבד יהדותו? התקיפו גם את אבי ואת אמי, וכל זה לאור היום

בשעות ה-"מותרות". כמעט כל משפחה סבלה מצורות שונות של התנכלויות.

כיום נדמה כל זה למופרז. קשה להאמין בכל אותן השפלות שחולל האספסוף לבני עמנו.

קשה להבין מדוע הרוב הגדול של האוכלוסיה הפגין עויינות רצחנית כזאת נגדנו. מלבד מעטים יוצאים מהכלל, לא נתגלה רצון לעזור, להציל. אולי נמצאו כאלה, שהביעו את צערם על הגזרות החמורות שהוצאו נגד היהודים.

בימים קטסטרופלים אלה רק מוטי שטיינברגר ואשתו הצליחו להימלט מהגיטו. אחר מכן באו התקפות אנטי יהודיות בשידורי הרדיו, הודבקו פלקטים עם פרצופים מעוותים של יהודים, כותרות: "מוות למפיצי חדשות תבוסתניות!"

בתחילת מאי 1944 הופיע כרוז-פקודה:כל יהודי: זקן, ילד או חולה, ללא יוצא מהכלל, חייבים לעזוב את דירתם, לקחת מעט בגדים ומזון. לא יכולנו לקבל זאת כאמת. אולי רק שמועות שוא... לפנות את הדירה! לאן לוקחים אותנו? מה יותר חשוב לקחת איתנו? כאלה היו הדיבורים שנשמעו באותן שעות זוועה.

בבוקר,לפקודת הז'נדרמים ההונגריים, נושאי נוצות תרנגולות ורובים מכודנים, לשמע שריקות משרוקיותיהם, נתרוקנו בתינו תוך רגעים ספורים. רוכזו בחצר בית הכנסת ומשם נלקחנו לגיטו,שהיה מפעל הלבנים בקלוז'. כך נותרה העיר ללא יהודים.

נשלחו אינפורמציות כוזבות, זדוניות לגיטו, ובעטיים עינו אחדים מאיתנו, אפילו שם ריחרחו אחרי חפצי ערך. גזלו מאתנו את שעונינו, טבעות נישואין וכו' אך כל זה לא סיפק את תאוות הבצע שלהם, עוד ועוד סחטו אותנו.

קלרי נוסבכר הוכתה באכזריות עד כדי כך שהוחזרה אל משפחתה על גבי אלונקה. ממעשה דומה נפגעו אנשים נוספים.

משפחות יהודים זקנים, כבר ללא ילדיהם וללא כל משענת סחבו על גוום התשוש, המעונה, את צרורותיהם העלובים. בניהם היו זה מכבר רחוקים מביתם ומתייסרים בעבודת פרך, או אולי אף לא היו קיימים כבר.

בנסיבות כאלה רוכזו משפחותינו לגיטאות, אחר הועלו לקרונות הרכבת בצורה מזויעה עוד יותר. בקרונות-משא נעולים ללא מים , באויר חנוק. הניתן לתאר זאת? 70-80 בני אדם דחוסים צפופים, על חבילותיהם, מושפלים לדרגת בהמה, ואף פחותה מזו, בהיותם אנוסים לעשות צרכיהם לעיני האחרים על הדלי היחיד שבפינת הקרון.

בקרונות סגורים היטב מסרו את משפחותינו לידי המיפלצות במחנה ההשמדה הנאצי, 4 חודשים לפני שיחרור באנהפי-הוניאד.

חרפתה הנצחית של המאה העשרים, שלא נמצא בה גורם אחד, שיהיה מעונין במניעת הוצאתנו להורג. נידונים היינו למוות, ורק מעטים מאיתנו יכלו לשרוד ולהינצל מהמפלצת הבלתי אנושית, וגם זאת רק בנסיבות הגובלות בנס. בנסיבות אלו ניצל זולטן פיליפ,

אשר שילוחו למות נדחה עד לאחר שאשתו תלד, כך שלידת הבן משה הצילה את המשפחה בת חמשת הנפשות. אכן היה זה נס חד פעמי.

השילטון ההונגרי לא הלך בעיקבות ארצות מסויימות, שסירבו להפקיר את אזרחיהם היהודיים להשמדה המונית.

אנחנו , פליטי השואה ששרדו, מעידים על גירוש משפחותינו למוות כעדי ראייה.

ומי יכול להתנגד לז'נדרמים עם הנשר והכידון?! זקנים, חולים , נשים, וילדים. הרי רק הם נשארו בבית.

בבאנפי-הוניאד אין יושבים עוד יהודים, אין מדברים עוד בנושא הזה.

אני מדבר, כותב, מזכיר.

בחוזרינו מהגיהינום לא מצאנו אף נפש חיה אחת שהחביאו והצילו. ורק שני בתי הקברות מעידים על העבר הלא רחוק, על קהילה יהודית גדולה, שחיתה שם.

בעת שרדפו אותנו, היינו חסרי מולדת, לכן היינו להפקר באירופה הנאורה.

כיום יש לנו מולדת ואנו גאים עליה, היא מבטיחה הגנה ובית לאחינו היהודים המגיעים מכל מקום שבעולם.

לא ייתכן שהעבר יישכח. זה מה הביא אותי לכתיבת ספר זכרונות זה. שהרי "הכתוב מאריך ימים יותר מהדיבור."

קורבנות יהדות הואדין - באנפי־הוניאד
וסביבותיה
בין השנים 1940-1944

מספר המגוייסים לעבודת כפייה והמגורשים למחנות המוות:
1200 נפש
מתוכם ניצלו: 100 נפש

בשם יוצאי באנפי-הוניאד
קלפנר אליעזר לאצי
קלין ארנסט ארני
מנדל גבריאל
לייב שלמה שאני
גרוסמן שמחה
ליכטנשטיין דודי
מרקוביץ' יצחק
היילפרין מנחם-מנדי

תל-אביב 1988

רשימת האנשים שניספו בדפורטציה ובפלוגות עבודת הכפייה אשר ישבו בבאנפי-הוניאד וסביבותיה

רשימת המרטירים שנספו בדפורטציה

שהנם חלק מקרבנות יהדות הונגריה

אברהם (גב')
אברהם (ילד)
אברהם אמיל
אברהם ברטה (קל.)
אברהם גיטו ו־3 ילדים
אברהם ינקל ואשתו
אברהם לאיי
אברם אברם
אדלמן ביילו
אדלמן דיין
אדלמן סנדר
אדלמן פגו
אדלמן רחל
אדלר אקו
אדלר בלימה
אדלר דוד (ילד)
אדלר חיה ינקה
אדלר יעקב
אדלר ישראל (ילד)
אדלר מנדי
אדלר משה (ילד)
אדלר ציפורה

אדלר ריבקו
אדלר שיינדי (ילדה)
אונטרברגר שיינדל
אורנשטיין הרמינה
אורנשטיין מגדה
איז'ק (גב. אלמנה)
איז'ק (יל.)
איז'ק אידה
איז'ק איזידור
איז'ק אילונה
איז'ק איציג
איז'ק אנוש חנה
איז'ק באבי
איז'ק גולדי
איז'ק חייה
איז'ק יודה
איז'ק מרטון
" (אשתו)
" 3 ילדים
איז'ק משה (יל.)
איז'ק ננדי
איז'ק רוזה

איז'ק ש. (יל.)
איז'ק ש. בשקה
איז'ק ש. זולטן
איז'ק ש. מיקשה
איז'ק שארי
איזראל אסתר ביילה
איזראל הנייה פסי
איזראל עזריאל יעקב
אינדיג דוד
אינדיג חנה
אינדיג ישראל
אינדיג ציפורה
אינדיג רחל
איציג אירלה (יל.)
איציג הרש שנצר
" (אשתו)
איציג מרתה (יל.)
אלברט אולגה
אלברט אטלקה
אלברט איצה
אלברט גיזלה
אלברט גרשון
אלברט דירק
אלברט לאה
אלברט לאזר
אלברט רוחי
אלברט ריבקה (אשת י.)
אלברט שאנדור
אלברט שרה (ילדה)
אפריים רייזי
" 4 ילדים

ארדיי ארז'יקה
ארדיי לאייצ'ו
ארדיי לאצי
ארדיי מרטון
ארון (ילד)
ארון אפריים
ארון ארון
ארון בלימצ'ו (אלברט)
ארון וולוו (ילד)
ארון לייבר (ילד)
ארון מנחם
ארון מנצי
ארון ריבקו (ילדה)

בש אולגה
באש 3 ילדים נוספים
בורשאי (יל.)
בורשאי אימרה (אשתו)
בורשאי ד"ר
ביקסנשפן חיה
ביקסנשפן י. דוד
ביקסנשפן יחזקאל
ביקסנשפן יצחק
בירמן אי.
בירמן בלה שטיינב
" 2 ילדים נוספים)
בלאו פסי (יל.)
בלאו רז'ין
בלאו שאנדור
בלום אמיל

בלום בילה
בלום דז'ו
בלום הלן
בלום ינקל
בנדק איז אק
בנדק אלק
בנדק בילה
בנדק הלן
בנדק זאלי
בנדק לני
בנדק מיקשה
בנדק מרגיט
בנדק משה
בנדק נינה
בנדק ניני
בק גיזיקה (ילדה)
בק גיטה (ילדה)
בק זליג
בק יחזקאל (ילד)
בק יחיאל (ילד)
בק יסי (ילד)
בק לאייה (ילדה)
בק לייצ'ו (ילדה)
בק רותי
בק רחל
ברגר (אשתו)
ברגר (אשתו)
ברגר (אשתו)
ברגר (המבוגר)
ברגר (ילד)
ברגר אברם

ברגר גיטה
ברגר ינקל
ברגר ירוחם
ברגר לאה
ברגר שולם
ברודי חוה
ברודי לייב הרש
ברודי מיכאל
ברודי מנחם
ברודי רחל
ברוך אולגה
ברוך אמיליה
ברוך הוגו ד"ר
ברומברג (גב')
ברומברג אטלקה
ברומברג ארון
ברומברג מלבין
ברומברג קארוי
ברומברג רז'ין
ברנט א.נוסן (ילד)
ברנט י.שולם (ילד)
ברנט יוסף אברם
ברנט משה
ברנט קלרה
" 3 ילדים
ברנט רייזה
ברנט ש.א. (ילד)
ברקוביץ' (ילד)
ברקוביץ' אברם
ברקוביץ' אדולף
ברקוביץ' יוז'ף

ברקוביץ' פירושקה
גב' ארון ארון
גוטליב (אשתו)
גוטליב (אשתו)
" עוד 6 ילדים
גוטליב (נאדיאוטצה)
גוטליב הלן (ילדה)
" (עוד 5 ילדים)
גוטליב משה
גוטמן (אשתו)
גוטמן אדולף
גוטמן אלה
גוטמן זאלי
גוטמן לנקה
גוטמן מוישה (סודה)
גוטמן נאנדי
גוטמן שעיה
גוטרר (אשתו)
גוטרר גולדי (ילדה)
" עוד 5 ילדים
גוטרר יחזקאל
גולדברגר אוסי
גולדברגר טיבי
גולדברגר שאני
גולדמן (אשתו)
גולדמן (יין)
גולדמן דז'ו
גולדמן ינו
גולדשטיין (ילד)
גולדשטיין אברם
גולדשטיין אידלה

גולדשטיין איציג הרש
גולדשטיין " אשתו
גולדשטיין אמה
גולדשטיין אסתר
גולדשטיין אסתר
גולדשטייןביידה
גולדשטיין בלה
גולדשטיין בלה
גולדשטיין ברנט
גולדשטיין גיזי
גולדשטיין גיטו
" שני הילדים
גולדשטיין גיטל א.
גולדשטיין גרטי
גולדשטיין דז'ו
גולדשטיין הינדו
גולדשטיין הרמן
גולדשטיין " אשתו
גולדשטיין חייה
גולדשטיין חיים
גולדשטיין ינו
גולדשטיין יסי
גולדשטיין לאה
גולדשטיין מוריץ
גולדשטיין מכי
גולדשטיין מלווין
גולדשטיין מנדו
גולדשטיין מנו
גולדשטיין מנחם
גולדשטיין מרגיט
גולדשטיין מרתה

גולדשטיין משה
גולדשטיין פריידל
גולדשטיין רחל
גולדשטיין ריבקו
גולדשטיין שאייה
גולדשטיין שאשי
גולדשטיין שמואל
גולדשטיין שמיל
גולדשטיין שרה
גורר פנחס
" (אשתו) גורר ריבקו
" (בעלה)
" (4 ילדים)
גידלי אסתר
גידלי בשקה
גידלי לאיוש
גידלי מנחם (בעלה)
" שני ילדים
גידלי רבקו
גידלי ריבקו
גידלי שורי
גלודשטיין וולוו
גלודשטיין לאייה
גליק (גב.)
גליק ברנט
גליק גב. (אלמנה)
גליק הלן
גליק וילמוש (אשתו)
" שלושה ילדים
גליק קורנל
גליק שרולטה

גנץ גיטה
גנץ הרשי
גנץ יסי
גנץ נפתלי
גנץ סרנה
גנץ שלמה
גרוס אילונה אלה
גרוס וולף זאב
גרוסמן אסתר
גרוסמן באבי
גרוסמן זאלי
גרוסמן זישה
גרוסמן חיים
גרוסמן חנה
גרוסמן ינקל (גב.)
גרוסמן ישראל
גרוסמן משה (שווארץ)
גרוסמן שורה מינדל
גרוסמן שרה
גרינבוים דוד
גרינבוים חנה (ילדה)
גרינבוים ינו
גרינבוים פאני
גרינבוים פרקש (גב.)
גרינבוים שרולטה
גרינפלד (יל.)
גרינפלד אימרה
גרינפלד אלוש
גרינפלד הינדו
גרינפלד ווילי (גב.)
גרינפלד ז'יגמונד

גרינפלד טרי
גרינפלד יודית
גרינפלד מאני
גרינפלד מירי
גרינפלד רחל
גרינפלד רייזל
גרינפלד שאנדור
גרינפלד שלמה
גרינפלד שעיה
גרינשפן חיה שורה
גרינשפן מיהאי (חתנו)
גרינשפן ריבקו

דויטש אוטו (ילד)
דויטש איטו
דויטש הלן
דויטש וילמה
דויטש חנה
דויטש משה - רב
דויטש ריבקה (ילדה)
דויטש שיפרה לאה
דויטש שמעון
דויטש שמעון
דיאמנשטיין דז'ו
דיאמנשטיין יודית
דיאמנשטיין מנדו
דיאמנשטיין ננדור

דיאמנשטיין שרולטה

האבש בלנקה
האס רחל
הורוביץ חסקל
הורוביץ פירי
" (בעלה)
" 5 ילדים
הורוביץ רבקה
" (בעלה)
הורוביץ שלמה
" (אשתו)
היילפרין (בעלה)
היילפרין (יל.)
היילפרין איידו
היילפרין אישיי
היילפרין גיזי
היילפרין הלן
היילפרין זיסו
היילפרין חייה
היילפרין יהודה
היילפרין יודה
היילפרין יומי
היילפרין יומי
היילפרין יוסף
היילפרין לאצי
היילפרין מוריץ (גב.)
היילפרין מנדו
היילפרין מנחם
היילפרין מרטון

היילפרין מרים
היילפרין קלמן
" (אשתו)
היילפרין שאנדור
היילפרין שאני
היילפרין שימון
היילפרין שרולטה
הילל גיזי
הילל הנריך
הילפרין חייה
הירש (גב. אלמנה
נאדיאוטצה)
הירש (מיילדת)
הירש אברם
הירש אסתר
הירש אריה
הירש ברל
הירש דורה
הירש דז'ו
הירש הרשו
הירש זלטה
הירש זלמן
הירש ינו
הירש משה
הירש משה
הירש סרן
הירש סרן
הירש קלמן
הירש רגינה
הירש רחנה
הירש ריבקו

הירש שלמה זלמן
הירש שרה
הרמן אנושקה
" (2 ילדים)
הרמן גיזי
הרמן לאייצ'י
הרמן לאצי
הרץ אוסי
הרץ טובה
הרץ יצחק
הרץ לאה
הרץ לזר
הרץ ריבקו
הרץ שלמה
הרש אולגה
הרש בלוש
הרש הרמן

וייס אסתר
וייס ארנולד
וייס בודיו (יל.)
וייס בורך
וייס דיורי
וייס הינדו
וייס הרמן
וייס חנה
וייס חנה

וייס טיבור
וייס יוז'ף גב. טרי
וייס ינקל (יל.)
" עוד 2 ילדים
וייס לאייה
וייס פירי
וייס ציצה
וייס קטו
וייס רבקה
וייס רבקו
וייס רוז'י
וייס רוזה
וייס רז'ין
וייס רחל
וייס רחל
וייס שאנדור
" אשתו פאני
וייס שמו
וייס שמואל
וייס שמואל
וייס שעיה (סוחר יין)
וייס שרה (יל.)
וילדר נטי

זיכרמן (יל.)
זיכרמן בילה

זיכרמן זימי
זיכרמן זימי
זיכרמן י. (גב.) אידה
זיכרמן לאה
זיכרמן לאיוש
זיכרמן רוז'י
" 3 ילדים
זינגר חיים
זינגר פריל
זינגר שיינדל

חיים (יל.)
חיים בורך נפתולי
חיים בורך ריבקו
" בעלה
" 2 ילדים
חיים יאנקל
חיים לאה
חיים שורה
חיים שימן גב. אלמנה

טוקאייר (מורה)
" אשתו

יאנקל שטרן שעייה ושני ילדים
יאנקל שימון
יאקב אדם (יל.)
יאקב אילוש

יאקב איצו
יאקב אסתר אלמנה
יאקב בלה
יאקב טיבי
יאקב יאנקל
יאקב יולישקה
יאקב יושקה
יאקב לאה
יאקב לנקה
יאקב מאיר
יאקב מגדה
יאקב מנדל
יאקב מנדל
יאקב מנצי
יאקב נפתולי שעייה
יאקב פרקש
יאקב קורנל (יל.)
יאקב רחל
יודוביטש קלמן
" אשתו
יונאס בלימו (יל.)
יונאס וואלדבן (יל.)
יונאס חיים
יונאס לייזר (יל.)
יונאס רז'ין
ישראל (נוטריון)
" אשתו
" (ילד 1)

כהן אהרון דוד

כהן איגניה
כהן אירן
כהן בנדי (יל.)
כהן דבורה שורה
כהן דוד (יל.)
כהן דז'ו
כהן הלן
כהן וילמה
כהן חייה אסתר
כהן חיים
כהן חיים
כהן יל.
כהן ינו ואשתו
כהן לאורה
כהן ליאו (יל.)
כהן לייזר
כהן מוריץ
כהן פירי
כהן קטו (יל.)
כהן קלרי (יל.)
כהן רוז'י
כהן שיינדל
כהן שמואל
" אשתו
כץ אווי (יל.)
כץ הלן
כץ מיקי (יל.)
כץ פרידה
כץ ציפורה
כץ רייזי
כץ שמו

לווינגר אמיל
לווינגר בשקה
לווינגר ינו
לוסטיג נ.
" אשתו
" ילדים ?
לזר אידה
לזר אירן
לזר האיינל
לזר ינקל
לזר לווי גב.
לזר לייצי
לזר לצי
לזר משה
לזר קאטו
ליב (פחח)
" (אשתו)
ליב אדיט
ליב איגנץ + שני ילדים
ליב אלפרד
ליב ארון גב.
ליב ארמין
ליב באדיי
ליב בבה
ליב בילה
ליב הלנה (אלמנה)
ליב זולטן
ליב חיה צירל
ליב חיים
ליב טויזי
ליב טיבי

ליב טיטי
ליב טינקה
ליב ינו
ליב ינו
ליב לינקה
ליב לנקה
ליב מוריץ
ליב מרדכי
ליב פאני
ליב רוז'י
ליב רחל
ליב שמיל ינקל
לייב בילה
לייב דודו
לייב הינדו (משפחת הרב)
" 7 ילדים
לייב לאלי
לייב מנדל רב
לייב משה
לייב משה (מורה)
לייב סרין
לייב סרנה
לייב קלרה
לייב קלרי
לייב שרה
ליכטנשטיין בבה
ליכטנשטיין בוליש
ליכטנשטיין דאבי
ליכטנשטיין הילל
ליכטנשטיין רבקה
" טובה + רחל

מאיר פיין
מאיר רחל
" 2 ילדים
מאיר שרולטה
" 2 ילדים
מאלק אסתר
מאלק ברטה
מאלק גבי
מאלק גיטה
מאלק שלמה
מוזש גיזי (אלמנה)
מוזש י. (גב.) צילי
מוזש מטילד
מוזש קלמן ואשתו
מיהאי אסתר מלכה
מיהאי חנה
מיהאי מ. יחזקאל
מיהאי שעיה
מייזלס אי. אייזיק
מייזלס אלה
" בעלה
מייזלס אליעזר
מייזלס גולדה
מייזלס דוד
מייזלס ח. טובה
מייזלס ח. רוחל
מייזלס טילי
" 3 ילדים
מייזלס יחזקאל
מייזלס מרים
מייזלס נתן יוסף

מייזלס ר. בלומה
מייזלס שלוימה
מייזלס שמו
מנדל לילי
" 2 ילדים
מנדלוביץ' א יצחק ב.
מנדלוביץ' דבורה
מנדלוביץ' הינדו
" 2 ילדים
מנדלוביץ' יהודה
מנדלוביץ' מ. מנדל
מנדלוביץ' מ.דוד
מנדלוביץ' מירל
מנדלוביץ' מלכה
מנדלוביץ' משה
מנדלוביץ' שאייה
מנדלסון אסתר
מנדלסון הנדי
" בעלה לייב
" שאייו (יל.)
" ריבקה (יל.)
" עוד 3 ילדים
מנדלסון לנקה
מנדלסון משה
מנדלסון ריבקה
מנדלסון שיינדל
מנדלסון שלוימי
מנדלסון שעייה
מרקוביץ' אידה
מרקוביץ' ברטה (אלמנה)
מרקוביץ' שמו

מֶנְדֶל חייה רוחל
מֶנְדֶל חיים הרש
מֶנְדֶל יוסף מנדל

נאש אטלקה
נאש ארני
נאש יוסף (יל.)
נאש פ. (גב.) מירי
נוימן לאיוש
נוימן רגינה
נויפלד אסתר
נויפלד זאליקה (אלמנה)
נויפלד יודית
נויפלד משה
נוסבכר (יל.)
נוסבכר לאיוש
" אשתו
נוסבכר מתי
נוסבכר קלרי
" בעלה

סמוק אברם

פהר לאצי
פוגל ברטה
פוגל בשקה
פוגל דווד
פוגל דויד
פוגל הינדו
פוגל זלמן לייב
פוגל חוה
פוגל חיים זאב
פוגל יצחק שייה
פוגל מרטון
פוגל משה
פוגל נטי
פוגל שרה
פוירבך חנה
פוירבך רחל
פוירבך שלמה
פולק יחיל
" אשתו
" 3 ילדים
פולק ריבקה
" 2 ילדים
פולק שולם
פוקס קלרי
" (בעלה)
" 2 ילדים
פיינטוך גיטל
פיינטוך ת. יוסף
פיינטוך יצחק
פיינטוך מלכה
פיינטוך ר. פייג
פיינטוך רייזי (לרנר)
פיינטיך הרש לייב
פיליפ מנחם
פילפ איגנץ
פילפ לאייה

פילפ רחל
פינטוך ליפשה
פינר אברומלה
פינר ישראל
פינר ל. (אשתו)
" 5 ילדים
פינר לאה
פינר לייב
פינר שרה
פישו דב
פישר (הזקן)
פישר (ילד)
פישר א. (אשתו)
פישר אברהם
פישר אי.(אשתו)
פישר איצו
פישר אמה
פישר אסתר
פישר אפריים
פישר בילה
פישר בלנקה
פישר הז. (אשתו)
פישר לאה
פישר לאה
פישר לייצ'י
פישר מרגיט
פישר ריצ'י
פנט קארול
" אשתו
פנט שמילו
פרוינד (בעלה)

פרוינד (ילד)
פרוינד אטו
פרוינד ברוך רב
" בני משפחתו
פרוינד מרגיט
פרוינד ש. (אשתו)
פרוינד שעיה
פרוינדליך שרהלה
פרוכטר יל.
פרוכטר שארי
פריד (כובען)
" אשתו וילדיהם.
פריד בלוש
פריד מנחם
פריד רייזי
" 2 ילדים
פרידמן אילונקה
פרידמן אריה צבי
פרידמן גיטה
פרידמן דוד יעקב
פרידמן חוה
פרידמן חנה
פרידמן טובי
פרידמן יאיילו
פרידמן יצחק
פרידמן מנצי
פרידמן מרים
פרידמן מרישקה (אלמנה)
פרידמן סימה
פרידמן סרן (אלמנה)
פרידמן פאני

פרידמן רחל
פרידמן רחל
פרידמן שימן
פרייזלר יעקב
" אשתו
" 3 ילדים
פרים יוסף
" משפחתו
פרנקוביץ' אגי
פרנקוביץ' ארז'י
פרנקוביץ' ביילה
פרנקוביץ' יאקב
פרנקוביץ' מנדו
פרנקוביץ' מרתה
פרנקוביץ' משה
פרנקוביץ' סרין
פרנקוביץ' פרידה
פרנקוביץ' רגינה
פרץ אלתר
פרץ חייה
פרץ ישראל
פרץ לייב וולף
פרץ מרים
פרקש איידוש
פרקש גיטוש
פרקש טיבי
פרקש מנדל
פרקש סימה
פרקש פישו
פרקש שיפרה

צובל אברם (ילד)
צובל הרמוש
צובל י. הרש (ילד)
צובל יאילו
צובל לייזו
צובל מנדל
צובל משה
צובל רוז'י
צובל רחל
צובל שלמה
צובל שלמון
צימנט אילונה
צימנט גיזי
צימנט מ. (אשתו)
צימנט מיהאי
צימנט מרצי
צימנט פ. (אשתו)
צימנט פינחס

קולוז'ווארי בנדי (גב.)
קורח - משפחה בת 6 נפשות
קורנהאוזר ברכה
קורנהאוזר יאקב
קורנהאוזר יודית
" 3 ילדים
קורנהאוזר יחזקאל
קליין (יל.)
קליין 3 ילדים
קליין אסתר

קליין אצה
קליין ביילה (אלמנה)
קליין חייה (אשת שייה)
קליין חני פסי
קליין ל. (בעלה) ארון
קליין לאה
קליין מאיר
קליין מרים
קליין פרידה
קליין שאני
קלפנר זולטן משה
קלפנר כרמלה (יל.)
קלפנר נחמיה ה.
קלפנר ריבקה רגינה
קלפנר שרה שארי
קלרמן אסתר
קלרמן הרמן
קלרמן חייה
קלרמן חנה
קלרמן יומלה
" אשתו
" (3 ילדים)
קלרמן שמיל
קנופף מרגיט
קנופף שאמו גב.
קנר ארז'י
קנר ינו
קרפף אטה
קרפף בומי
קרפף דז'ו
קרפף יחיאל

קרפף ינו
קרפף ישראל
קרפף לאה
קרפף לאיוש
קרפף לאייה
קרפף רחל

רובין גיטל
רובין יוכבד
רובין מאיר
רובין מנדל (שוחט)
רובין שיפרה
רוזמן (הספר)
רוזמן אסתי
רוזמן גב. (פוקס)
" 3 ילדים בנים
רוזמן הידי
רוזמן קרצ'י
רוזנברג אדל
" ליאה (יל.)
רוזנפלד מלכה (אלמנה)
רוזנפלד מרגיט
רוזנפלד שארי
רוזנפלד שרה
רוט אילוש
רוט גרשון
רוט די. (גב.) לאייה
" ילד
רוט חנה
רוט יאילה

רוט מאטיאש (גב.)
רוט מירי
רוט מרים
רוט מרצי
רוט רבקה
רוט שארן (גב.) ו4 ילדים
רוט שורי
רוט שיינדל
רוטשילד אליסה (יל.)
רוטשילד ארתור (יל.)
רוטשילד רוז'י
רוטשילד שווילי (יל.)
רייז אדי
רייז איגנץ
רייז אידה
רייז אסתה
רייזמן (גב.) אלמנה
רייזמן ברטה
רייזמן נאנדור

שוורץ ישראל
שוורץ רחל
שוורץ שעייה
שור חנה
שור יצחק
שור מלכה
שור מרדכי (מורה)
" אשתו
שור קלרה
שור ראובן

שור ריבקו
שור רייזל
שור שמשון
שור שעיה
שטיימץ חנה
שטיימץ לאה
שטיימץ מרגיט
שטיין חנה
שטיין מור
שטיינברג (גב.) בילישי ש.
" בעלה
שטיינר ברנט
" אשתו + 2 ילדים
שטיינר רפאל
" אשתו
" 4 ילדים
שטרן אסתי
שטרן הרשי
שטרן טובה
שטרן יחיל
שטרן יעקב (ייקלי)
שטרן רגין
" 2 ילדים
שטרן שרה
" 1 ילד
שימון אצ'י
שימון גידוש
שימון יודית
שימון לנקה
שיצון בבוצי

שלמון (פטר.)
" אשתו
שלמון אדן
" אשתו שרה
" 2 ילדים
שפילברגר איזראל
שפילברגר אליעזר
שפילברגר דוד
שפילברגר זלדה
שפילברגר ינקל
שפילברגר יסלי
שפילברגר יצחק
שפילברגר משה
שפילברגר רבקו
שפילברגר שאייו
שפילברגר שמיל
שפילברגר שרה
שרייבר (המורה)
" אשתו
שרייבר חנה

שיר

ו. ורדה דויטש: **בכל מקום**

בכל מקום מלאני זכרונכם,
אין מפלט, לא אוכל לשכחכם.
בכל מקום שאלך אתם בעקבותי...
אך למה בוכים העצים, למה דומעים האבנים...

גיבורינו שנפלו

מֶנְדֶל:

יליד צפת שגדל בהונגריה, הטיל פצצה לתוך סיעה של פשיסטים אך נתפס ונתלה. גווייתו נשארה תלויה במשך 7 ימים בכיכר "החירות".

(מתוך ספרו של יואל פלגי: "רוח גדולה באה")

לאצי היילפרין:

בבודפשט הכין תעודות מזוייפות כדי להציל יהודים. נושאי הקרס תפסהו והוציאו אותו להורג.

שייו גרוסמן:

נפל ב־1948 במלחמת השיחרור בארצנו.

דיולה איזראל:

נפל במלחמת השיחרור בארצנו, ב־1948.

רשימת בנינו שמתו מות גיבורים, אינה שלמה.

אחרית דבר

הופעת ספר זכרונות צנוע זה, אפשר שישמש כהזדמנות להעלאת מעשים ומאורעות, שעד כה לא סופרו ברבים, שהרי על כל משפחה או יחיד, שהושמד, סיפור עצוב ומזעזע.

בהביטי אחורה, הרגשתי, שהיינו משפחה אחת גדולה, רק בשל כך עלה בידי למצוא ולרשום כמעט את כל שמות תושבי עירי, ובכך להצילם מן השיכחה.

נחשוב על "והגדת לבנך"! האם סיפרנו את הכל לילדינו? למען ישאר חרות בזכרונם, שאנו העדות החיה לזוועות.

לא אוכל לסיים את ספרי מבלי למסור על הקמת מצבת הזיכרון ליהודי באנפי־הוניאד, שעל גבי שני עמודיה אנו שומרים את רשימת קדושינו, כתובה על קלף, וקומץ אפר מאושביץ. זה מה שנשאר.

במשך שנים העסיק אותי הרעיון של הנצחת זכר קדושינו. רק השאיפה והרצון פעלו בקרבי. לא נמצא פורום, שם יכולתי לחפש את שמותיהם. לכן הכנתי את מפת הוניאד, על מנת שלא להחסיר רחוב, בו היו בעבר בתים שיהודים ישבו בהם. השמות הלכו והצטברו.

באחת האסיפות שלנו תיארתי את חשיבותה של מצבת זיכרון, אחר כך שלחנו איגרת לכל בני עירנו, הן למקומיים והן ליושבים בחוץ לארץ, וביקשנו תמיכה חומרית עבור מפעלנו. מרביתם המכריע נענו לבקשתנו, ובהמשך, הודות לעבודתה המסורה של

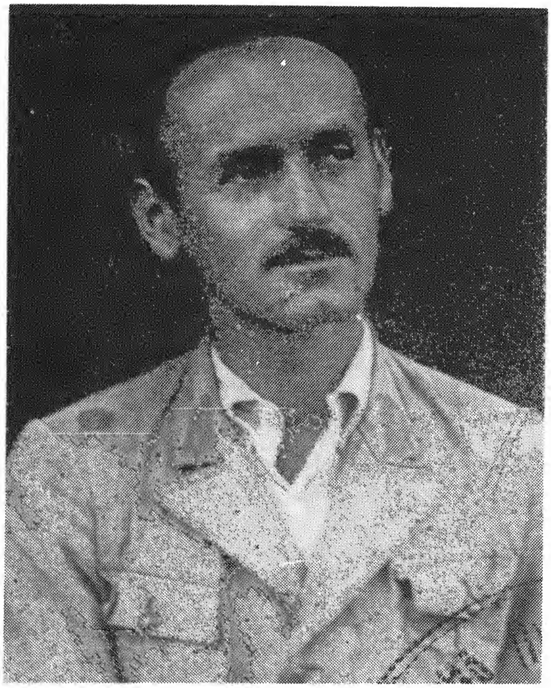
וועדת הביצוע, נערך גילוי המצבה של קדושינו ב־24 במאי 1988. בטקס השתתפו מספר רב מבני הדור הצעיר.

נחמה פורתא לנו, שקיים מקום, בו נוכל להעלות זיכרם של יקירנו.

ולהלן חברי וועדת הביצוע:

אליעזר קלפנר
גבריאל מנדל
יצחק מרקוביץ'
דודי ליכטנשטיין
ארנסט קליין
שלמה לייב
שמחה גרוסמן
מנחם מנדל היילפרין ז"ל שהלך לעולמו בטרם עת

קלפנר אליעזר [לאצי]
פלוגת עבודה 110/16
מחבר הספר

Klepner Laci

HONVÉD 110/16 KISEGITÖ
MUNKA SZÁZAD
BÖSZÉNFA 1943-44

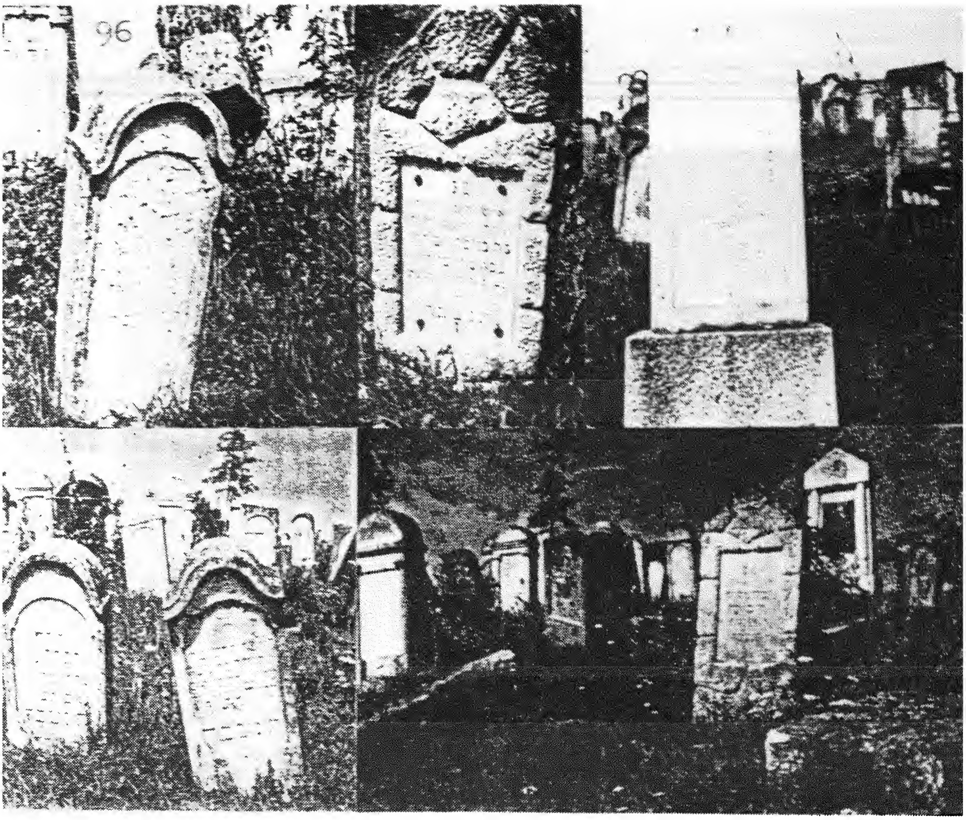

EMLÉKMŰ FELAVATÁSA 1988 JUN. 24-EN.

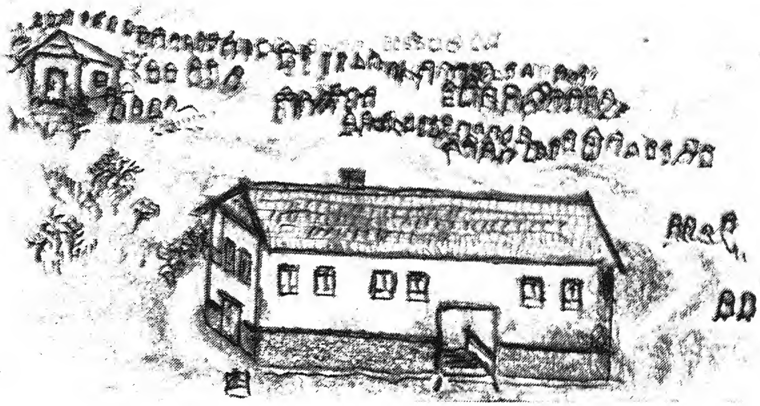

RÉSZLET A ZSIDOTEMPLOM UTCÁBOL.

TEMETŐ RÉSZ

TEMETŐPÁSZTOR ÉS HALOTTASHÁZ ÉPÜLETE

NAGY HIRÜ RABBIK SIRHELYE

1945-BEN

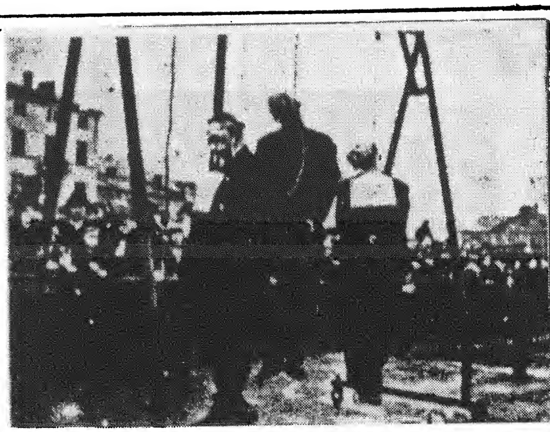
1986-BAN ÁTÉPITVE

BÁNFFY-HUNYAD ZSIDO MÁRTIROK
EMLÉKKÖVE

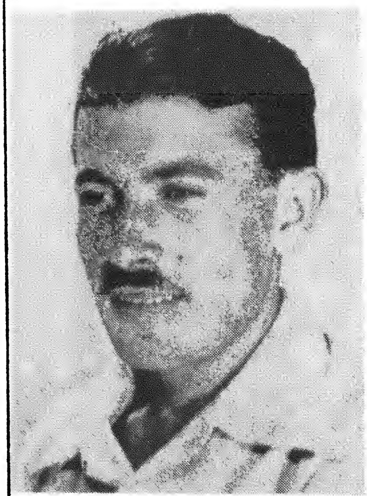

RÉGI TEMETŐBEN KÉSZÜLT 1945-BEN

Eképpen lett
kivégezve
Mendel Háim
Hersch
Budapesten
1944-ben.

הוצאה להורג באחת הכיכרות בבודפשט

Groszman Sáju
Hazánkban 1948-ban
esett el.

Heilprin Laci
B.p.-en kivégezték

GANZ TANITO TANITVÁNYAIVAL

TARTALOM JEGYZÉK:

MÁSODIK RÉSZ

- . -

Mi tulélök a vészkorszak borzalmas emlékével élünk, soha nem feledve. E szomoru gyászos idöszak nem mehet feledésbe.

A tulélök egy kis részének meg adatott uj életet teremteni, valamenyiünket részben kárpotolt a sors. Gyerekek, unokák vesznek ma körül, de gyászunk közös. A sok kérdéseikre válaszolunk és mesé - lünk, mert ez kötelességünk.

A napok mulnak, mind kevesebben vagyunk, ezért nem lehet feledésbe hagyni a multat.

Amit tennünk kell! Nem halasztani a feladatainkat, napokat vesztegetni. Az idö lejár, erre gondolnunk kell. Nézzünk csak magunk körül! Hányan maradtunk mi a tulélök és mi az amit még meg tehetünk:

- Örök emlékmüvet a Mártirjainknak.-
- Dokumentumot szerkeszteni ami maradando legyen az utokornak, mit megmásitani, felejteni ne lehessen! SOHA!!

A NAP LEMENTE
KÖTELEZ BENNÜNKET A TULÉLÖKET!

Elhangzott 1987 jun. 24-én a Tel-avivi Béth Cioné Amerika termében.

ennek következtében Erdély a románoké lett majd a bécsi döntés idelyén 1940-ben Hitler a magyaroknak jutatta észak Erdélyt , majd a románok 1944 öszén vissza vették.

Mi zsidok helyben maradtunk,idö közben csak köszönéseink változtak;jonapot helylyett buná-ziuá,aztán forditva buna-ziuárol jonapot.

Itt most megállunk mert 1940-et számolunk. A jonapot csak köszönés maradt mert mi zsidoknak mind rosszabbak sötétebbeklettek napjaink, amig majd az összesünket elhurcoltak megsemmisitettek.

Ami 1940-44-es évek között a magyar uralom idején történt a zsido közösségel, még nem lett megörökitve.

A németek és volt csatlosai nem tanitják történelmük azon szakaszát,amély nem szerzett dicsöséget hazájuknak.

A megsemmisitö táborok,a gázkamrák, szerintük ezek mind nem léteztek! Akkorkérdezzük, hová lettek azok a sok sok elhurcolt családok Bánffyhunyadrol?Hová let tek a játszadozo ártatlan zsido gyerekek a fiatal szülök,a becsületben meg öregedett dolgozo alkoto zsidoság?.

Bánffyhunyad egy kis város,vagy nagy közsség,mikor hogy titulálták.

Tudomásom szerint 1200 körüli zsido lélek lakott e kis városkában.

Mikor mi már nem leszünk,az utodainknak legyen tudomásuk származásunk helyéről, hogyan és miképpen volt galuti életünk.

Igyekszem egyes mozzanatait megvilágitani ahogyan én láttam, emlékszem mikor még ott laktunk a „Vledeásza" hegyalján, szivtuk friss levegöjét,szemeink gyönyörködtek szép tájain fenyves erdöjein, hegyi patakjain, jotermö földjein.

A klimával volt legkevésbé bajunk, a történelmi változások okoztak bajokat és gondokat ahogy cserélödtek a befogado - gazdáink aszerint változtak a törvények és szokások. Hol magyar, hol román a hivatalos nyelv ami zavarolag hatott és nehézséget okozott.Ezt mi idösebb korosztályhoz tartozok átéltük és emlékezetünkben marad.

Mikor a Magyar-Osztrák monarchija elvesztette az elsö világháborut 1918-ban,

NAPLEMENTE ELÖTT.

Talán még nem késö, lessz még annyi idöm, eröm megvilágitani gyermekeim és a következö nemzedék elött az átélt vészkorszakot.

Nem lehet mind ezt feledésbe hagyni , vagy nem megemlékezni rola.

Kötelességemnek tartom elmondani,hogy mi is történt és hogyan vált lehetövéelpusztitani,legyilkolni a magyar zsidoság majdnem egészét.

Én a Bánffyhunyadi zsido közösségre szoritkozom, hogy ezzel is hozzájáruljak az össz magyar zsidoság tragikus sorsának a megörökitésére.

Tudatában vagyok,hogy nehéz feladatra válalkozom, mivel csupán soha megnem szünö fájo emlékeket boncolgatok annak érdekében,hogy tudjak egy dokumentumot öszszeálitani, melyben a vészkorszak áldozatainak névsorát egybe foglaljam,igyekszem kapcsolatba lépni hunyadiakkal.

hogy ki ne maradjon utca ahol zsidolakta házak voltak. Gyültek a nevek.

Egy összejövetelünk alkalmával ösmertettem az Emlékmü készitésének fontosságát,majd értesitést küldtünk ugy a - helybeli mint a külföldön élö elszármazottaknak, kérve közös anyagi hozzájáru lásukat.A nagytöbbség eleget tett kérésünknek,ezt követöen az intézö bizotság oda ado munkájával 1988 május 24-én fel avattuk a Mártirjaink Emlékmüvét, ahol nagy létszámu fiatal generácio is részt vett.

Megnyugvással vesszük, van hol közösen megemlékezzünk szeretettjeinkröl.

Az intézö bizottság tagjai:

Klepner Eliezer	Klein Ernest
Mendel Gávriel	Léb Slomo
Markovits Itzhák	Groszman Szimchá
Lichtenstein Dudi	

Z.L.Heilprin Mendu ki idöelött elhunyt.

-- . --

Z Á R O S Z O

Talán e szerény Emlékkönyv megjelenése alkalmat szolgál a sok elmaradt megemlitendö események felidézésére. Minden elpusztitott családnak,vagy egyénnek megrázo szomoru története van.

Vissza emlékezve közösségünkre, nagy - családot képeztünk ezt én ugy érzem,csak eképpen tudtam emléküket,nevüket majdnem midannyiuknak egybe gyüjteni, megöröki - teni, felejthetetlenné tenni.

Gondoljunk arra,el mondtunk e mindent gyermekeinknek? Necsak a száraz adat maradjon. Emlékezzenek majd reánk, hogy mi élö tanuk voltunk.

Nem zárulhat könyvem,hogy emlitést ne tenném az „Emlékmü" létesitéséröl melynek két kis oszlopán örizzük Mártirjaink pergamentra irt névsorát és parányi kis Auschwitzi hamut. EZ AMI MARADT.

Évekig foglalkoztatott a Mártirjaink - megörökitése amihez csak az elképzelésem és akaratom volt.Nevüket nem volt hol kutatnom.Ezért készitettem hunyad térképét

HOLONI TEMETŐBEN GUS 15- EZOR 3

יוצאי באנפי-הוניאר

והסביבה

יום הזכרון ח' סיון

H Ö S I H A L O T T A I N K.

Mendel Háim Hersch:

Budapesten 1944-ben bombát dobott egy nyilascsoport közzé,de elfogták és fel akasztották. A holtteste ott logott hét napon keresztül a Szabadságtéren.

Idézet Joel Pálgi „és jött a fergeteg" cimü könyvéből.

Heilprin Laci:

Budapesten 1944-ben hamis igazolványokat készitett a zsidok megmentésére.A nyilasok elfogták, majd kivégezték.

Groszman Sáju:

Hazánk 1948-as felszabaditási harcában esett el.

Izráel Gyula:

Hazánk 1948-as felszabaditási harcában esett el.

Höseink névsora hiányos.

W. DEUTSCH VÁRDA KÖLTŐNŐ VERSE:

MINDENÜTT.

Mindenütt kisér az emléketek,
Nincs menekülés, nem felejthetek,
Bárhova megyek mindenütt követ,
Mert sirnak a fák,mert sirnak a kövek.

CSALÁDI FÉNYKÉPEK HELYE

Z

Zicherman Béla
Zicherman Rozsi
" 3 gyerek
Zicherman Lajos
Zicherman Lea
Zicherman Zimi
Zicherman Gy.
Zicherman J.né Ida
Zicherman Zimi
Zinger Perl
Zinger Sájndel
Zinger Chájim

T

Tokájer (Tanito)
Tokájerné

U

Unterberger Seindl

W

Weisz Samu
Weisz Cháná
Weisz Herman
Weisz Rifka
Weisz Jozsefné Teri
Weisz Bogyo Gy.
Weisz Rezsin
Weisz Ráchel
Weisz Piri
Weisz Hindu
Weisz Gyuri
Weisz Sámuel
Weisz Roza
Weisz Burech
Weisz Rozsi
Weisz Rifku
Weisz Láje
Weisz Kato
Weisz Smuel
Weisz Ráchel
Weisz Arnold
Weisz Cháná
Weisz Cica
Weisz Tibor
Weisz Sándor
Weisz S.né Fáni
Weisz Sije (boros)
Weisz Eszter
Weisz Szárá Gy.
Weisz Jánkel Gy.
" még 2 gyerek
Wilder Netti

Schor Málká	Steinbergné Bélesi.S
Schor Rifku	" Férje
Schor Klára	Steimetz Margit
Schor Marthe(tanito)	Steimetz Lea
Schor M.né	Steimetz Cháná
Simon Lenke	Steiner Bernáth
Simon Judith	Steiner B.né
Simon Gidus	" 2 gyerek
Simon Öcsi	Steiner Ráfáel
Simon Babuci	Steiner R.né
Szmuk Ávrám	" 4 gyerek
Spilberger Dávid	Stern Jákov (Jékli)
Spilberger Rifku	Stern Tová
Spilberger Sáju	Stern Eszti
Spilberger Jánkel	Stern Hersi
Spilberger Izráel	Stern Regin
Spilberger Szárá	" 2 gyerek
Spilberger Mose	Stern Jechil
Spilberger Zelda	Stern Szárá
Spilberger Eliezer	" 1 gyerek
Spilberger Jaszli	Stein Mor
Spilberger Itzhák	Stein Cháná
Spilberger Smil	

Roth Szuri
Roth Gerson
Roth Mirjám
Roth Rivka
Roth Seindel
Rothschild Rozsi
Rothschild Svili Gy.
Rothschild Alice Gy.
Rothschild Artur Gy.
Rozenfeld Málká özv.
Rozenfeld Sári
Rozenberg Szárá
Rozenberg Margit
Rozenberg Adél
" Lia gyerek
Rozman Eszti
Rozman Karcsi
Rozman Hédi
Rozman (Borbély)
Rozmanné (Fuksz)
" 3 fiu Gy.
Rubin Mendel(Sakter)
Rubin Gitel
Rubin Meir
Rubin Sifra
Rubin Johevet

S

Salamon Ödön
Salamon Ö.né Szárá
" 2 gyerek
Salamon (petr.)
Salamonné
Schwartz Isráel
Schwartz Ráchel
Schwartz Sáje
Schreiber (tanito)
Schreiberné
Schreiber Cháná
Schor Ruven
Schor Rájzel
Schor Itzhák
Schor Simson
Schor Sije
Schor Cháná

O

Ornstein Hermina
Ornstein Magda

P

Paneth Károly
Paneth K.né
Paneth Smilu
Polák Jechil
Polák J.né
" 3 gyerek
Polák Sulem
Polák Rifka
" 2 gyerek
Preizler Jákov
Preizler J.né
" 3 gyerek
Peretz Álter
Peretz Chájá
Peretz Lájb Valf
Peretz Mirjám
Peretz Isráel

R

Reiz Ignátz
Reiz Ida
Reiz Ődi
Reiz Eszta
Reizman Nándor
Reizman Berta
Reizmanné Özv.
Roth Mátyásné
Roth Sárenné
" 4 gyerek
Roth Jajle
Roth Háná
Roth Miri
Roth Gy.né Láje
Roth Gy.
Roth Marci
Roth Ilus

Mendelovits Málká
Mendelovits Jehudá
Mendelovits Ichák B.
Mendelovits M.Dávid
Mendelovits M.Mendel
Mendelovits Dvorá
Mendelovits Mirel
Mendelovits Mose
Mozes J.né Czili
Mozes Gizi özv.
Mozes Kálmán
Mozes K.né
Mozes Matild
Mendel Josef Mendl
Mendel Cháje Ruhl
Mendel Chájem Hers
Mihály Eszter Málká
Mihály Sije
Mihály Hana
Mihály M.Jeheszkel
Mendelson Mose

N

Nass Etelka
Nass Ernö
Nass Fné Miri
Nass Joszef Gy.
Neufeld Zálika özv.
Neufeld Mose
Neufeld Eszter
Neufeld Judith
Neuman Lajos
Neuman Regina
Nuszbecher Lajos
Nuszbecher L.né
Nuszbecher Matyi
Nuszbecher Klári
Nuszbecher Kl.férj
Nuszbecher Gy.

M

Mandel Lili
" 2 gyerek
Markovits Samu
Markovits Ida
Markovits Berta özv.
Májer Fein
Májer Ráchel
2 gyerek
Májer Sarolta
" 2 gyerek
Málek Slajme
Málek Berta
Málek Gitta
Málek Eszti
Málek Gabi
Májzelsz Golde
Meizelsz H. Tová
Meizelsz Mirjám
Meizelsz Ch. Ruhl
Meizelsz I. Ájzik
Meizelsz R. Blime
Meizelsz Eliezer
Meizelsz Slajme
Meizelsz Jeheszkel
Meizelsz Nátán Josef
Meizelsz Duved
Meizelsz Samu
Meizelsz Tili
" 3 gyerek
Meizelsz Ella
Meizelsz E. férje
Mendelson Lenke
Mendelson Slajmi
Mendelson Sáje
Mendelson Rifká
Mendelson Seindel
Mendelson Eszter
Mendelson Hendi
" H.férje Lájb
" Sájv Gy.
" Rifke Gy.
" még 3 gyerek
Mendelovits Sáje
Mendelovits Hindu
" 2 gyerek

Léb Lali
Léb Klári
Lichtenstein Dabi
Lichtenstein Rivká
" Tobe és Ráchel
Lichtenstein Hilel
Lichtenstein Bulis
Lichtenstein Baba
Löb Moritz
Löb Linka
Löb Béla
Löb Jenö
Löb Chájim
Löb Cháje Cirel
Löb Ráchel
Löb Mordecháj
Löb Smil Jánkel
Löb Zoltán
Löb Fáni
Löb Edith
Löb Ármin
Löb Lenke
Löb Tibi
Löb (bádogos)
Löbné
Löb Áronné
Löb Tujzi
Löb Titi
Löb Bagyi
Löb Baba
Löb Jenö
Löb Rozsi
Löb Álfréd
Löb Heléna özv.
Löb Tinka
Löb Ignátz
" 2 gyerek
Löwinger Emil
Löwinger Böske
Löwinger Jenö
Lusztig N.
Lusztigné
" gyerekek ?

Kohn Áron Duved
Kohn Sájndel
Kohn Cháje Eszter
Kohn Hájim
Kohn Dvore Szure
Kornhauzer Jakab
Kornhauzer Brháchá
Kornhauzer Jehezkel
Kornhauzer Judith
" 3 gyerek
Korách 6 tagu család
Knopf Samuné
Knopf Margit

L

Ráv Lájb Mendl
Lájb Hindu (Rabbi cs
" 7 gyerek
Lázár Irén
Lázár Lajcsi
Lázár Kato
Lázár Mose
Lázár Ida
Lázár Hajnal
Lázár Jánkel
Lázár Laci
Lázár Léviné
Léb Majse (tanito)
Léb Szárá
Léb Mose
Léb Szeréna
Léb Dudu
Léb Klára
Léb Béla
Léb Szerén

Klein Sanyi
Klein Eszter
Klein Hanni Pesszi
Klein Mirjám
Klein Meir
Klein Frida
Klein Eca
Klein Bájle özv.
Klein Lea
Klein 3 gyerek
Klein L.(férje)Áron
Klein Ch. Sijené
Klein Gy.
Klerman Smil
Klerman Eszter
Klerman Herman
Klerman Cháje
Klerman Chána
Klerman Jumele
Klerman J.né
" 3 gyerek
Kolozsvári Bandiné
Kohn Eugenia
Kohn Irén
Kohn Moritz

Klepner Nechemje H.
Klepner Rifka Regina
Klepner Zoltán Mose
Klepner Szárá Sári
Klepner Kármella Gy.
Kohn Jenö
Kohn J.né
Kohn Piri
Kohn P. Gy.
Kohn Smuel
Kohn S.né
Kohn Helén
Kohn Rozsi
Kohn Vilma
Kohn Lézer
Kohn Hájim
Kohn Dávid Gy.
Kohn Dezsö
Kohn Laura
Kohn Kato Gy.
Kohn Bandi Gy.
Kohn Klári Gy.
Kohn Leo Gy.

Jánkl Simon
Jánkl Stern Sáje
" 2 gyerek
Jonász Hájim
Jonász Rezsin
Jonász Lézer Gy.
Jonász Blimu Gy.
Jonász Váldben Gy.
Judovits Kálmán
Judovits K.né

K

Katz Samu
Katz Frida
Katz Rejzi
Katz Cipora
Katz Helén
Katz Miki Gy.
Katz Évi Gy.
Kanner Jenö
Kanner Erzsi
Kárpf Lajos
Kárpf Lea
Kárpf Jenö
Kárpf Dezsö
Kárpf Eta
Kárpf Láje
Kárpf Bumi
Kárpf Isráel
Kárpf Ráchel
Kárpf Jechiel

Izsák Annus Cháná
Izsák Mose Gy.
Itzig Hersh Sáncer
Itzig H. S.né
Itzig Marthe Gy.
Itzig Irele Gy.
Indig Isráel
Indig Cháná
Indig Cipora
Indig Ráchel
Indig Dávid
Isráel (Jegyzö)
Isráelné
" 1 gyerek
Izráel Eszter Bájle
Izráel Heniá Peszi
Izráel Ázriel Jákov

J

Jakab Farkas
Jakab Lenke
Jakab Ilus
Jakab Mendel
Jakab Ráchel
Jakab Tibi
Jakab Méir
Jakab Jánkel
Jakab Mendel
Jakab Bella
Jakab Magda
Jakab Kornél Gy.
Jakab Ádám Gy.
Jakab Joska
Jakab Lea
Jakab Juliska
Jakab Manci
Jakab Icu
Jakab Náftule Sáje
Jakab Eszter özv.

Hirsch Zláte
Hirsch Hersu
Hirsch Jenö
Hirsch Szerén
Hirsch Dezsö
Hilel Henrich
Hilel Gizi
Horovitz Slajme
Horovitz S.né
Horovitz Rifka
Horovitz R. férje
Horovitz Heszkel
Horovitz Piri
Horovitz P. férje
" 5 gyerek
Hász Ráchel

I

Izsák Nándi
Izsák Ilonka
Izsák Gy.
Izsák Márton
Izsák M.né
" 3 gyerek
Izsák Chájá
Izsák Roza
Izsák Icig
Izsák Ida
Izsák S Miksa
Izsák S Böske
Izsák S Zoltán
Izsák Izidor
Izsák Babi
Izsák Galdi
Izsák Juda
Izsákné özv.
Izsák Sári
Izsák S. Gy.

Heilprin Mirjám
Heilprin Chájá
Heilprin Ájdu
Heilprin Juda
Heilprin Sándor
Heilprin Helén
Heilprin Jehuda
Heilprin Ziszu
Heilprin Mendu
Heilprin Isáj
Heilprin Jumi
Heilprin Moritzné
Heilprin Gizi
Heilprin G. férje
Heilprin Gy.
Heilprin Sanyi
Herman Lajcsi
Herman Gizi
Herman Laci
Herman Annuska
" 2 gyerek
Hersch Herman
Hersch Olga
Hersch Bellus

Hertz Lázár
Hertz Rifku
Hertz Lea
Hertz Itzhák
Hertz Slomo
Hertz Oszi
Hertz Tová
Hirschné özv.Nagy u
Hirsch Árje
Hirsch Rifku
Hirsch Eszter
Hirsch Zálmen
Hirsch Kálmán
Hirsch (Bába)
Hirsch Regina
Hirsch Slajme Zálmen
Hirsch Szárá
Hirsch Ávrám
Hirsch Berl
Hirsch Dora
Hirsch Majse
Hirsch Szerén
Hirsch Ráchná
Hirsch Mose

Grünfeld Imre
Grünfeld Ellus
Grünfeld Wiliné
Grünfeld Gy.
Grünspán (Mihály vö)
Grünspán Cháje Szure
Grünspán Rifku
Gutman Sáje
Gutman Záli
Gutman Nándi
Gutman Ella
Gutman Majse (szodás)
Gutman M.né
Gutman Adolf
Gutman Lenke
Groszman Mose (Swartz)
Groszman Szure Mindel
Gotlieb (Nagy utca)
Gotliebné
" 6 gyerek

H

Havas Blanka
Hájim Burech Náftul
Hájim Lea
Hájim Szure
Hájim Jánkel
Hájim Gy.
Hájim Burech Rifku
Hájim " (Férje)
" 2 gyerek
Hájim Simenné Özv.
Heilprin Joszef
Heilprin Chájá
Heilprin Jumi
Heilprin Simon
Heilprin Menáchem
Heilprin Kálmán
Heilprin K.né
Heilprin Laci
Heilprin Márton
Heilprin Sarolta

Goldberger Sanyi
Goldberger Oszi
Goldberger Tibi
Goldman (boros)
Goldmanné
Goldman Jenö
Goldman Dezsö
Gotherer Heszkel
Gotherer H.né
Gotherer Galdi Gy.
" még 5 gyerek
Gotherer Pinhász
Gotherer P.né
Gotherer Rifku
Gotherer (Férje)
" 4 gyerek
Gotlieb Majse
Gotlieb M.né
Gotlieb Helén Gy.
" még 5 gyerek
Grosz Valf Zeév
Grosz Ilona Elle
Groszman Bábi
Groszman Zise

Groszman Záli
Groszman Chána
Groszman Eszter
Groszman Jánkelné
Groszman Chájim
Groszman Iszráel
Groszman Szárá
Grünbaum Dávid
Grünbaum Fáni
Grünbaum Jenö
Grünbaum Sarolta
Grünbaum Farkasné
Grünbaum Chána Gy.
Grünfeld Zsigmond
Grünfeld Rájzel
Grünfeld Sije
Grünfeld Ráchel
Grünfeld Miri
Grünfeld Hindu
Grünfeld Slajme
Grünfeld Teri
Grünfeld Judith
Grünfeld Sándor
Grünfeld Manyi

Glück Vilmosné	Goldstein Mendu
" 3 gyerek	Goldstein Mechi
Goldstein Sámuel	Goldstein Sáje
Goldstein Dezsö	Goldstein Jaszi
Goldstein Marthe	Goldstein Gittu
Goldstein Eszter	" 2 gyerek
Goldstein Valv	Goldstein Herman
Goldstein Hindu	Goldstein H.né
Goldstein Rifku	Goldstein Margit
Goldstein Mano	Goldstein Smil
Goldstein Láje	Goldstein Freidl
Goldstein Chájá	Goldstein Idele
Goldstein Bájde	Goldstein Ráchel
Goldstein Jenö	Goldstein Gréti
Goldstein Chájim	Goldstein Gizi
Goldstein Bernát	Goldstein Gitl E.
Goldstein Szárá	GOldstein Mose
Goldstein Bella	Goldstein Eszter
Goldstein Gy.	Goldstein Moritz
Goldstein Icig Hers	Goldstein Menáchem
Goldstein I.né	Goldstein Lea
Goldstein Bella	Goldstein Ávrám
Goldstein Majsi	Goldstein Malvin
Goldstein Sasi	Goldstein Emma

Friedman Simen
Friedman Itzhák
Friedman Mirjám
Fruchter Szerén(Özv)
Fruchter Sári
Fruchter Gy.
Frimm Joszef
" családja
Fried Menáchem
Fried Bellus
Fried Rájzi
" 2 gyerek
Fuksz Klári
Fuksz (Férje)
" 2 gyerek
Fülöp Menáchem
Fülöp Láje
Fülöp Ráchel
Fülöp Ignátz
Fried (kalapos)
Friedné
" gyerekek ?

G

Ganz Slajme
Ganz Szeréna
Ganz Gitta
Ganz Jaszi
Ganz Hersi
Ganz Náftáli
Gidáli Lajos
Gidáli Eszter
Gidáli Szuri
Gidáli Rifku
Gidáli Böske
Gidáli Rifku
" Menáchem(Férj
" 2 gyerek
Glückné (Özv.
Glück Valv
Glück Bernáth
Glück Sarolta
Glückné
Glück Helén
Glück Kornél

Fogel Márton
Fogel Böske
Fogel Hindu
Fogel Szárá
Fogel Duved
Fogel Dávid
Fogel Berta
Fogel Itzhák Sáje
Fogel Chává
Fogel Chájim Zeév
Fogel Netti
Fogel Mose
Fogel Joszef
Fogel Zálmen Lájb
Freund Báruch Ráv
" család tagjai
Freund Sije
Freund S.né
Freund Margit
Freund (Férje)
Freund Etu
Freund (Férje)
Freund Gy.
Freundlich Szárel

Frankovits Mose
Frankovits Bájle
Frankovits Regina
Frankovits Frida
Frankovits Mendu
Frankovits Szerén
Frankovits Jakab
Frankovits Erzsi
Frankovits Ági
Frankovits Márta
Friedman Mariska(Özv)
Friedman Jajlu
Friedman Gitta
Friedman Tobi
Friedman Ráchel
Friedman Dávid Jákov
Friedman Cháná
Friedman Fáni
Friedman Hává
Friedman Ilonka
Friedman Manci
Friedman Ráchel
Friedman Árje Czvi
Friedman Szimá

F

Farkas Mendi
Farkas Sifre
Farkas Gittus
Farkas Szimá
Farkas Fisu
Farkas Lea
Farkas Ájdus
Farkas Tibi
Féner Lájb
Féner L.né
" még 5 Gy.
Féner Isráel
Féner Szárá
Féner Lea
Féner Ávrumele
Fehér Márton
Fehér Laci
Feintuch Itzhák
Feintuch Málká
Feintuch Ch.Josef
Feintuch Gittel
Feintuch Hersh Lájb
Feintuch R. Feig
Feintuch Rájzi(Lerner
Feintuch Lipse
Feuerbach Slomo
Feuerbach Cháná
Feuerbach Ráchel
Fischer Efráim
Fischer Lea
Fischer Emma
Fischer Margit
Fischer Ricsi
Fischer Lea
Fischer Ábrachám
Fischer Á.né
Fischer Béla
Fischer Lajcsi
Fischer Dov
Fischer Eszter
Fischer Blanka
Fischer (Öreg)
Fischerné "
Fischer Icu
Fischer I.né
Fischer Gy.

Cziment Marci
Cziment M.né
Czobel Salamon
Czobel Rozsi
Czobel Lejzu
Czobel Jajlu
Czobel Ávrám Gy.
Czobel J. Hers Gy.
Czobel Mendl
Czobel Mose
Czobel Ráchel
Czobel Hermus
Czobel Slomo

D

Deutsch Simon
Deutsch Háná
Deutsch Itu
Deutsch Otto Gy.
Dutsch Helén
Deutsch Simon
Deutsch Vilma
Deutsch Rifka Gy.
Deutsch Leá Gy.
Deutsch Mose Ráv
Deutsch Sifre Leá
Diámánstein Nándor
Diámánstein Sarolta
Diámánstein Mendu
Diámánstein Judith
Diámánstein Dezsö

E

Édelman Szender
Édelman Ráchel
Édelman Bájlu
Édelman Dájen
Édelman Fágu
Efráim Rájzi
" még 4 Gy.
Erdélyi Márton
Erdélyi Erzsike
Erdélyi Lájcsu
Erdélyi Dezsö
Erdélyi Laci

Berger Gitta
Berger Lea
Berger Sulem
Berger Jánkel
Berger Jeruchám
Bergerné
Berger Gy.
Berger Idösb.
Bergerné
Blau Sándor
Blau Rezsin
Blau Pesszi Gy.
Blau Háná Gy.
Blum Jánkel
Blum Helén
Blum Emil
Blum Dezsö
Blum Béla
Birman I.
Birman Bella Steinb.
" még 2 Gy.
Borsai Dr.
Borsai Imre Dr.
Borsai Imréné
Borsai Gy.
Bikszenspán Itzhák
Bikszenspán Chájá
Bikszenspán J.Dávid
Bikszenspán Jeheskel
Bikszenspán Jákov
Brodi Menáchem
Brodi Ráchel
Brodi Micháil
Brodi Chává
BRODI HERS LÁJB
Brumbergné
Brumbeg Malvin
Brumberg Áron
Brumberg Károly
Brumberg Etelka
Brumberg Rezsin

C

Cziment Mihály
Cziment Ilona
Cziment Pinchász
Cziment P.né
Cziment Gizi

Áron Menáchem
Áron Gy.
Ávrám Ávrám

B

Báss Olga
" még 3 Gy.
Báruch Hugo Dr.
Báruch Emilia
Báruch Olga
Beck Ráchel
Beck Láje Gy.
Beck Gizike Gy.
Beck Jechiel Gy.
Beck Zélig
Beck Ruti
Beck Gitta Gy.
Beck Lájcsu Gy.
Beck Jaszi Gy.
Beck Jeheskel Gy.
Benedek Niná
Benedek Béla
Benedek Izsák
Benedek Záli
Benedek Béla
Benedek Miksa
Benedek Elek
Benedek Helén
Benedek Margit
Benedek Moritz
Benedek Léni
Benedek Niná
Bernáth Mose
Bernáth Klára
" még 3 Gy.
Bernáth Joszef Ávrám
Bernáth Rájze
Bernáth J. Sulem Gy.
Bernáth S. E. Gy.
Bernáth Á. Nuszen Gy
Berkovits Jozsef
Berkovits Piroska
Berkovits Gy.
Berkovits Ávrám
Berkovits Adolf
Berger Ávrám
Bergerné

A DEPORTÁCIOBAN ÉS MUNKASZÁZADOKBAN
ELHUNYTAK NEVSORA
BÁNFFY-HUNYAD ES VIDÉKÉRÖL

A

Albert Lázár
Albert Olga
Albert Ica
Albert Lea
Albert Sándor
Albert Etelka
Albert Gyerek
Albert Gizella
Albert Gerson
Albert Ruchi
Albert Rifka(J.né)
Albert Szárá Gy.
Ábrahám Laji
Ábrahám Emil
Ábrahámné
Ábrahám Berta(Kl.)
Ábrahám Gitu Gy.
"még 3 Gy.
Ábrahám Jánkl
Ábrahám J.né
Ábrahám Gy.
Ádler Jákov
Ádler Blimá
Ádler Rifku
Ádler Mendi
Ádler Cipora
Ádler Eku
Ádler Sájndi Gy.
Ádler Isráel Gy.
Ádler Chájá Janka
Ádler Dávid Gy.
Ádler Mose Gy.
Áron Áron
Áron Á.né
Áron Léber Gy.
Áron Valv Gy.
Áron Rifku Gy.
Áron Manci
Áron Efráim
Áron Blimcsu(Albert.

A BÁNFFY-HUNYAD MÁRTIROK NÉVSORA AZ ÖSSZ MAGYAR ZSIDÓSÁG VESZTESSÉGÉNEK EGY RÉSZE

HUEDIN

BÁNFFY-HUNYAD ÉS KÖRNYÉK
ZSIDOSÁGÁNAK VESZTESSÉGE

1940-1944 KÖZÖTT

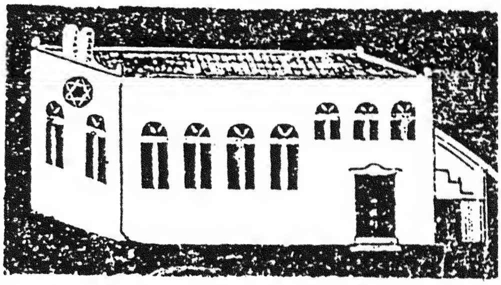
ZSIDO MUNKASZÁZADOKBAN BEVONULTAK
ÉS A DEPORTÁLTAK SZÁMA 1200 LÉLEK
TULÉLÖK SZÁMA 100 LÉLEK

AZ ELSZÁRMAZOTTAK NEVÉBEN

KLEPNER ELIEZER LACI
KLEIN ERNEST ERNÖ
MENDEL GÁVRIEL
LÉB SLOMO SANYI
GROSZMAN SZIMPU
LICHTENSTEIN DUDI
MARKOVITS ITZHÁK

TEL-AVIV 1988

Huedin Bánffy hunyad
és környék zsidosága

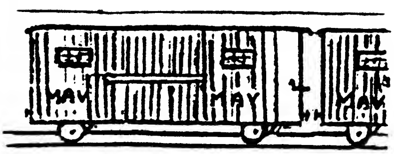
A ZSIDO

NAGY TEMPLOM

UDVARÁBAN

LETTEK EGYBE

GYŰJTVE

EZ VÁRT RÉÁJUK

MÁJUS
1944 ben

MÁSODIK RÉSZ

EMLÉKEZÜNK NEM FELEJTÜNK

igazoljuk,szemtanui voltunk családjaink elhurcolásának.

Valyon ki ált volna ellen a szuronyos-fegyveres csendörökkel szemben? Öregek, betegek, nök és gyerekek csak azok marad tak otthon.

Bánffy-hunyadon ma zsidok nem laknak, erröl már ott nem beszélnek.

Én beszélek, irok, emlékeztetek!

Vissza tértünkkor egyetlen elbujtatott megmentett lelket nem találtunk. Csak a megmaradt két zsido temetö tanuskodik a multrol, hogy ott is élt nagy zsido közösség.

Üldöztetésünk idejében hazátlanok voltunk, ezért váltunk Europa közprédájává.

Ma van hazánk amire büszkék vagyunk,védelmet otthont biztosit bárhonnan érkezö zsido testvéreknek.

A mult nem mehet feledésbe, ez késztetett az Emlékkönyv megirására.

AZ IRÁS MARADANDOBB A SZONÁL A BESZÉDNÉL.

- . -

Eképpen, ilyen körülmények között érte családjainkat a gettozás majd a bevagoni rozás, mely oly kegyetlen és borzalmas - modon történt abban a lezárt tehervonat vagonokban viz nélkül, fullaszto levegöben. Elképzelhetö ez? Össze zsufolva 70-80 személy csomagostol állati sorsra ala csonyitva az ember, ahol egymás között-voltak kényszerülve szükségletüket végez ni a vagon sarkában lévö egyettlen vödör ben.

Erösen lezárt vagonokban adták át családjainkat a nácik megsemmisitö haláltáborainak négy honappal Bánffy-hunyad fel szabadulása elött.

Örökös szégyenfoltja marad a huszadik századnak, hogy nem akadályozta meg ha - lálra itélésünket. Igen, halálra voltunk itélve és csak kevesünknek adatott meg, hogy csodával határos modon tuléljük ezt a kegyetlen itéletüket.

A magyar hatoság nem követte egyes állam példáját, akik nem adták ki a zsido polgárait.

Mi a vészkorszak tulélöi éltünkkel -

BÁNFFY-HUNYAD 1944 MÁJUS 3-ÁN. Reggel a magyar tollas szuronyos csendörök sipjára parancsára, otthonaink percek alatt lakoi nélkül maradtak.

A zsidotemplom udvarába lettek gyüjtve majd onnan a Kolozsvári téglagyári getto ban hurcolva. Igy maradt a város zsidok nélkül.

Alaptalan rosszindulatu informáciokat jutattak a gettoba, emiatt többeket megkinoztak. Még ott is értékeket követelték. Meg fosztották öket oráiktol, jegygyürüjüktöl,de mindez nem elégitette ki kapzsiságukat ezért még préselték öket.

Nuszbecher Klárit kegyetlenül össze - verték, majd hordágyon vitték vissza a családjához. Ezt többekkel megtették.

Sok öreg zsido család már gyerekei nélkül cipelték öreg meggyötört testükkel a kis batyujukat semmi támasz nélkül, kiknek fijai már rég távol az otthonuktol - sinylödtek a munkaszázadokban,vagy talán már nemis léteztek.

velünk a zsidósággal szembe. Segitö akarat nem volt, kivéve néhányukat kik sajnálatukat fejezték ki a zsidoság ellen valo sulyos intézkedéseket.

Ezekben a katasztrofális napokban, csak Steinberger Matyi és feleségének sikerült elmenekülni a getto elöl. Még Fülöp Zoltán családjával, kinek fia született a Kolozsvári Zsido Korház-ban a gettozás idején s igy az ujszülött mentette meg az öttagu családot a deportálástol. Egyedülállo csoda volt ez.

Plakátok megjelenése zsidok torzképével követte, a rádio zsidoellenes kirohanásait, ugyancsak halál a rémhir terjesztöire feliratokkal.

1944 május elején megjelent parancs - hirdetmény: Minden zsido lélek öreg, gyerek vagy beteg, kivétel nélkül elhagyja lakását. Egy kevés ruha és élelem amit magukkal vihetnek. Ezt ember nem volt képes megérteni. Elhagyni az otthont! Hová visznek? Hová megyünk? Nem e rémhir ez ? Mit fontosabb magunkkal vinni? Azokban a nehéz orákban ezek voltak a legfontosabb gondolatok.

Fiatal leányokkal takaritatták a pa - rancsnokság irodáit. Egy szakállas zsido bácsit szivhez szolo jo tanáccsal látta el egy jo szomszéd....mondva;vágassa le szakállát! De ugyan miért? kérdé, hiszen ezt tiltja a vallásom! Majd meggondolva a jo tanácsot, kérte fiát! Végy ollot és vágd le a szakállam. A fia teljesitette apja kérését,aztán mindketten sirva fa-kadtak és abba maradt a szakál vágása.

Ez volt Mendl Joszef Mendi a Tora iro és fia esete.

Vadászták, lesték az utcára kimerész - kedö zsidokat,hogy ütni tudjanak rajtuk.

Stern Jéklit az utcán felpofozták és - leköpték. Vajon mi büne lehetett a zsido ságán kivül? Az Apámat, testvéremet szin tén megtámadták, ez mind a nappali meg-engedett orák között volt. Majd minden - család tagja szenvedett különbözö formá-ban.

Ma már szinte hihetetlennek tünik az a sok megaláztatás ami bennünket ért.

Érthetetlen, hogy miért viszonyult oly ellenségesen a lakosságnak nagy többsége

1944 MÁRCIUS 19. Meg lett pecsételve a magyar zsidoság sorsa.Bevonultak a németek kiknek akkorra már nagy tapasztala - tuk volt e téren. A magyarok gyors precizitással tettek eleget a zsidoság likvidálásának. Ez ami a németeket is meglepte.

Kötelezövé tették a sárga csillag viselését. Csak bizonyos orákban engedéjez ték az élelem,vagy más létfontosságu dol gok beszerzését. Ezzel meg kezdödött a getto elökészitése.

Az orosz front majd minden szakaszán- ellentámadásba voltak és igy menekülésre és vissza vonulásra kényszerültek, de ez nem zavarta a magyarokat abban,hogy foly tassák a zsidok gyors kegyetlen likvidálását.

A hatoságok karöltve eggyes polgárok - kal, családaink ellen több rosszindulatu durva intézkedéseket tettek.

Szombat napján kaftános öreg zsidokkal utcát sepertettek.

Ebből láthato, nem volt föltétlen kötelező az esetleges utasitásokat még - szigorubban, drasztikusabban végrehaj - tani, csupán az ösztönük,állatiasságuk uralta a védtelen fegyvertelen munkaszá zadosokkal valo viselkedésüket.

Ezért pusztultak el nagy többségünk.

Az otthoniakrol aggaszto hireket kaptunk. Majd minden kereseti lehetöségtöl megfosztva, rettegésbe éltek.Érezhetö - volt a közelgö katasztrofa.

1943-ban intenzivebb ütemben lettek irányitva a zsido munka századok az O-rosz frontra meg aszerb bronzbányáknak poklában, ahol a keretlegények kegyet - lenségei majd mindannyiukat elpusztitot ták. Az elfogott hirekböl ugynevezett H. G.Z.(Hábich Gehört Zágen) remélhettük a háboru közeli befejezését.Érthetö aggodalommal gondoltuk,miképpen fogjuk át - élni.Aggodalmunk nem volt alaptalan.

Hallottunk Reviczky ezredes emberségéröl, segitö kézségéröl de semmi lehetö - ség nem volt sérelmünkkel hozzá bejutni.

Ilyen és hasonlo helyzetekben értünk 1943 január 30-hoz a Nagybányai vérmezönek nevezendö elosztohoz. Ott lettek öszszeálitva munka századok, irányitva az or szág belterületére és az Orosz frontra.

Igy kerültem egy más helyre Böszénfára (Somogy megye) a 110/16-os munkaszázadba több Bánffy-hunyadi bajtársakkal: Katz Joska, Katz Laci, Klein Chájem Sije, Rosenberg Vali, Deutsch Lalo, Czobel Smilko Meizelsz Mose, Efráim Bernát, Rosenfeld Nándi és Grünfeld Vili.

Ebben a században bebizonyosult, hogy helyzetünk kimondottan a parancsnokok ma gatartásától függött.

Századunk egyike a leg elviselhetöbbek közzé tartozott. Vitéz Gállfy Kálmán nyugalmazott föhadnagy parancsnoksága alatt emberi elbánásban részesültünk. Atyai-gondossággal viseltetett irántunk és meg védte a századot minden külsö és belsö veszélytöl. Nemes gondolkodásu ember volt.

valo ütlegelésekkel kizavartak a félig--fagyos pocsolyás udvarra. Feküdj!! Buk - fenc!!!parancsokra végkimerülésig véres-re vertek.

Egy Nagyváradi bajtársunk Braun, ennek a verésnek lett az áldozata.

Amint a „mars be" szo elhangzott,engem elkaptak a legények. Gyilkos szemekkel,a szájuk habzott a bosszuvágytol,hát miért vagy te csizmába hm?! kérdezték.Jelentem aláss... Ne jelents te semmit te nyomo - rult zsido! Ismét szájon vertek, kérdez-tek,de feleletre nem vártak csak ütlegel tek a pribékek. Hát te nem felelsz hm?!

A verésbe belefáradtak,aztán elégedet-ten távoztak a karácsony éjszakáját hoz-zájuk mélto kegyetlenséggel folytatni más csoportokhoz.

Rémes álapotban lehettem,körül vettek-bajtársaim és vigasztaltak.

Másnap karácsony reggel mintha mi sem történt volna. „Hogy aludtatok zsidok? volt az elsö kérdésük. Joool! Ki mert ak kor mást válaszolni?

Mindez nem Ukrajna földjén történt!

tunk az otthon maradt családjainkrol.
Gyors ütemben lettünk századokba osztva Nagybányától husz kilométerre Misztotfaluba kerültünk néhány hunyadival.

1942 december 24-én békés karácsony - igérkezett. Délután csendben havazott. Favágásra vezényeltek négyünket: Helman Feri ügyvéd és zenészt, Deutsch Lalot, Katz Lászlot és alulirott Klepner Lacit. Vágtuk, hasitottuk és elraktuk a tüzelöfát.

Fáradtan feltört tenyerünkkel érkez -- tünk késö este a körletünkbe. Ez a Szabo hadaprod századparancsnok utasitására - történt, mert hivatalos volt a tanitonö - által rendezett szentkarácsony estélyére.

Ez a hadaprod kegyetlen viselkedésével és állando uszito beszédjével mérgezte a keretlegénységet ellenünk, mondván: Kár a golyo értetek, rozsdás drottal akasztunk-majd fel benneteket. Beszédjének hatására:

ÉJJEL 12 ORA. Berontottak a keretlegények körletünkbe. Botokkal, derékszijakkal

pengöje maradt, mennyit vigyen magával, mennyit hagyjon családjának? Sok volt a kevés pénzü nagy létszámmal rendelkezö-család,de parancsnak eleget téve bevo - nultunk.

Elsö találkozásunk a honvédokkal Nagy bányán volt 1942 december 15-én.Egy cso portban érkeztünk az iskola udvarában , ahol feküdj bukfenc parancsszoval fogad tak. Az elsö bukfencnél,szétszortan ösz szetörve a pocsolyába került hátizsá -- kunk tartalma, amit otthon oly gondosan csomagoltak be részünkre.

Minden képzeletet felülmult a barbár fogadtatásuk amiben részesitettek.

Megtorpantunk látva a honvéd katonaru hába bujtatott fenevadakat. Nem érted!! Állatias hanggal bömbölnek.Jön feléd át menni rajtad! Félre lépsz,le tapos!Vak, örült? Nem érted! Hogy kerül reá az uni formis? Nincs erre válasz. Ilyen fia - lett a magyarnak?

Hihetetlen de tudomásul vettük,üldö - zöttek,védtelenek lettünk. Pusztulásra lettünk itélve. Rossz elöérzettel vol-

ÁLTALÁNOS BEVONULÁSI PARANCS jelent - meg 1942 szeptemberben,három idöpontban;

Oktober 10
November 15
December 15

Felkészülni a nagy Oroszország-ukrajnai homezöire,mint honvéd kisegitö zsido munkaszolgálatos.

Tudatában voltunk hova vezet utunk,de nem volt mit tennünk.Beszereztük a szükséges holmikat ki mennyit és mit tudott vinni magával. Téli holmival és kevés - élelemmel vonultunk be.

Vissza gondolva,hogy mit jelentett ez nekünk;Készülj,csomagolj,indulj.De hova és miért? Beszerezni hátizsákot, meleg öltözetet,pokrocot és sok más mindent.

Tudtuk éreztük, nem minket fognak meg védeni a meleg holmik a fagytol, de családunknak részben megnyugvást jelentett ezen meleg holmik beszerzése.

Szomoru zsido sors. Akinek csak száz-

Rikszenspán Jona Dávid és testvére Je - heszkel,Heilprin Sanyi,Berkovits Ávrám- és még több e korosztájhoz tartozokat.

Egyre fokozodott a gyülölet ellenünk. Kérdöre vonták egymást,miért árul zsido nak, de föképp miért vásárol tölük?

A Mendelovits családot fenyegették és bántalmazták,sok bajokat okoztak nekiek.

Lehetetlen volt beszerezni születési, vagy állampolgársági iratot zsidoknak e miatt internálták a Zinger Perl-t gyere keivel Sájndl és Hájimot. A Brodi Mendl családot 194i-ben internálták,majd 1944 elején vissza tértek Hunyadra ahonnan - öket is deportálták. Fogel Itzhákot né- pes családjával otthonábol kiutasitot - ták, kénytelenek voltak bujdosni többek kel mig elfogták és deportálták.

Nem tudhattuk mikor és kik lesznek a sorosok,az okát még kevésbé tudhattuk.

Vigasztaltuk áltattuk egymást.

az elsö idökben a zsidoknak kevesebbet-
jutattak,majd később semmit.Bizonytalan
ná vált az egzisztenciánk.

Elsönek a Mozes Kálmán ujság áru enge
délyét vonták meg a bevonulás napjaiban
kinek amugyis csak minimális volt a ke-
resete, más egzisztenciája nem maradt.
Ez volt a kezdet ami állandoan roszab -
bodott.A volt barátok már nem ismertek,
köszönéseinket nem fogadták,el távolod-
tak. Kellemetlen helyzet alakult köz -
tünk, nem tudhattuk ki fogadja,ki nem a
megalázo elöre köszönésünket.

Elegendö volt egy rosszindulatu tudo-
sitás,megnevezni a zsidot akin bosszut
akartak állni. Ezeket össze szedték, és
internálo táborba vitték.

1941-ben meg kezdödött egyesek behivá
sa és elhurcolása. Elsök között:Ábrahám
Laji, Ábrahám Emil, Löb Tujzi, Ziherman
Béla, Nass Ernö és még sokan mások akik
röl soha többé életjelt nem kaptunk.
Ugyan az a sorsuk lett a hadköteles be-
vonulo ifjaknak ugy mint: Czobel Hermus
Mihály Heszkel,Hirsch Hersu,Farkas Tibi

Megemlitendök még néhány frontharcosok ugy mint: Jakab Marci, Frankovits Henrih Roth Ávrám,Roth Marci, Reisz Ignátz, Jakab Mendel,Jakab Joska,Mozes Áron, Mozes Joska,Mihály Sije,Feintuch Izsák,Grosz - man Ignátz, Markovits Samu és még sokan mások.

Hijába voltak kötelesség tudok jo haza fiak, alig husz év után minden feledésbe ment.Ellenségesen bizalmatlanul kezelték öket.

A bevonulás elsö napjaiban idézést kap tunk a hunyadi rendör kapitányságrol,kér ték az illetöségi igazolványt.A m.b. Anyám szerényen arra hivatkozott; Itt - - születtem, soha nem hagytam el születé - sem helyét. Válasz; 15 napon belül je - lentkezzék az illetöségi igazolvánnyal!! Hol milyen hivatalban lehet ezt beszerez ni senkisem tudta, mert ilyen hivatal - nem létezett. Ilyen és ehhez hasonlo lehetetlen dolgokat követeltek.

Nehéz bizonytalan idöket éltünk ugy a kereskedelemben,mint az iparban a megkülönböztetett áru elosztás miatt, amiböl

több évtizedes barátság,ez tudtunkra lett adva.

Rakhatta mellére a vaskeresztjét megmás kitüntetését a zsido,de ki nézett reá ? Hadiözvegyet, hadiárvát csak a magyarbanlátták. Semmi elismerésben nem részesitették a frontharcosainkat.

Milyen büszke is volt az én drága nagyanyám, ezt ö mesélte mikor még az elsö világháborubol Simon és Feri fijait magyar tiszti egyenruhában látta a frontrol viszszatérni. S mily bus lett amikor Elek fiának csak szomoru hire jött vissza. Hösihalott lett, maga után hagyva özvegyét a két fiával és két leányával.

Budapesten 1929-ben megjelent Lexikonba megemliti Bánffy-hunyad hitközségét ahonnan 74-en vonultak a frontra,amelyböl 8 - hösihalált halt az elsö világháboru idején.Többen részesültek kitüntetésben.

A Heilprin család nyolc fia volt a fronton névszerint:Mose, Simon, Kálmán,Márton Sándor, Jozsef, Isráel és egy név ismeretlen.Ezek közzül Jozsef mint hadnagy és a többiek fötörzsörmesterek.

Tanácsomat meg fogadta.Néhány ifju baráttal poharazni és dalolni kezdtek,amikésö estig tartott, mig részegen fetreng ve és nyögve a földre kerültek.

Az anyja meg dorgált. Jaj Laci,mittett a fijammal? Miért nem hagyta menni az - ünneplökhöz? Ezt megdöbbenve vettem tudomásul mivé vált a jo szomszéd néni.Már vádolt!

Szeretett fia csak másnap ébredt fel a részegségböl kijozanodva. Végig nézett rajtam. Te is jo tanáccsal láttál el engem! mondta gunyosan.(Csak ez hijányzott nekem).Megtanultam,neszolj szám nem fáj fejem.

Pár nap elteltével külföldi és megyei bizottság érkezett a Nagyutcai véreng - zést kivizsgálni. Ezek után hálás lett - az anya,hogy fia kimaradt a vérengzésböl.

Ilyen rozsás ünneplö hangulatban mi - lyen sorsra várhattunk mi zsidok?
,,Édes Erdély itt vagyunk"! Ezt énekel - ték a bevonulo magyar Horty katonái.Lelkes dal volt, aminek mi nem lelkesedhettünk. A bevonulás oráiban össze omlott a

ez nem a zsidok ünnepe! Igyhát tudomásul vettük, hogy ez kimondottan a magyarok - ünnepe. Az oláhnak, zsidonak ott helye - az ünneplök között nincs. Igen rossz elö érzettel tanácstalanul éltünk.

Abban az idöben élt Bánffy-hunyadon - egy román Popa (Esperes)Munteán nevü demokrata érzelmü csendes ember.

Néha szabad idejében a „Központi"kávéházban kisebbségiekkel, kereskedö vagy iparosokkal szorakozott ugy mint:Katz Samu, Löb Zoltán, Reisz Ignátz és még má - sokkal.

Az ünneplés másnapján a rozsáskedvü le gények elhurcolták a kimerészkedett Popát az ünneplö tömegböl, akit kegyetle - nül meggyilkoltak. Lábát kezét eltörték és még élve eltemették egy román rendörrel együtt a Nagyutca végén.

Megborzadtunk e szörnyü cselekedettöl. Sokan de nagyon sokan vettek részt, amit nappal öröm mámorukban tettek ifjak és idösebbek. Még büszkélkedtek is vele.

Volt egy ifju,kinek tanácsoltam tartsa magát távol,hisz otthon is ünnepelhet.

1940 A BÉCSI DÖNTÉS következménye képpen, a magyaroknak át adták északi ré - szét Erdélynek. A román katonákat és kik munkára voltak beosztva, leszereltették.

Eképpen kerültem haza 1940 szeptember elején és igy megadatott nekem,hogy tanu ja legyek a magyar Horty hadsereg bevonu lásának.

Öröm mámorban uszott majd az egész hunyad és környék népe. A templom harang bugásával diszmagyarban,pártákban,kalota szegi viseletben ujjongva lettek várva. Az elsö percben meg éreztem, hogy nem - nagyon örvendünk egymásnak,nade ünnep az ünnep! Csak ugy reszketett a zsido lélek!

Annak idején több mint 1200 zsido lakta hunyad és környékét. Vegyes érzelmekkel voltunk.Kik megkönnyezve,meghatodva, kik elgondolkozva, hogy mit hoz a holnap de az ember reménnyel él.

Egy néhányunk kimerészkedett az ünnepségre ahonnan haza tanácsolták mondván--

Erthetetlen, hogy miért nem tanusitottunk több figyelmet a reánk készülödö katasztrofára. Tény,hogy szervezési de akaraterö is hijányzott, igyhát késön értettük meg a reánk közeledö veszélyt.

1938-39 a román-magyar határ élénkül, bunkerek épültek.Állando behivások S.A. jelzéssel,ettöl remegtünk,de bevonultunk.

BÁszárábiát,Moldovát,Dobrogeát elfog - lalták a románoktol. Ennek következtében bosszubol a robogo vonatokbol dobták ki a zsidokat a légionárok.

1940 elején, már éreztük a rohamos közeledtét a háboru veszélyének.A bevonulo zsido katonák egy részét át helyezték - közmunkára, mert fegyver fogásra nem lettünk megbizhatok.

Több idösebb korosztályhoz tartozok lettek határ védelmi munka épitésre be - hiva. Szomoru napok következtek a behi - vottakra. Markovits Samu, Ádler Jakab,Ádler Mendel és még többen, távol a családtol üzlettöl munkahelytöl végezték e nehéz munkanapokat.

kezdö iskolás éreztették,hogy mi mások - vagyunk nem mint ök. Nem egyformán let - tünk birálva, bennünket más mércével mértek.

Néha rosszindulatu hamis uszito vádakkal illettek. Ez a zsido sors. Igen válto zo hangulatban voltak irántunk.Állandoan a vádlottak padján ültünk, rövid vagy hoszabb szünetek közt, kétezer éves vádak- nem szüntek meg, csak különbözö formát öl töttek. Ezeknek felsorolása a történelem feladata.

Meg kelett békülnünk a hejzettel,vagy a vándor botot venni a kezünkbe,más részt a világban keresni. Az a más világ részünkre nem létezett.

Szüleink és nagyszüleink vigaszképpen - mondták: Volt ez másképpen is a mi idönkben, remélték vissza tér még az a régi jo világ az ,,igazság".

Ferencz Jozsef uralkodo, sem Mátyás király igazsága, vissza soha nem tért!

Igen sok idö telt el mig csalodva fel - ismertük helyzetünket.

AZ ELSÖ ÉS MÁSODIK VILÁGHÁBORU KÖZÖTT, mondhatni jo megértésben voltunk a ro - mán és a magyar néppel. A nagy többsé -- günknek magyar volt az anyanyelvünk, igy annak kulturájával nevelkedtünk.

Szüleink régi Imakönyveiben az Isten áldását kérték a magyar népnek és vezé- rének.

Ezt láttuk hallottuk szüleinktöl! Fijaikkal nevelkedtünk, barátkoztunk kis gyerek korunk ota. Velük lubickoltunk, uszni tanultunk a Damos és Köröspatak - vizében. Együtt probáltunk a ,, Vándor- Szinészek" és mozik elöadásaira jegy - nélkül belogni. Majd felnöttünk, közösen vettünk részt a mükedvelö elöadásokon.

Magyar nyelvü könyvtár tagjai és tá - mogatoi voltunk. Együtt jártunk katonai elöképzésre(premilitár), majd román ka- tonák soraiban szolgáltunk. Nem irhat - juk rovásunkra, kölcsönös bizalomban, ba rátságban éltünk. Hittünk az emberi mél tóságban öszinteségben, de már mint --

né Mose fiával és Elza Irma leányaival, Kohn Feri, Klein Elza, özv.Lichtensteinné leányaival és testvéreivel,majd utá--nuk fia Mechel, Cziment Rozsi,Klinger Irén férjével Cziment Oszkárral és még néhányan.

A cionista szervezeteken kivül, voltak az idösebb korosztályhoz tartozok,kiknek értékes támogatásaiban részesültünk.

Cionista konferenciák voltak tartva - más városokbol hozott elöadokkal. Erec - Israélböl valo kiküldött(sliách)is elöadott több esetben.

Ezekben az akciokban Lichtenstein Hillel tevékenykedett, daccára rabbi család származásának. A közélet megbecsült tagja volt. Stern Jékli, ki huzamosabb ideig jo eredményekkel vezetett héber esti tanfolyamot, önzetlenül végezte ezt a munka körét kivétel nélkül, akik a hé - ber nyelvet akarták elsajátitani.

Bánffy-hunyadnak volt egy résztvevöje a Bázeli világ elsö cionista kongreszu - sán a Klein Jakab,kinek abban az idöben egy könyve is megjelent.

Akkoriban a Hásomér-Hácáir mozgalmas - cionista feladatokat végzett. K.K.L.persely gyüjtése,chalucok kiképzése a háchserá(kiképzö) telepeken,majd mint chalucok alijáztak:Fogel Laci(Tata),Fülöp Ella és férje Falikovits,Fischer Irén,Reisman Zsiga,Izsák Mose,Reisman Muki és a Frankovits Ájzik a talmudista ki nagy - csalodást okozott szüleinek,kik Rabbit reméltek a tanult Ájzik fiukbol. Chaszidok felháborodását is kiváltotta a Somér Hácáirba valo lépése.

Megemlitendö a Fülöp Tubi, ki értékes-kulturális politikai nevelö munkájával tevékenykedett. Munkaköréhez tartoztak: Fogel Laci(Tata),Jakab Nándor,Katz Laci és Reisman Zsiga.

Nincs pontos adat hányan telepedtek át Palesztinábol Hunyadra az 1925-1929 évek között de tudomásom szerint Mendel Josef Mendl a Tora iro,Lázár Matyi,Löb Náci, - P.Kohn Dávid. Majd az 193o-as években ta lán az elsö visszatérök között az ös-uj hazánkban Kohn Dávid fia, utána Mihály Mose,Diamanstein Öcsi, özv.Deutsch Elek-

antiszemita szolamok.,,Palesztinába a zsidokkal".Mintha nem nekünk szolt volna.

Hihetetlennek tartottuk, hogy a német nácik uralma alá kerül majd az egész Europa,ami a zsidonép likvidálásához vezethet.

Semmi várt csoda nem történt. Mi csak egymással a cionista pártokon belül vitatkoztunk,vádaskodtunk. A legnagyobb ellentétek a cionisták és anticionisták között volt,hisz vita nélkül nem élhetünk.

Vissza tekintve a cionista szervezetekre, elsöként a,,Hásomér" volt megalapitva az 1930-as években a m.b.Kohn Itzhák szervezése alatt.

Utána alakult a,,Betár" mozgalom. Nagy létszámmal eggyen sapka viseletével lendületes ténykedéssel, de rövid idö után megszünt mindkét szervezet.

1932 körül alakult meg a,,Poálé-Mizráchi" a vallásos érzelmü ifjakkal. Különbözö cionista tevékenykedései mellett, - nivos programok kulturális mükedvelö elöadásokat rendeztek. Vezetöi közzül megemlitendök: m.b.Kohn Itzhák,Léb Slomo(Sanyi)Herman Sanyi,Friedman Zoltán stb.

A CIONISTA MOZGALMAK SZERVEZÉSEI ellentétet váltott ki közöttünk, megbontva a galuti zsidoság békés életformáját mivel nagy tábora volt a chaszidizmusnak. Néha annyira elmérgesedett a közöttünk valóhelyzet, hogy Apáinkat felszolitották, tagadják ki cionista fijaikat, ami azt jelentette mondjanak Káddist utánuk. Több családnál komoly éles vita keletkezett Apa és fia között.

Talán tulzás volt nem alkalmazkodni egy olyan vallásos kisvároskában, de nem az lett volna a modja, hogy szülöket gyerekei ellen hangolni. Meg történt, a rendör kapitány meg lett szolitva a mi hitsorsosunk által. Oda nézzen!!! ujjal reá mutatva a beretsapkás rövid ingujban járo ifju cionistákra. Ezek, ezek a kommunisták igen tisztelt kapitány ur!.

1930-32-es években érezhetö volt a krizis, németország felöl jövö vihar.

Ujbol halhatok lettek azok a régebbi-

Vártuk amig le csendesülnek és elvonulnak. Rövid idö után összetörve,megfélemlitve, hozzá láttunk a romok eltakaritásához és kötöztük sebeinket.

A diák zavargások idején a román nép passziv magatartást tanusitott,nem bántalmaztak.

Pár nap elteltével a hatoságok utasitást adtak összeirni a károkat. Kártéritést igértek a nemzetközi vizhang nyomására, majd kénytelenek voltak megtériteni a diákok által tett károkat.

Hosszu nehéz napok teltek el mig a megszokott mederben folytathattuk munkánkat. Viszonylagos csend uralkodott néhány évig a vihar után.

Dr. Kohnhauzer egy hosszu rudal kiált a diákok ellen,el akarta kergetni,megfékezni öket.Melette áltak Roth Marci, Löb Zoltán,Mozes Joska,Heilprin Márton ésmég néhányan. A hatoságok szemet hunytak fel söbb parancsra.

A m.b.Apámat figyelmeztette Marinkás csendör örmester ur, ne sokat kérdezzen, ne oláhozzon, ez nem a mi dolgunk.

A környékbeli román falvakbol szekerek kel,zsákokkal megrakva vitték haza a köz prédává vált árukat. Honnan lettek értesülve a pogromrol, ki tudja? ök tudták!

Rövid idöre reá kivonult a szuronyos csendörség. A diákokat rombolásukban nem akadályozták meg,mi védelmet nem kaptunk.

Miután a rombolásukkal végeztek,a kü - lön reájuk várakozo vonatra száltak Kolozsvár irányában, helyt adni az ujjanon érkezö csoportoknak.

Napokon,éjszakákon át minden zsidoházban ébren virasztottak felöltözve, nem - tudhattuk mit hoz a holnap, mi vár még reánk.A rombolás,pusztitás és testi bántalmazás után,mit tehettünk mi zsidok?

A zsidotemplom utcában érve körül fogták Fülöp bácsit aki Marotlakárol hozta reggelenként a koser tejet az egylovas kis szekerével. A szakállát megcibálták és pájesza egyik oldalát levágták össze verték, a koser tejét kiöntötték.

Egy szakállas hosszu pájeszos fiatal hitsorsos, ki a jidisen kivül más nyelven nem beszélt megközelitve segitségére sietett. Megtorpanva oda kiáltott. Mesige zentec? Vosz viltec?? (bolondokvagytok? mit akartok?) A diákok csak a mesigene szot értelmezték eképp, mesiásul vostru?(a ti messiásotok?). Gunyos kacajban törtek, majd tovább vonultak a piac vagyis a föbb utcák irányában, ahol folytatták az üzletek rombolásait.

Csak ugy repültek a kidobott drága - csokoládé és cukorkás dobozok a Gotte - rer féle cukorka üzletéböl. Az Apám cipö üzletéböl kidobálva a drága téli cipök, a Paneth, Albert, Waldman, Reisz, Nass, Klein Ábrahám, Malek, Czobel Mendi és majd minden zsido üzlet feltörve kifosztva.

Jött aztán az ujabb hullám, a diákok - friss eröben tomboltak, zengett a föld az orditozásuktol „ÁFÁRE CU JIDÁNI IN PÁ LESTINÁ"(Ki a zsidokkal Palesztinába).Mi félelmünkben elbujtunk.

Nekem rövid pájeszom lévén, kimerész - kedtem az utcára. Borzalmas látványban volt részem. Pusztulás képe tárult elém. A nagytemplom és a bét hámidrás és még sok házak ablakai bezuzva,butorok össze-törve, a Tora tekercsek szentkönyvek he-vertek a földön szét tépve.

A hideg decemberi szél csak ugy sodort iratokat,könyveket,szétvágott lakás tár-gyakat,a szétvágott párnák tollait magas ba kapta fel a szél. Kétségbe esés és a gyerekek sirása lett urrá a bezárkozott házakban. Nem tudtuk megérteni mi is tör ténik,mi lett a csendes utcáinkbol.

Ahogyan érkeztek a vasut állomástol, - vad kiáltások közepette folytatták az e-lözö csoport rombolásait,a Cziment, Léb Béla, Knopf lakásait,majd Frankovits Laj csi, Löb Ármin, Markovits Samu üzleteit is szétzuzták kifosztották.

DIÁK ZAVARGÁSOK. Mély felejthetetlen nyomot hagyott bennem a Nagyváradon megtartott román diákok kongresszusa 1927 - decemberében. Ennek következtében, nem - várt vad támadásokat kezdtek a zsido pol gárok ellen.

Miután senki nem akadályozta meg őket a rombolásokban, folytatták utjukat más zsidolakta helyekre. Bánffy-hunyadra több hullámban érkeztek.

A román egyetemi diákság felszerelve - botokkal, vasdoronggal a kezükben, romboltak törtek-zuztak, akit elkaptak ütlegel ték, pájeszát szakállát huzták.

Minket gyerekeket a chájderban kaptak a Korách féle házban a hid mellett. Berontottak a diákok az udvarban, már volt a kezükbe szfuremok (szentkönyvek) Tálitok amiket széttéptek majd elégettek.

Nem tudtuk felfogni mi is történik, éreztük a veszedelmet. Ganz a rebbénk elmenekült s igy magunkra maradtunk.

ki fiatalon betege áldozata lett,együtt dolgozott a fogász öccsével Ernövel.Dr. Baruch közjegyzöje volt hunyadnak.

Emlitésre mélto a Hirsch bába néni,ki sok gyereket segitett e világra.

Karpf néni volt az aki bucsuztatta a tulvilágra menöket, elmondatta velük a halál elötti imát(viede). Mindenki utána nézett, valyon hová kihez igyekszik a nagy kendöjébe beburkolva,kezében az Imakönyvvel.

Állami vagy városi funkciokat töltöttek be: Kohn Sali,Kohn Aladár, Szenes , Löb Zoltán,Czeiger és még néhányan.

Fogel Dávid birosági fötisztviselö , sok hitsorsost segitett amikor az állam polgárságot kellett igazolni 1938-as években. Az emlitett réteg anyagilag nyugodtabb körülmények között élt.

egy pillanatra szemét lehunyta, aztán no mára már elég volt,majd nyugovora tért , de volt ám ki ez idöben nemcsak kalapált vart, a Bikszenspán tata tanult is.

A férfi konfekcio szakmát fellenditette Goldberger Ödön, ki sok kisiparost és eladokat foglalkoztatott.

Katz Samu büszke volt három butorasz - talos fiaira kikkel együtt dolgozott. Steiner Mor és Lázár Mose szintén asztalos mesterek voltak. Jo mellék kereset volt minnyájuknak a sátrak készitése mit a vásár után feldolgoztak.

Szakszerüen szortirozott könyv és papir üzlete,könyvkötészete, nyomdája volt Diámánstein Nándornak és az Ábrahám családnak.

Megemlitendö néhány entelektuel:Dr.Borsai ki hosszu évekig körorvosként mükö - dött,de majd minden családnak megbecsült háziorvosa volt, utána fia Dr.Borsai Imre folytatta hivatását.

Dr. Farkas Imre a korház orvosa és magán rendelöt is tartott. Dr. Kohnhausernek magán rendelöje volt.Dr.Weisz Jozsef

fuvarosok lovas szekereikkel,majd később autoval ami sok izgalommal járt, éjjel-nappal uton lenni. Fijaik is segédkeztek a munkában Apjuknak.

Rongy, ocskavas, nyersbör stb. begyüjtésével foglalkoztak, Smile Goldstein az öreg Fischer és Izsák Lajos,kinek raktára társas volt Frankovits családdal a vámossal. A hunyadi vásártéren Hersch Herman volt vámos és korcsmáros. Gidáli Lajos nyersbör begyüjtö és átado volt.

A közösség egy része kisiparos volt,ahol igen változo munka idejük volt.Karácsony és husvét szezonjában föleg a cipészek és szabok, kora reggeltöl késö estig szorgalmasan dolgoztak.

Több kisiparos müheIyéböl, munka zaja gyertya vagy petroleum lámpafénye szürödött ki,mig mások ezekben a késöesti órában hazafelé tartottak a mozibol, vagy a ,,Központi"és,,Tigris" kávéházaibol esetleg más szorakozo helyekröl.

A mühely faliora kis mánusa már tizenkét ora felé járt, de a mester csak halkan kalapált migcsak elnem bobiskolt egy

lakoltattak. Károsodás ért sok családot. Kártérités abban az idöben ilyen esetekben nem létezett,ismeretlen fogalom volt.

Nekem azért volt emlékezetes,mivel a chéder tanitás szünetelt igy hát bámészkodtunk miképpen szálitják vizen át, a bajba jutottakat. A Roth család fiai kik nek Stájer lovai, stráf szekerei voltak, arra pakolták fel a népet. Ugyancsak a Májer Fein kinek fiákere volt, segédke - zett a mentési munkálatokban.

Ritka látvány volt szakállas choszed - zsidot a bakkon ülve gyeplövel a kezében mellette zsido kocsisával Ávrám Ávrámmal.

Egy alkalommal a chéder (jozent) szünidejében, föl kapaszkodtunk egy néhányan a magára hagyott lovas szekerére Májer Feinnak.No aztán gyi te lovam. Nem tud--tuk, hogy lova vak s a patak irányát vet te, maradt még annyi idönk,hogy a szekér röl le ugorjunk, de lovát szekerét csak ugy huzhatták ki,ha lefürészelték a hidnak egy részét.Egy rövid idö után a Din-Torá a kár megtéritésére itélte Apáinkat.

Groszman Itzhák s Léb Majse voltak a--

Nehéz munkával lehetett a szerény megélhetést biztositani. A Mendelovits család nyolc gyermekével lakott, dolgozott eképpen, hogy családja ellegyen látva.

Több hitsorsos a vásár küzdelmes ágában kereste kenyerét ami sok izgalommal járt, utazgatni esöben sárban fagyban a lovas szekerekkel Egeres, Hidalmás, Csucsa, Feketeto és még távolabbi helyekre. Néha a kiadás több volt a bevételnél. Iljen esetekben segitö kézség volt. Vitás - kérdésekben a Din-Tora volt a döntö fo - rum. Ritka esetekben voltak polgári perek.

Emlékezetes maradt számomra, mikor a Da mos és Körös vize kilépett medréböl el - öntve az alacsony fekvésü utcákat és udvarokat lakoházakkal 1923-ban.

A timárok földbe ásott hordoibol sok áztatott nyersbört sodort el az ár, nagy károkat okozva a zsido timároknak ugy - mint: Ádler testvérek, Heilprin testvérek Czobel család, Mihály Sije udvarának egy részét is elsodorta a viz böröstöl, hor - dostol. Több esetben eggyes házakat ki-

A kereskedelemben és iparban nagy volt a konkurencia ami szabályozta az árakat.

Az idöben nem csak napi nyolc ora volt a munka idö,néha a duplája is föképpen a kisiparban akik sok termékkel látták el a piacot. Bádogosok akik abban az idöben csak bádogbol készitették a sok különbözö házi cikkeket, mivel még akkoriban - nem volt ismeretes a plasztik. E szakmában többrétü munkát vállaltak.Keresztény templomok befedését ami bravuros látvány volt, ahogyan a zsido bádogos mesterek - reá helyezték a kakast,vagy a keresztet a templom tornyára, de ha kellett Jézust is faragtak pléhböl.

A hadiözvegyek mint özv.Markovits Berta, özv.Deutsch Matild stb. italmérés és dohány árusitási engedélyel rendelkeztek igy náluk vásároltuk a nagyünnepekre a - koser bort.

A kiskereskedelem sem volt könnyü élet forma. Lakás üzlettel egybe volt s haj - naltol késö estig ajtot nem zártak. Cukrot, kenyeret, petroleumot egy pulton árultak,igyekeztek a vevöt megtartani.

A textil árusok között szép berendezett üzletekkel rendelkeztek: Fehér Márton, Judovits Kálmán, Nuszbecher Lajos, Havas Mano és mások. A chaszid árusok között - voltak kik nagy sátrakkal rendelkeztek: Kohn Dávid, Édelman Szender, Friedman Marthe és még néhányan, kiknek asszonyai se - gédkeztek az áru beszerzésénél és eladásánál, eképp zavartalanul tanulhattak Tal - mudista férjeik.

A kereskedelemben néhány jomodu, jolmenö üzlettel rendelkezö egyének voltak többek között: Nass család régi nagy üzlettel, Albert, Panett, Reiz Ignátz, Hirsch Mose , Léb Béla és még néhányan.

Bor és szesz raktárosok voltak: Berger család, Klein Sanyi, Fülöp, Groszman, Goldman és özv. Deutschné, na meg Farkas Mendl.

Gipszgyár és malom a Havas Mano tulaj - dona volt.

Többségük kiskereskedök kisiparosok kiknek megvolt a megélhetésük de szerényen , mig mások kis keresetüek voltak, nameg akik a bizonytalanság hullámain éltek.

ZSIDOK A GAZDASÁGI ÉLETBEN. Bánffy - hunyadon nem lévén nagyüzem, gyárak nagy vállalatok,a zsido lakosságnak többsége kereskedelemben és kisiparban helyezke - dett el.

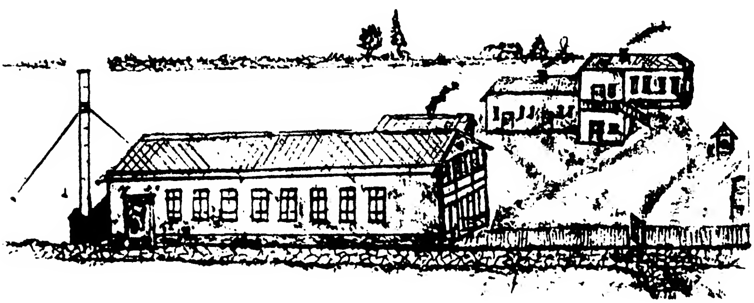
A kedd volt a hetivásár napja. Igyekez nünk kellett a bevásárlással,gondolva az egész heti szükségletünkre és a közeledö Sábátra.Az élelem beszerzésén kivül nélkülözhetetlen volt a tüzifa.Mily megelégedett volt az, aki egy szekér vagy egyszán fát tudott beszerezni.A lassan sirva égö fagyos fa mellett nehezen lehetet melegedni,de még nehezebben fözni.

Ez volt a nap, mikor majd minden mozgo képes családtag a piac körül forgolodott kik az üzleteikben kik sátraikban.

A nagy röfös textil sátraktol egész a kis árusitoig, akik csak a keddi vagy a nagyvásár napján árulhattak. Mindenféle árucikk kaphato volt náluk: Szines szallag, illatos szappan, szines festett pogácsa közepén tükörrel,csuri bicsok stb.

A magyar éra alatt megengedhetetlennek tartották,hogy éppen mi zsidok gondoskodjunk a lakosság higénijájárol.

A m.b.Roth Sáren áldozata lett a fürdö kazánház lebontásának, maga alá temette a ráborult kazán. Négy kis gyermeke maradt árván annak a dolgos szorgalmas embernek.

1920-25-ÖS ÉVEK KÖZÖTT TALMUD TORA CHÉDERNEK VOLT HASZNÁLVA,MAJD UJ MIKVE HOZZÁÉPITÉSE UTÁN ÁT LETT ALAKITVA UJRA GÖZFÜRDÖNEK.

Létezett három mikve (rituális fürdö). Az egyik kimondottan az öreg Rabi család és chaszidjai részére. Volt a régi, amit özv. Kleinné (Bájle néni) kezelt, ki fiatalon maradt özvegyen hét gyerekkel.

Nem volt könnyü gondoskodni a fával va lo fütés és viz melegitéséröl meg a nagy templom karbantartásárol.

Volt még az uj mikve ami a gözfürdöhöz tartozott, ez a Brodi család gondnoksága alatt volt. A gözfürdöt a kereszténység is használhatta, hetenként két-háromszor.

Nem volt probléma ekörül, megértésben zavartalanul igénybe vettük a fürdöt. Tél idején nélkülözhetetlen volt. Idösebb ko ru asszonyok mindég találgattak mesélni valot a fürdésük ideje alatt arrol is mi lyen gyogyhatásu ez a fürdés Köszvény, - vérkeringés, rehumának.

Abban az idöben minden igénynek megfe- lelö vizmedencével, gázfürdökkel, gözte- remmel ellátva. A város utasitására 1941- ben beszüntették, lezáratták minden indok nélkül. A mai napig sem lett más helyébe.

A TALMUD-TORÁBAN ahol kezdve a legkis sebb tanuloktol a Jesiváig tanultak,minden csütörtökön volt a ferherolás(kihalgatás) hogyan tanultunk azon a héten.

Megemlitem a Melámedokat, a Rebbeinket ahogyan mi neveztük, szolitottuk őket.

Ki ne emlékezne a m.b.Feterra Chájem Simenre, akitöl sok sok hunyadi gyerek-Álef-bétet tanult, az oly szépen hangzo melodiával. Nu kinderlach! Kámec Álef u. Ö minden hunyadi gyerek Feterje volt, és csak azután tanultunk a többi Rebbéknél ugy mint: Schreiber, Kinclicher, Mihály, Marthe Goldstein, Léb Majse, Ganz,Weisz, Fogel, Márton, Hoffman. No meg akik többet tanultak,Tokájernél,R.Májer Lájb, Ná chum Goldsteinnál, Chájim Burech és fia Fájvis R.Gávril, Tabák és még sokan mások akik tanitottak, kiknek nevei fele - désbe merültek.

A Talmud Torán kivül sok Rebbék a szük lakásukban,vagyis konyhájukban tanitott.

A bejáratnál a lebontott régi épület helyén amiben a temető pásztorné sok sok gyermekével lakott, az a hely ma puszta terület maradt. Özv. Glück néni már nem küldi gyerekeit a Cedáká-Tácel-Mávet per selyével a zsido családokhoz, hogy értesülve legyenek ki halt meg, mikor temetik peddig de sokan haltak meg közülünk, de nem ott lettek eltemetve.

Messzi távolra lettek elhurcolva el - pusztitva, de nem eltemetve.

A Mártirjainknak készült Emlékkövet a Holoni temetőben a m.b.Glücknéni megöregedett beteg leánya Láje a portol törülgeti könnyes szemmel a hosszu névsorokat számon tartva minden lelket akikért nem vitte a Ceduká-Tácel-Mávet perselyét, a régi hunyadi szokás szerint.

Gondolhatta azt az ember, hogy megsemmisülhet egy olyan nagy zsido közösség , akik megteremtettek maguknak mindent ahoz, hogy élhessék a zsido szokásos hit - hü életüket: Templomot, mikvét(fürdöt) , tanházakat stb. stb.

amit tegnap láttunk, hallottunk,fejünk - böl kirepül. Ez az aranykor ajándéka!!

Amire még jol emlékszem, majd minden-zsido háznak meg volt a Sábeszgaj, vagy gajteja János bácsi vagy Kati néni, kik jol ismerték a Szombati tilalmat. Tüzet raktak, lámpát gyujtottak, a péntek esti gyertyatartokat leszedték az asztalrol, mind ezt szivesen tették. Igaz adosok mi nem maradtunk. Kinek sikszéje volt, (az össze nem hasonlito az itteni ozerettel.) A sok kisgyermekes családnál el mondatta a reggeli imát (majdiánit és majcit) a gyerekekkel,ahol a mamának nem jutott az idejéböl, ezért tudta a sikszе is jol a majdiánit.

Folytatva a hunyadi sétámat elérkezve a két zsido temetöig,meglepödve láttam - uj kerités veszi körül mindkét temetöt .

Egyes sirkövek leborulva porladozva ta lálhatok. A nagy Cádikok sirhelyén a há-boru sulyos nyomokat hagyott az épület meg rongálodott, de 1986-ban engedélyez-ve lett a külföldön élö hiveknek az ujjá épitése.

Szombat kimenetele, tehát mindenröl tu - datva voltunk.

A csolent hazavitele is a megszokott idöben történt ami külön élmény volt mivel találkozni lehetett a leányokkal.

A pékek között lehetett válogatni ugy mint: Rozenberg, Feintuch,Ganz,Reizman.

Pénteki napokon forron hagyták kemencéiket, igy Sábátra jol kisült benne a csolent,ami néha odaégett néha levesesre sikerült. Ezért mindég a péket hibáztatták vagy ahogy mondták,a csolent olyan mint a vendég. A háziasszony semmiképpen nem lett emlitve, csak ha jol sikerült.

A déli orákban megtelt az utca sétálokkal ha bármily szerény öltözettel is nem maradtak el a megjegyzések.Nem minden esetben voltunk jol nézve.A zsido üzletek mühelyek zárva tartottak egy-két kivétellel. Érezhetö volt a Szombat napja.

Vissza gondolva a galuti gyermekkori - életünkre, azota megváltoztunk. Ha tükör be nézünk, megöregedett arcot látunk, a több mint 60-70 év megásta arcunkon a barázdát. Van ami emlékezetünkbe marad, de

SZÜLÖ HELYEM LÁTOGATÁSA. Bolyongva elmerengve járom hunyad utcáit, hová is -- lettek a régi gyermekkori emlékeim? Minden megváltozott. A sok sok zsido lakta házak már nincsennek, ami megmaradt , azt mások lakják. A templomaink lebontva de amugy sem volna ki ajtot nyisson.

A lebontott nagytemplom helyén egy házat épitett reá a földmüves gazda raktárral. A volt Béth Hámidrás épületében mühelyek vannak. A mácot sütöde és a volt chéder épületéböl lakoház lett.

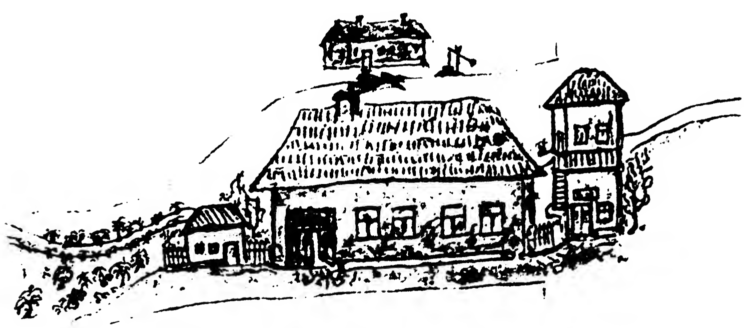
Egy kis ház mégis makacsul megmaradt,a lakoja is makacs volt,nem hagyta magát s a getto elöl messzire elmenekült.

Ö volt de nagyon régen az a hosszu pájeszos kisfiu. Igen biza a Matyi, ki péntek napjain majd minden zsidoház asztalára tette a Sábesz cetlit.Megvolt azon minden irva sorrendjében amit tudni kellett, mikor minek volt az ideje ugymint: munkaszünet, gyertya gyujtás ideje, csolent vitele,heti Szidra és Máftér és a

Törzs tagok voltak a Poálé Cedeknek :
Ádler Jakab,Ádler Mendl,Grünbaum D. Grosz Valf, Málik Slajme, Klepner Herman,Jakab Joska, a csendes halk szavu Jakab Mendi s még néhányan.

Kis városban éltünk,ismertük egymás bajait, örömeit.

Fájlalom,senki nem örökitette meg azt a zsindelyel befedett Poálé Cedek kis Ima - házát, igy csak emlékezetböl rajzolhattam meg. A patak partjára lett épitve,igy kön nyen lejuthattunk a táslichhoz Ros Hásáná ünnepén. Majd Sáná Rábá kora hajnalán, a füzfákrol vágtuk le a harmatos hibamentes tiszta levelü vesszöket, amiböl készitettük a megfelelö hajsáneszokat.

POÁLÉ CEDEK IPAROSOK IMAHÁZA.

sifonnak (szekrény) és még székeknek is helye maradt.

Gyakori volt a „tikn" osztás öröm vagy bánat idején. A Bráchá (Áldás) hangosan lett szotagolva elmondva. A „tikn"elosztása tisztségét m.b. Apám töltötte be ez ért neki néha nemis maradt.Mondhatni min den problémájukat közösen beszélték és oldották meg mint egy nagy családban.

Néha elhangzottak célzások amit komoly szavak követtek. Mi jobb fijainknak? A Cionista mozgalom ahol tanulhatnak valami jot is, vagy az esti csavargás,kártyázás stb. Talán ez a jobb?...Erre hangos lett a kis Imaház.Az én fiam oda nemjár! Mit is gondolsz? A te fiad szervezi az ifjakat! Hát még ilyet! Te beszélsz?... Ezt nem akarom hallani! A sok ilyen és hasonlo szavak után felizgatva, felháborodva mentek a mindennapi munkájukat végezni,meggyözödve mindegyikük saját igazárol. Hogy kiknek lett igazuk,ezt mimár tudjuk, de Ök sajnos nem érték meg.

Hová lettek azok az Istenfélö dolgos, becsületes szorgalmas emberek?

A POÁLÉ CEDEK volt ahová a m.b. Apám is eljárt minden reggel este a minjánra.

Iparosok és néhány kiskereskedök Imaháza volt. Egy kis külön világban élték a megszokott vallásos zsido életüket.

Időközben a nagyvilág eseményei is - meg lettek kolecolva(tárgyalva). Szom - bat és ünnepnapokon Rabbijuk volt a Ráv Majse Árje,a m.b.Ráv Isráél Freund fia, aki tulélte a vészkorszakot, megadatva részére, hogy a Szentföldön élje öreg napjait.

Többnyire a lájnolo(Tora olvaso) m.b. Slajme Málik volt,ki egyeseknek a majre meráv-ot (titula) adta az ö belátása - szerint.

A m.b.Weisz bácsi volt a Gábe, vagyis a mindenes ki valoban mindennek gondját viselte ugy mint: petroleum lámpa és a gyertyák meggyujtása,na meg 4-5 kis pálinkás pohárrol gondoskodott a k.b. 30 imátkozoknak. Kapott is ám érte öszkomfortos kis szobát,benne volt abban minden, fözökályha, melette egy kis asztal (bankli)hol a cipöket javitgatta,ágynak

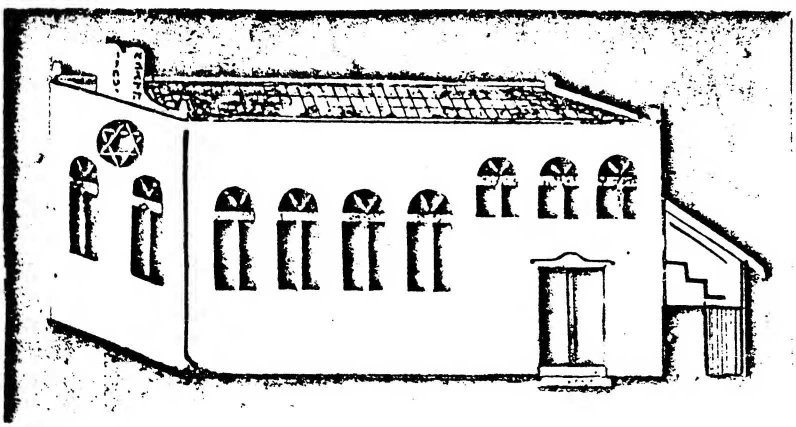
más játékot üzni a dioval. Nameg Lázár Majse ö hivta a hiveket kufeszokra Torával megtisztelve.

A Hitközség elöjároi,mint elnök Klein Sanyi és mint vezetöségi tagok Zicherman Lajos,Lichtenstein Hilel,Fülöp Zoltán és még néhányan.

Minden tekintetben a vallás dominált

A csendes jomodoru Klein Chájem Sije mint gondnok hosszu évek során közked -- velt embere volt a Hitközségnek.

„ÉREV" (két oszlop közt kihuzott drot) - volt az utcában,ami lehetövé tette Szombat napján az Imakönyv, tálit hordását.

ORTODOX NAGY TEMPLOM.

AZ ORTODOXOK nagyobb számban voltak, hozzájuk tartozott a nagytemplom. Számos tagjai tevékenykedtek a hitközség irányi tásában. Ebben a csoportban minden réteg képviselve volt, jo modu vagy nincstelen vallásos vagy kevésbé.

A hitközség fentartása állando munkát és anyagiakat igényelt,amihez kivételnél kül hozzá járultak lehetöség és akaratuk szerint, ennek daccára állando anyagi problémájuk volt. A kiadási mérleg majd minden esetben nagyobb volt a bevételnél amit a vasárnapokon tartott gyüléseken a hosszu viták után megoldottak.

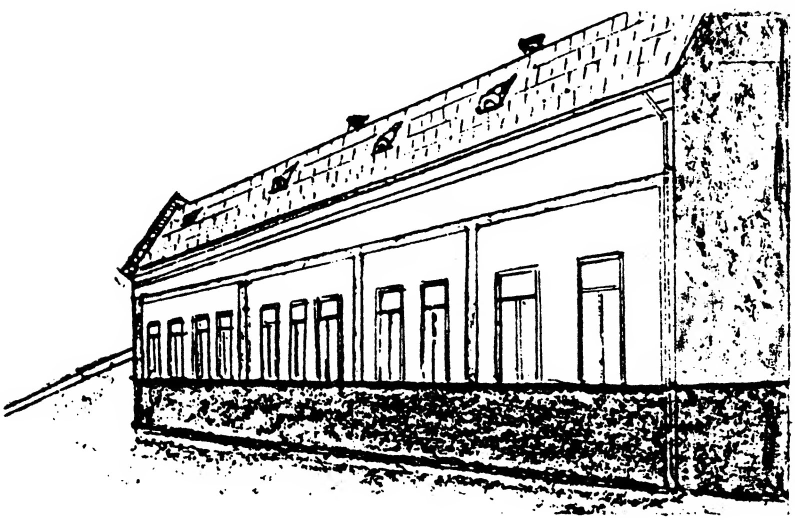
A hitközség megbecsült embere volt m.b. Rubin Mendl , aki a sajhet, majl és há zánut feladatát is ellátta. Jo hangu gyerekei voltak kik segédkeztek apjuknak.

A nagytemplom tradiciojává vált a dio dobás Szimchát Torá ünnepén. A gyerekek izgatottan de felkészülve várták ki tud majd több diot össze szedni, hogy a viz ne érje, amit régi jo szokás szerint a m.b.Roth Mátyás öntött a diot szedö gyerekekre. Igy lett mivel darglizni és

gyakori látogatoja volt a Talmud Torának ellenörizve a tanulás menetét. Jo megjelenésével reprezentálta a hitközséget. Távozása után a tanitványok nagy része - elhagyta a Jesivát.

Közkedvelt fiatal Rabbi volt Pollák Áser aki később Belényes förabbija lett.

A háboru után, Nagyvárad Orth. hitköz - ség förabbijaként érkezett az ös uj hazánkba.

BÉTH HÁMIDRÁS ÉPÜLETE.

A SZFÁRDEMOK külön csoportot képeztek hivei szintén szigoru vallásos keretek között éltek. Soraikban talmudisták,me - lámedok (tanitok)voltak. Többségük keres kedelemben, de voltak köztük kik iparágban tevékenykedtek.

Az 1924-es években kb.150-160 talmudis ta növendékböl Bucherokbol állo Jesiva volt, külön a Talmud Tora a sok meláme - dokkal. A Jesivában távoli vidékekröl is jöttek a tanitványok. Az akkori szokások szerint a Bucherok ugymond „téget" ettek vagyis bevoltak osztva különbözö csalá - dokhoz napi étkezésre.

Mint gyerekek örvendtünk eme vendégeknek de a sábbáti vendég az nagyobb öröm volt, más vidékröl más szokásokrol mesél tek, amit nagy érdeklödéssel halgattunk, ezzel is bövült ismeretünk.

Abban az idöben a m.b.Ráv Grünvald Jákov (Pápai) mint Bánffy-hunyad Rabbija müködött,majd 1931 körül elhagyta hunyadot és helyében nem lett más felvéve.

Vissza tekintve müködésére mint a Jesi va vezetöje, nagy tekintéjnek örvendett,

הרמן קלפנר, יושקה יקב, מנדי יעקב הצנוע והשקט ועוד אחדים.

חיינו בעיירה קטנה, הכרנו צרותיו־שמחותיו של זולתנו.

צר לי על שלא נמצא מישהו, שינציח את זכרו של אותו בית תפילה קטן "פועלי צדק" המכוסה רעפי־עץ, ורק מתוך הזיכרון יכולתי לציירו. הוא נבנה על שפת הנחל, בקלות ירדנו ל־"תשליך" בראש השנה. ועם שחר ב־הושענה רבה" גזמנו את ענפי הערבה הרעננים, הטלולים, בעלי העלים הנקיים ללא פגם, ומהם הכינונו את ה־"הוישנעס".

IGY EMLÉKSZEM.

BÁNFFY-HUNYAD SZÜLETÉSEM HELYE.

Amikor még chéderbe jártam és az álef bétet tanultam Zoli ikker testvéremmel,ahová télen nyáron kora reggel mentünk dávenolni (reggeli imára),aztán haza térve kaptuk csak a reggelit, hogy indulhassunk az állami iskolába.

Télen egy kis lámpással a kezünkbe amiben egy szál gyertya vagy olajos kanoc égett, világitotta utunkat a chéderbe ahol nemcsak reggel,de iskola utánis estig ott tanultunk.Különben majd minden zsido gyerek 4-5 éves kortol a chéderben tanult szigoru ortodox élet keretekben.

Az 1920-as évek körül cirka 950-1050 - zsido lélek lakta Bánffy-hunyadot.Vallási törvényei és szokásai szerint, megkülön - böztetett csoportokban éltek.

Az ugynevezett öreg Rabbi család kiknek külön templomuk tanházuk volt.Azokban az években a m.b.Ráv Isráél volt a Rabbijuk

Még sok hasonlo és még nehezebb körülmények között voltak el űzve otthonaikbol hunyad és környéke zsidosága.

Az akkori hatoságok annyira sem érdemesitették,hogy az összegyűjtött zsidok neveit följegyezzék. Ugyan, ki vonhatta volna öket kérdöre gaz tetteikért?

Még ma sem találhato egy megemlékezés, egy emléktábla ami igazolná, hogy zsidok is lakták azt a vidéket. Ezért vált idöszerüvé és aktuálissá emlékeink meg örökitése amit feladatomnak éreztem, látva hogy soraink kiöregedett, meg ritkult.

Az „IGY EMLÉKSZEM" cimü könyv rövid visszapillantás a multban.

HILLEL BÖLCS MONDÁSA:

HA NEM ÉN, AKKOR KI?
HA NEM MOST, AKKOR MIKOR?

TEL-AVIV. 1984-1988

E L Ö S Z O

Bánffy-hunyadon születtem, jol ismertem minden utcáját, házát, lakoját.

A Nagyváradi országutrol hunyadra érve az öreg Frankovits házától kezdve, minden utcáját bejárva a zsidolakta házak elött tovább nemmentem, mig volt lakoit fölnem jegyeztem. A két temetöig érve, nevüket majdmindnek papirra vetettem. E göröngyös utam éveket vett igénybe.

Mint eggyike a vészkorszak tulélöjének kinek apját anyját feleségét, gyermekét s testvérét pusztitották el, csak fájo emlé keim nyomán és nem mint iro irtam meg a Bánffy-hunyadi zsidoság történetét.

Magamelött a vonaglo sorokat látom, köz tük apámat a tálit, tfilin, imakönyvével , mellette anyám törött lábbal mankojára - támaszkodva vonszolva magát. Feleségemet a négy éves Kármellánk vigasztalta ,,ta- lálkozunk majd apuval". Zoli testvéremre hárult a gondoskodás és a szigoru intéz- kedések betartása, majd felsorakozni a re ájuk kényszeritett vissza nemtérö utjuk- ra.

EMLÉKEZETEM

BÁNFFY-HUNYAD ZSIDOSÁGÁROL.

Emlékezetem csak az ami maradt,
Ha nem igyekszem, ez is el marad.
Adatok voltak ki mikor született,
Ki mikor halt meg
Nevüket a hitközség jegyzöje,
Könyvében pontosan jegyezte.
Na de:
Hol a jegyzö, hol a könyv,
hol a hitközség népével?
Mind el tüntek, megszüntek
meg semmisültek.
Szomoru emlékeiket megörökitem.

KLEPNER ELIEZER LACI
TEL-AVIV 1988.

E L Ö S Z O

Bánffy-hunyadon születtem,jol ismertem minden utcáját, házát, lakoját.

A Nagyváradi országutrol hunyadra érve az öreg Frankovits házátol kezdve,minden utcáját bejárva a zsidolakta házak elött tovább nemmentem, mig volt lakoit fölnem jegyeztem. A két temetöig érve, nevüket majdmindnek papirra vetettem.E göröngyös utam éveket vett igénybe.

Mint eggyike a vészkorszak tulélöjének kinek apját anyját feleségét,gyermekét s testvérét pusztitották el,csak fájo emlé keim nyomán és nem mint iro irtam meg a Bánffy-hunyadi zsidoság történetét.

Magamelött a vonaglo sorokat látom,köz tük apámat a tálit,tfilin,imakönyvével , mellette anyám törött lábbal mankojára - támaszkodva vonszolva magát. Feleségemet a négy éves Kármellánk vigasztalta ,,találkozunk majd apuval". Zoli testvéremre hárult a gondoskodás és a szigoru intézkedések betartása,majd felsorakozni a re ájuk kényszeritett vissza nemtérö utjukra.

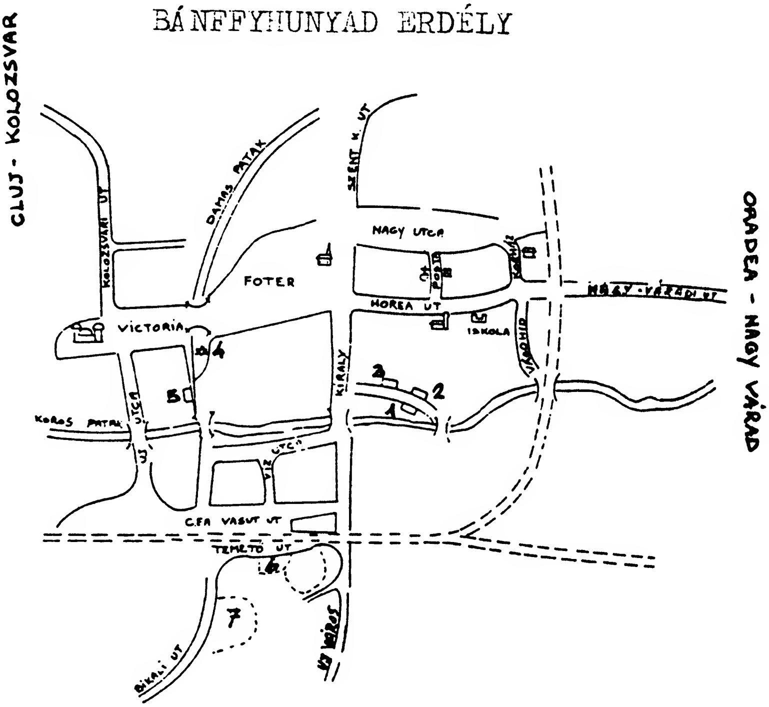
EMLÉKEZETEM

BÁNFFY-HUNYAD ZSIDOSÁGÁROL.

Emlékezetem csak az ami maradt,
Ha nem igyekszem, ez is el marad.
Adatok voltak ki mikor született,
Ki mikor halt meg
Nevüket a hitközség jegyzöje,
Könyvében pontosan jegyezte.
Na de:
Hol a jegyzö, hol a könyv,
hol a hitközség népével?
Mind el tüntek, megszüntek
meg semmisültek.
Szomoru emlékeiket megörökitem.

KLEPNER ELIEZER LACI
TEL-AVIV 1988.

HUEDIN TRANSILVANIA
BÁNFFYHUNYAD ERDÉLY

1. BEIT HÁMIDRÁS - RABBI HÁZ
2. BEIT HAMIDRÁS - TANHÁZ
3. NAGY TEMPLOM
4. POÁLÉI CÉDÉK - IMA HÁZ (IPAROSOK)
5. TALMUD TORA - MAJD GÖZ FÜRDÖ
6. RÉGI TEMETÖ
7. UJ TEMETŐ

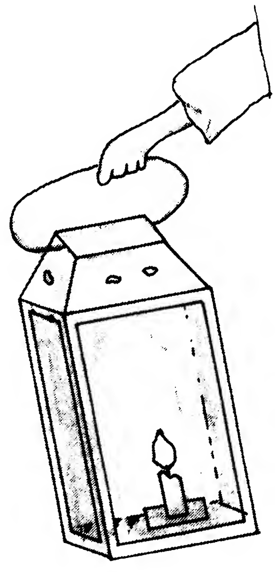
IGY EMLÉKSZEM
A KÉT VILÁGHÁBORU KÖZÖTT
BÁNFFY-HUNYAD ZSIDOSÁGÁNAK
TÖRTÉNETÉRE

KLEPNER ELIEZER LACI
ST. BOGRASOV 81/3
TEL-AVIV. 1990.

A BÁNFFY-HUNYADI
ZSIDOSÁG
EMLÉKKÖNYVE

KLEPNER ELIEZER LACI

IGY EMLÉKSZEM

HUEDIN
BÁNFFY HUNYADRA